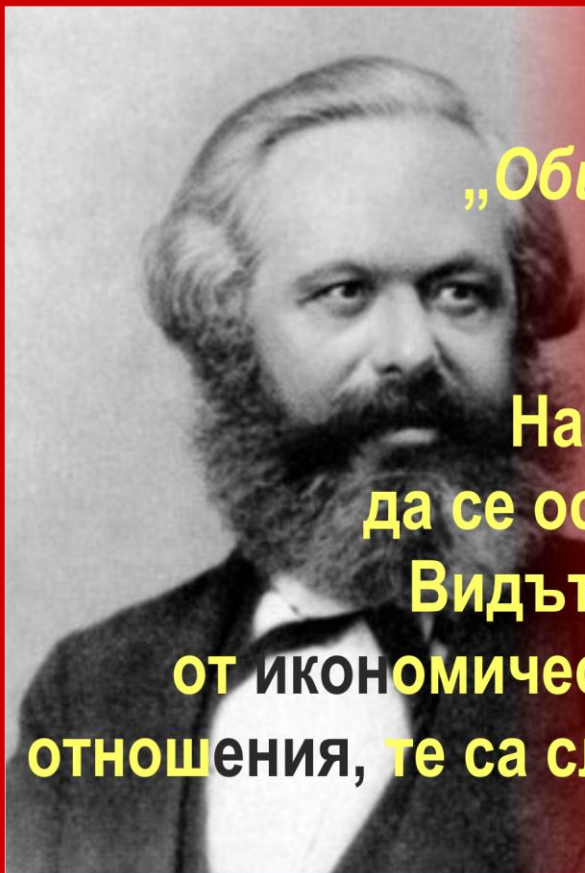

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

ТОМ ТРЕТИ

Капитализъм:

„Обществото се основава на закона.“ – Това е фантазия на юристите. Напротив, законът трябва да се основава на обществото. Видът общество се определя от икономически, а не от юридически отношения, те са следствие, а не причина.

Карл Маркс

ЧАСТ ВТОРА

ОТДЕЛ ПЕТИ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА ЛИХВА
И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД.
ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

Карл Маркс

КАПИТАЛЪТ

КРИТИКА

НА ПОЛИТИЧЕСКАТА

ИКОНОМИЯ

(на теорията и на практиката)

ТОМ ТРЕТИ

ЦЯЛОСТНИЯТ ПРОЦЕС

НА КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО

ПРОИЗВОДСТВО

ЧАСТ ВТОРА, ОТДЕЛ ПЕТИ

РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА

ЛИХВА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ

ДОХОД.

ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

Съдържанието с всички части

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Dritter Band, zweiter Theil.

Buch III:

Der Gesamtprocess der kapitalistischen Produktion.

Kapitel XXIX bis LII.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1894.

Титулната страница на първото немско издание на Втора част от Трети том на «Капиталът», издаден под редакцията на Фридрих Енгелс

СЪДЪРЖАНИЕ

ОТДЕЛ ПЕТИ (Продължение).

РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА ЛИХВА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД. ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

Глава двадесет и девета.

Съставни части на банковия капитал.

Глава тридесета.

Паричен капитал и действителен капитал. I.

Глава тридесет и първа. Паричен капитал и действителен капитал. II. (Продължение)

1) Превръщане на парите в заемен капитал.

2) Превръщане на капитал или на доход в пари, които се превръщат в заемен капитал.

Глава тридесет и втора.

Паричен капитал и действителен капитал. III. (Край)

Глава тридесет и трета.

Средствата за обръщение при кредитната система.

Глава тридесет и четвърта.

Принцип на паричното обръщение» и английското банково законодателство от 1844 г.

Глава тридесет и пета.

Благороден метал и валутен курс.

I. Движение на златния запас.

II. Валутният курс.

— Валутният курс с Азия.

— Търговският баланс на Англия.

Глава тридесет и шеста.

Докапиталистическите отношения.

— Лихвата в средните векове.

— Изгодите за църквата от забраната на лихвата.

* **ПРЕПРАТКИ (БЕЛЕЖКИ)** „ПОД ЛИНИЯ“

Назад към съдържанието с всички части

(горе)

ОТДЕЛ ПЕТИ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

РАЗПАДАНЕ НА ПЕЧАЛБАТА НА ЛИХВА И ПРЕДПРИЕМАЧЕСКИ ДОХОД. ЛИХВОНОСНИЯТ КАПИТАЛ

(продължение)

ГЛАВА ДВАДЕСЕТ И ДЕВЕТА

СЪСТАВНИ ЧАСТИ НА БАНКОВИЯ КАПИТАЛ

Трябва сега да разгледаме по-отблизо от какво се състои банковият капитал. По-горе видяхме, че Фулартън и др. превръщат различието между парите като средство за обръщение и парите като платежно средство (както и като световни пари, доколкото се взема под внимание отливът на златото) в различие между обръщението (*currency*) и капитала.

Своеобразната роля, която играе тук капиталът, довежда до това, че със същата старателност, с която просветената политическа икономия се опитваше да внуши, че парите не са капитал, със същата старателност тази банкерска политическа икономия внушава, че парите са действително капитал *par excellence*.

В по-нататъшното изследване ще покажем, че паричният капитал тук се смесва обаче с *moneyed capital* (*паричен капитал*) в смисъл на лихвоносен капитал, докато в първия смисъл паричният капитал означава винаги само преходна форма на капитала, за разлика от другите форми на капитала: от стоковия капитал и производствения капитал.

Банковият капитал се състои: 1) от налични пари, злато или банкноти; 2) от ценни книжа. Последните можем отново да разделим на две части: търговски ценни книжа, текущи полици, чийто срок от време на време изтича и в сконтирането на които се състои всъщност дейността на банкера; и обществени ценни книжа като държавни книжа, съкровищни бонове, всякакъв вид акции — накратко, лихвоносни книжа, които обаче съществено се различават от полиците. Тук могат да бъдат причислени и ипотеките. Капиталът, съставен от тези веществени съставни части, отново се разделя на капитал, вложен от самия банкер, и влогове, които съставляват неговия *banking capital*, или заемаен капитал. В банките, които издават банкноти, тук спадат и банкнотите. Влоговете и банкнотите засега ще ос-

тавим настрана. Ясно е във всеки случай, че действителните съставни части на банкерския капитал — парите, полиците, лихвоносните ценни книжа — ни най-малко не се изменят от това, дали тези различни елементи представляват собствен капитал на банкера или пък са влогове, т.е. капитал на други хора. Разделението на капитала на части си остава неизменно независимо от това, дали банкерът върши своята работа само с помощта на своя собствен капитал или пък само с помощта на капитала, образуван от влогове.

Формата на лихвоносния капитал довежда до това, че всеки определен и редовен паричен доход се представя като лихва от капитал независимо от това, дали този доход възниква от капитал или не. Отначало паричният доход се превръща в лихва, а след това, щом е налице лихвата, ще се намери вече и капиталът, от който паричният доход възниква. Също така, когато е налице лихвоносният капитал, всяка стойностна сума се представя като капитал, щом тя не се изразходва като доход — именно, представя се като основна сума (*principal*) в противоположност на лихвата, която тя може да носи или носи в действителност.

Работата е проста: нека средният лихвен процент да е 5% годишно. Следователно сума от 500 ф.ст., превърната в лихвоносен капитал, би дала 25 ф.ст. Поради това всеки фиксиран ежегоден доход от 25 ф.ст. се разглежда като лихва от капитал 500 ф.ст. Обаче това е и си остава чисто илюзорна представа, освен в случая, когато източникът на доход от 25 ф.ст. — безразлично дали той е прост титул на собственост или вземане или пък е действителен елемент на производството като например поземлен участък — може да бъде непосредствено прехвърлен или пък придобива форма, в която той е прехвърляем. Да вземем за пример държавния дълг и работната заплата.

Държавата трябва ежегодно да изплаща на своите кредитори известна лихва за получения в заем капитал. Тук кредиторът не може да иска от длъжника погасяване на дълга, той може само да продаде своето вземане, своя титул на собственост. Самият капитал е употребен, изразходван от държавата. Той вече не съществува. Що се отнася до кредитора на държавата, то той: 1) притежава държавна облигация, да кажем, за 100 ф.ст.; 2) получава по силата на тази облигация право на известна ча-

ст от годишните приходи на държавата, т.е. на известна част от годишните данъци в размер, да речем, 5 ф.ст., или 5 %; 3) може да продаде тази облигация от 100 ф.ст. на всяко друго лице. Ако лихвеният процент е 5% и ако платежоспособността на държавата не буди съмнения, то притежателят *A* може обикновено да продаде облигацията на *B* за 100 ф.ст., тъй като за *B* е съвсем безразлично дали дава в заем 100 ф.ст. с 5 % годишна лихва или пък чрез заплащане на 100 ф.ст. си осигурява ежегодна дан от страна на държавата в размер 5 ф.ст. Но във всички тези случаи капиталът, издънка (лихва) от който се смятат държавните плащания, си остава илюзорен, фиктивен капитал. И не само защото сумата, дадена на държавата в заем, изобщо вече не съществува. Тази сума изобщо никога не е била предназначавана да се изразходва, да се вложи като капитал, а при това само прилагането ѝ като капитал би могло да я превърне в самосъхраняваща се стойност. За първоначалния кредитор *A* припадащата му се част от ежегодните данъци представлява лихва от неговия капитал — също както за лихваря като лихва от капитала се явява припадащата му се част от имуществото на пряхосника, въпреки че и в двата случая паричната сума, дадена в заем, е била изразходвана не като капитал. Възможността облигацията на държавата да се продаде представлява за *A* възможност да си върне основната сума. Що се отнася до *B*, то от негова частна гледна точка капиталът му е вложен като лихвоносен капитал. *A* всъщност *B* само е застанал на мястото на *A* и е купил принадлежащото на последния вземане към държавата. Колкото и да се умножават сделките от този род, капиталът на държавния дълг си остава чисто фиктивен и от момента, когато облигациите биха станали непродваеми, би изчезнала привидността на този капитал. При все това, както ще видим сега, този фиктивен капитал има свое собствено движение.

Сега в противоположност на капитала на държавния дълг, където като капитал се явява отрицателна величина — както и изобщо лихвоносният капитал е майка на всички нелепи форми, така че например дълговете в представата на банкера могат да изглеждат стоки — да разгледаме работната сила. Работната заплата се разглежда тук като лихва, а работната сила — като лихвоносен капитал. Ако например годишната работна заплата = на 50 ф.ст., а размерът на лихвата е 5%, то годишната работна сила се смята за равна на капитал от 1000 ф.ст. Нелепостта на капитали-

стическия начин на мислене достига тук своя апогей; вместо нарастването на стойността на капитала да се обяснява с експлоатацията на работната сила, производителността на работната сила се обяснява, напротив, с това, че самата работна сила е също това мистично нещо, лихвоносен капитал. През втората половина на XVII век (например у Пети) това бе любима представа, но и в наши дни тя с всичката сериозност се използва отчасти от вулгарните икономисти, а отчасти и главно от немски статистици¹⁾. За съжаление има две обстоятелства, които неприятно опровергават тази безсмислена представа: първо, работникът трябва да работи, за да получава тази лихва, и, второ, той не може да превърне в звонкова монета капиталовата стойност на своята работна сила чрез предаването и на друго. Нещо повече, годишната стойност на неговата работна сила е равна на неговата средна годишна работна заплата и със своя труд той трябва да създаде за купувача на своята работна сила като компенсация именно тази стойност плюс принадлежната стойност, резултат от нейното нарастване. При системата на робството работникът има капиталова стойност, именно покупната цена. И ако го дават под наем, то наемателят трябва, първо, да заплати лихва за покупната му цена и освен това да компенсира ежегодното изхабяване на капитала.

Образуването на фиктивен капитал наричат капитализация. Капитализира се всеки редовно повтарящ се доход, като го изчисляват по средния лихвен процент като доход, който би донасял един капитал, даден на заем по тази лихва; ако например годишният доход = на 100 ф.ст. и лихвеният процент = на 5%, то 100 ф.ст. съставляват годишната лихва от 2000 ф.ст. и тези 2000 ф.ст. се смятат сега за капиталова стойност на правния титул на собственост върху ежегодния доход от 100 ф. ст. За оня, който е купил този титул на собственост, 100 ф.ст. действително представляват лихва на капитала, вложен по 5%. По този начин се загубват и последните следи на зависимост от действителния процес на нарастване на капитала и представата за капитала като за автоматично самонарастваща стойност се утвърждава окончателно.

Дори и там, където документът за дълг — ценната книга — не е представител на чисто илюзорен капитал, както в случая с държавните дългове, капиталовата стойност на тази ценна книга е чисто илюзорна. Ние видяхме по-горе (*Виж настоящия том, част I. ред.*) по какъв начин креди-

тът създава асоцииран капитал. Ценните книжа служат като титули на собственост, представляващи този капитал. Акциите на железопътните, минните, параходните и др. дружества са представители на действителен капитал, именно на капитала, вложен и функциониращ в тези предприятия, или на паричната сума, авансирана от участващите с цел да бъде тя изразходвана в тези предприятия като капитал. При това съвсем не е изключена възможността акциите да представляват чисто и просто мошеничество. Обаче даденият капитал не съществува двойно — веднъж като капиталова стойност на титула на собственост на акциите и друг път като капитал, действително вложен или подлежащ на влягане в споменатите предприятия. Капиталът съществува само в тази последна форма и акцията е само титул на собственост, *pro rata* (пропорционално) върху реализуемата от него принадлежна стойност. *A* може да продаде титула на *B*. *B* може да го продаде на *C*. Такива сделки не променят нищо по същество. *A* или *B* е превърнал в такъв случай своя титул в капитал, а *C* — своя капитал в прост титул на собственост върху принадлежната стойност, очаквана от акционерния капитал.

Самостоятелното движение на стойността на тези титули на собственост — не само на държавните ценни книжа, но и на акциите — потвърждава илюзията, че те образуват действителен капитал наред с онзи капитал или с онази претенция, чиито титули те може би са. А именно, те стават стоки, цената на които има особено движение и се установява по особен начин. Тяхната пазарна стойност получава различно от номиналната им стойност определение, несвързано с изменението на стойността на действителния капитал (макар и свързано с изменението на нарастването на тази стойност). От една страна, пазарната стойност на акциите се колебае заедно с висотата и надеждността на доходите, на които те дават право. Ако номиналната стойност на акцията, т. е. действително изразходваната сума, която тя първоначално е представлявала, е 100 ф.ст. и ако предприятието вместо 5% е започнало да носи 10%, то пазарната стойност на акцията при равни други условия и при лихвен процент от 5% се покачва на 200 ф.ст., тъй като, капитализирана по 5%, тя представлява сега фиктивен капитал от 200 ф.ст. Онзи, който я купува за 200 ф.ст., получава 5% доход от това изразходване на капитал. Обратното става, ако доходът на предприятието се намалява. Пазарната стойност на тези ценни книжа е отчасти спекулативна, тъй като тя се определя

не само от действителния доход, но и от очаквания, предварително изчисления такъв. Но ако нарастването на стойността на действителния капитал е постоянно или пък, където не съществува никакъв капитал, както това е в случая с държавния дълг, ако ежегодният доход е фиксиран от закона и е изобщо достатъчно осигурен — при това условие цената на тези ценни книжа ще се покачва и ще спада обратно на лихвения процент. Ако лихвеният процент се покачи от 5 на 10%, то една ценна книга, която осигурява доход от 5 ф.ст., ще представлява капитал само от 50 ф.ст. А ако лихвеният процент спадне на 2½% — същата тази ценна книга представлява капитал от 200 ф.ст. Нейната стойност е винаги само капитализиран доход, т.е. доход, изчислен върху илюзорния капитал в съответствие със съществуващия лихвен процент. По този начин през периоди на стесняване на паричния пазар цената на тези ценни книжа трябва да спада двойно: първо, защото се увеличава лихвеният процент, и, второ, защото ги предлагат масово на пазара с цел да ги реализират в пари. Това спадане на цените става и в случай че доходът, осигуряван от тези ценни книжа на техния притежател, остава постоянен — както при държавните фондове, — и в случай че нарастването на действителния капитал, представляван от ценните книжа, бъде засегнато от нарушаването на процеса на възпроизводство — както това може да се случи с промишлените предприятия. В последния случай към гореспомнатото обезценяване се прибавя само още едно ново. След като бурята отmine, тези ценни книжа се покачват отново на предишното си ниво, доколкото те не представляват фалирала или мошенически предприятия. Тяхното обезценяване през време на кризата действа като мощно средство за централизиране на паричното имущество²⁾.

Доколкото обезценяването или повишаването на стойността на тези ценни книжа е независимо от движението на стойността на действителния капитал, който те представляват, богатството на нацията след такова обезценяване или повишаване на стойността си остава същото, каквото то е било и преди него.

«Към 23 октомври 1847 г. държавните фондови книжа и акциите на каналите и на железните пътища спаднаха вече по стойност със 114 725 225 ф.ст.» (Морис, управител на Английската банка, показание в отчета „Commercial Distress“ 1847—1848 [№ 3800]).

Доколкото тяхното обезценяване не е изразявало действителен застои на производството и на движението по железниците и каналите или прекратяване на вече започнати предприятия, или безполезно пилеене на капитал за предприятия, действително нищо неструващи, нацията не е станала по-бедна нито с грош от това, че са се пукнали тези сапунени мехури на номинален паричен капитал.

В действителност всички тези ценни книжа не са нищо друго освен натрупани претенции, юридически титули върху бъдещо производство, паричната или капиталовата стойност на които или съвсем не представлява никакъв капитал, както при държавните дългове, или се регулира независимо от стойността на действителния капитал, който те представляват.

Във всички страни с капиталистическо производство съществува в тази форма огромна маса така наречен лихвоносен капитал, или *moneyed capital*. И под натрупване на паричен капитал най-често се подразбира само натрупване на тези претенции спрямо производството, натрупване на пазарната цена, на илюзорната капиталова стойност на тези претенции.

И тъй, част от банкерския капитал е вложена в тези така наречени лихвоносни ценни книжа. Това е част от резервния капитал, който не функционира в същинското банково дело. Най-значителна част се състои от полици, т.е. от платежни задължения на промишлени капиталисти или търговци. За лицето, което дава в заем пари, тези полици са лихвоносни ценни книжа, т.е. купувайки тези ценни книжа, той приспада лихвите за времето, което остава до платежния срок. Това е, което се нарича сконтиране. По този начин колко да се приспадне от сумата, представлявана от полицата, зависи от величината на лихвения процент в дадено време.

Най-сетне, последната част на капитала на банкера се състои от неговия паричен резерв в злато или банкноти. Влоговете — стига само от договора да не е обусловен по-продължителен срок — във всеки момент трябва да бъдат изплатени по искане на вложителя. Те се намират в състояние на постоянни приливи и отливи. Но изтеглени от едного, те се възстановяват от другото, така че в периоди на нормален вървеж на работите тяхната средна сума се колебае слабо.

В страни с развито капиталистическо производство резервните фондове на банките винаги средно изразяват количеството пари, съществуващи като съкровище, при което част от това последното пак се състои от ценни книжа, от прости свидетелства за получаване на злато, които обаче нямат собствена стойност. Ето защо по-голямата част от банкерския капитал е съвсем фиктивна и се състои от вземания (полици), държавни ценни книжа (представляващи бивш капитал) и акции (свидетелства за получаване на бъдещ доход). При това не бива да се забравя, че паричната стойност на капитала, който е представен от тези ценни книжа, намиращи се в касите на банкерите, е съвсем фиктивна дори когато са документи за осигурен доход (като държавните ценни книжа) или служат като титул на собственост върху действителен капитал (като акциите) и че тази парична стойност се регулира независимо от стойността на действителния капитал, който споменатите ценни книжа, поне отчасти, представляват; а ако те представляват не капитал, а проста претенция върху доходи, то претенцията върху един и същ доход се изразява в постоянно изменящ се фиктивен паричен капитал. Тук се прибавя и обстоятелството, че този фиктивен капитал на банкера представлява в по-голямата си част не собствен негов капитал, а капитал на публиката, която с лихви или без лихви го влага в банката.

Влоговете се правят винаги в пари, в злато или в банкноти, или в свидетелства за тяхното получаване. С изключение на резервния фонд, който в зависимост от потребностите на действителното обръщение ту се съкращава, ту се разширява, тези влогове в действителност винаги се намират, от една страна, в ръцете на промишлените капиталисти и на търговците, чиито полици се сконтират с влоговете и на които с тях се дават заеми; от друга страна, в ръцете на търговци на ценни книжа (борсови посредници) или в ръцете на частни лица, които са продали своите ценни книжа, или в ръцете на правителството (при съкровищни бонове и нови заеми). Самите влогове играят двойка роля. От една страна, те, както вече споменахме, се дават в заем като лихвоносен капитал и следователно не се намират в касите на банките, а само фигурират в техните книги като вземания на вложителите. От друга страна, те функционират само като такива вписвания в книгите, доколкото взаимните вземания на вложителите се изравняват посредством чекове срещу влоговете и взаимно се приспадат по сметките; при това съвсем безразлично е дали вло-

говете се намират у един и същ банкер, така че този последният осъществява взаимно изравняване на сметките, или пък това се извършва от различни банки, които взаимно си обменят чековете, изплащайки си само разликата.

С развитието на лихвоносния капитал и на кредитната система всеки капитал изглежда, че се удвоява, а в някои случаи даже, че се утроява вследствие на различните начини, по които един и същ капитал или дори едно и също вземане се появява под различни форми в различни ръце³). По-голямата част от този „паричен капитал“ е съвсем фиктивна. Всичките влогове, с изключение на резервния фонд, не представляват нищо друго освен задължения на банкера и никога не съществуват в наличност. Доколкото служат за джиорооборот, те функционират като капитал за банкерите, след като тези последните ги дадат в заем. Банкерите се разплащат помежду си със свидетелства за несъществуващи влогове, взаимно приспадайки от сметката тези вземания.

Адам Смит казва следното относно ролята, която капиталът играе при паричните заеми:

«Дори в парично-заемното дело парите играят роля един вид на свидетелство, с помощта на което капиталите, ненамиращи приложение у своя притежател, се пренасят от ръце в ръце. Тези капитали могат почти неограничено да превишават по своята величина паричната сума, която служи като средство за тяхното предаване; все същите монети последователно служат при множество различни заеми, също както и при множество различни покупки. Например *A* дава в заем на *W* 1000 ф.ст., с които *W* веднага купува от *B* стоки за 1000 ф. ст. Тъй като *B* не намира приложение за парите, той дава в заем същите монети на *X*, а *X* с тяхна помощ пак незабавно купува от *C* стоки за 1000 ф. ст. По същия начин и на същото основание *C* дава в заем своите пари на *Y*, който отново купува с тях стоки от *D*. Така че едни и същи пари — златни или книжни — могат в течение на няколко дни да послужат като посредници за три различни заема и три различни покупки, при което всяка от тези сделки по своята стойност е равна на цялата сума на тези пари. Притежателите на пари *A*, *B* и *C* са предали на тримата заематели *W*, *X* и *Y* само властта да извър-

шат тези покупки. В тази власт се състои както стойността на тези заеми, така и ползата от тях. Капиталът, даден в заем от тримата капиталисти, е равен на стойността на стоките, които могат да бъдат купени с него, и е три пъти по-голям от стойността на парите, с помощта на които се извършват тези покупки. Въпреки това всички тези заеми могат да бъдат напълно осигурени, тъй като стоките, купени от длъжниците с получените в заем пари, се употребяват по такъв начин, че в определеното време те възвръщат с печалба своята стойност в златни или книжни пари. И както едни и същи монети могат да служат като средство за различни заеми, превишаващи, общо взето, тяхната стойност три или дори тридесет пъти, също така те могат последователно да послужат като средство за обратно възвръщане на тези заеми» ([A. Smith : Wealth of Nations" Vol. I, London, 1776] Book II, ch. IV, [p. 428—429]).

Тъй като една и съща пара може да извърши няколко различни покупки в зависимост от бързината на нейното обръщение, тя може да извърши и няколко различни заеми, понеже покупката я предава от едни ръце в други, а заемът не е нищо друго освен предаване от ръце в ръце, което се извършва без посредничеството на покупката. За всекиго от тези продавачи парите представляват превърнатата форма на неговата стока; понастоящем, когато всяка стойност добива вид на капиталова стойност, парите в различните заеми представляват поредно различни капитали, което е само друг израз на установеното по-горе положение, че парите могат последователно да реализират различни стокови стойности. Наред с това парите служат като средство за обръщение, за да преместват вещните капитали от едни ръце в други. При заема парите преминават от ръце в ръце не като средство за обръщение. Докато остават в ръцете на заемодавеца, те в неговите ръце не са средство за обръщение, а са форма на съществуване на стойността на неговия капитал. И в тази форма той ги предава при заема на трето лице. Ако *A* даваше парите в заем на *B*, а *B* ги даваше в заем на *C* без посредничеството на покупката, то дадената сума пари щеше да представлява не три капитала, а един, само една капиталова стойност. Колко капитали представляват парите действително, зависи от това, колко често те функционират като форма на стойността на различни стокови капитали.

Онова, което Адам Смит казва за заемите изобщо, е приложимо и към влоговете, които представляват само специално название на заемите, предоставяни от публиката на банкера. Една и съща сума може да служи като инструмент за произволен брой влогове.

«Безспорно вярно е, че 1000-те ф.ст., депозирани от някого днес у *A*, утре ще бъдат дадени обратно и образуват влог у *B*. Един ден след това, изплатени от *B*, те могат да образуват влог у *C* и т.н. до безкрайност. Поради това една и съща парична сума от 1000 ф.ст. може посредством редица предавания да се умножи на абсолютно неопределима сума от влогове. Ето защо възможно е 9/10 от всички влогове на Съединеното кралство да съществуват само във вид на удостоверяващи ги записи в книгите на банкерите, които от своя страна извършват по тях взаимно уреждане на сметките... Така например в Шотландия, където парите в обръщение никога не са надминавали 3 милиона ф.ст., сумата на влоговете достига 27 милиона. И ако не възникне паника, когато всички искат обратно своите влогове от банките, то същите 1000 ф.ст., извършвайки своя обратен път, с предишната леснина могат отново да извършат платежи за също такава неопределено голяма сума. Тъй като същите 1000 ф.ст., с които някой е изплатил дълг към някой дребен търговец, утре могат да послужат за погасяване дълга на последния към някой по-едър търговец, а още след един ден покриват дълга на този по-едър търговец към банката и т.н. до безкрайност, то едни и същи 1000 ф.ст., преминавайки от ръце в ръце, от банка в банка, могат да изплатят всяка сума от влогове, каквато изобщо можем да си представим» („The Currency Theory Reviewed etc.“, [Edinburgh, 1845] p. 62—63).

Тъй като в тази кредитна система всичко се удвоява и утроява и се превръща в просто умотворение, това важи и за „резервния фонд“, в който се надяват най-сетне да са напипали нещо солидно. Да чуем пак г. Морис, управителя на Английската банка:

«Резервните фондове на частните банки се намират в ръцете на Английската банка във форма на влогове. Първото въздействие на отлива на злато изглежда да засяга само Английската банка; но той еднакво би засегнал и резервите на другите банки, тъй като той означа-

ва отлив на част от резервите, които те имат в нашата банка. Съвсем същото влияние би оказал той и върху резервите на всички провинциални банки» („Commercial Distress“ 1847—1848 [№ 3639—3642]).

И така, в края на краищата резервните фондове се свеждат до резервния фонд на Английската банка⁴). Но и този резервен фонд има двойно съществуване. Резервният фонд на банковия отдел се равнява на излишъка от количеството банкноти, което банката има право да издаде свръх количеството, което се намира в обръщение. Установеният от закона максимум на банкнотите, подлежащи на издаване = на 14 милиона (за които не се изисква метален запас; това се равнява приблизително на величината на държавния дълг към банката), плюс сумата на банковия запас от благороден метал. Така че ако този запас — на 14 милиона ф.ст. банката има право да издаде за 28 милиона ф.ст. банкноти и ако от тази сума 20 милиона се намират в обръщение, тогава резервният фонд на банковия отдел = 8 милиона. Тези 8 милиона в банкноти съставляват в такъв случай законният банкерски капитал, с който банката може да се разпорежда, и същевременно резервният фонд за неговите влогове. Ако сега настъпи отлив на златото, който намалява металния запас с 6 милиона — при което банката трябва да унищожи банкноти на същата сума, — резервът на банковия отдел ще спадне от 8 милиона на 2 милиона. От една страна, банката би повишила значително своя лихвен процент, от друга страна, значително би се намалил резервният фонд, който осигурява влоговете на банките и на другите вложители. През 1857 г. четирите най-големи акционерни банки в Лондон заплашиха, че ако Английската банка не издейства правителствено нареждане за временно отменяване на банковия акт от 1844 г.⁵), те ще си поискат влоговете назад, което би довело банковия отдел до фалит. Следователно банковият отдел може, както през 1847 г., да фалира, докато в емисионния отдел лежат много милиони (например през 1847 г. — около 8 милиона) като гаранция за обменяемостта на банкнотите в обръщение. Но и последното на свой ред е илюзорно.

«По-голямата част от влоговете, които непосредствено не са нужни на самите банкери, попада в ръцете на *billbrokers* (буквално — *полични посредници*, по същината си — *полубанкери*. ред), които предлагат на банкера — като гаранция на дадения от него заем — търго-

вски полици, вече сконтирани от тях за разни лица в Лондон или провинцията. Billbroker'ът е отговорен пред банкера за плащането на тези money at call (пари, които трябва да бъдат върнати при първо поискване); и този вид операции се извършват в такива огромни размери, че господин Нив, сегашният управител на банката {Английската}, казва в своето свидетелско показание: Известно ни е, че един посредник имаше 5 милиона, и имаме основание да предположим, че друг е имал 8—10 милиона; един имаше 4, друг 3½, трети повече от 8 милиона. Аз говоря за влогове, преминал в ръцете на посредниците» („Report of Committee on Bank Acts“, 1858, p. V, N 8).

«Лондонските billbroker'и. . . водеха своите огромни операции без всякакъв наличен резерв; те разчитаха на доходи от намиращите се у тях полици, сроковете на които постепенно изтичат, или, в случай на нужда, на възможността да получат заем от Английската банка под гаранцията на сконтираните от тях полици. — Две фирми на лондонски billbroker'и прекратиха своите платежи през 1847 г.; и двете впоследствие възобновиха работата. През 1857 г. те отново преустановиха платежите. Пасивът на едната фирма през 1847 г. бе в кръгли цифри 2 683 000 ф.ст. при капитал 180 003 ф.ст.; нейният пасив през 1857 г. бе 5 300 000 ф.ст., докато капиталът се равняваше по всяка вероятност на не повече от една четвърт от онова, което тя имаше през 1847 г. Пасивите на другата фирма се колебаеха в двата случая между 3 и 4 милиона при капитал, който не превишаваше 45 000 ф.ст.» (пак там. стр. XXI, № 52).

(горе)

ГЛАВА ТРИДЕСЕТА

ПАРИЧЕН КАПИТАЛ И ДЕЙСТВИТЕЛЕН КАПИТАЛ. - I

Единствените трудни въпроси в изследването на кредита, към които пристъпваме сега, са следните:

Първо, натрупването на същинския паричен капитал. В каква степен то е и в каква не е признак за действително натрупване на капитала, т.е. за възпроизводство в разширен мащаб? Дали така наречената *plethora* — излишък от капитал, — израз, прилаган само към лихвоносния капитал, т.е. към паричния капитал — е само специален начин на изразяване на

промишленото свръхпроизводство, или пък тя образува отделно явление наред с него? Съвпада ли този излишък, това излишъчно предлагане на паричен капитал с наличността на парични маси (кюлчета, златни пари и банкноти), които се намират в състояние на застой, и може ли поради това да се разглежда този излишък от действителни пари като израз и форма на проявление на споменатата *plethora* на заеман капитал?

И, второ, в каква степен паричното затруднение, т.е. недостигът на заеман капитал, изразява недостиг на действителен капитал (на стоков капитал и на производителен капитал)? В каква степен, от друга страна, то съвпада с недостига на пари като такива, с достига на средства за обръщение?

Доколкото разглеждахме досега специфичната форма на натрупването на паричния капитал и на парично имущество изобщо, ние видяхме, че тази форма на натрупване се свеждаше до натрупване на претенции за собственост върху труда. Натрупването на капитала на държавния дълг означава, както се оказа, само увеличение на една класа от кредитори на държавата, които получават право да си присвояват известни суми от общата маса на данъците⁶). Във факта, че дори и едно натрупване на дългове може да придобие вид на натрупване на капитал, с пълна яснота се проявява онова извращение на реалните отношения, което е налице в системата на кредита. Тези облигации, издадени за първоначално взетия на заем и отдавна вече изразходван капитал, тези книжни дубликати на унищожен капитал функционират за своите притежатели като капитал, доколкото са продаваеми стоки и следователно могат да бъдат обратно превърнати в капитал.

Наистина, ние видяхме също така, че титулите на собственост върху обществени предприятия, железници, рудници и т.н. са фактически титули на действителен капитал. Обаче те не дават възможност за разпореждане с този капитал. Той не може да бъде изтеглен. Тези титули дават само юридически санкционирана претенция за получаване на част от принадлежната стойност, която трябва да бъде присвоена от този капитал. Но и тези титули стават книжни дубликати на действителния капитал; както ако товарителницата би придобила стойност наред със самия товар и едновременно с него. Те стават номинални представители на несъществуващи капитали. Защото действителният капитал съществува наред с

тях и съвсем не преминава в други ръце поради това, че тези дубликати преминават от ръце в ръце. Те стават форма на лихвоносния капитал не само защото осигуряват известни доходи, а и защото чрез продажба може да бъде постигнато обратното им изплащане като капиталови стойности. Доколкото натрупването на тези ценни книжа изразява натрупване на железници, рудници, параходи и т.н., то изразява разширяване на действителния процес на възпроизводство — точно както разширяването на данъчния списък напр. върху, движимото имущество свидетелства за нарастване на това имущество. Но като дубликати, които сами могат да бъдат продавани като стоки и поради това се обръщат като капиталови стойности, те са илюзорни и величината на тяхната стойност може да расте и да спада съвсем независимо от движението на, стойността на действителния капитал, чиито титули те са. Величината на тяхната стойност, т. е. техният курс на борсата, неизбежно има тенденция да се повишава със спадането на лихвения процент, доколкото това спадане, независимо от специфичното движение на паричния капитал, е просто следствие от тенденцията на нормата на печалбата към спадане. По такъв начин вече по тази причина с развитието на капиталистическото производство това въображаемо богатство нараства вследствие увеличаването на стойността на всяка от неговите пропорционални части с определена първоначална номинална стойност⁷⁾.

Печалбата и загубата поради колебанията на цените на тези титули на собственост, както и тяхната централизация в ръцете на железопътни крале и други такива, по самата природа на нещата все повече и повече стават резултат на играта, която се явява вместо труда като първоначален начин за придобиване на капиталистическа собственост, а застава и на мястото на прякото насилие. Този вид въображаемо парично имущество съставлява твърде значителна част не само от паричното имущество на частните лица, но и от банкерския капитал, както вече споменахме по-горе.

Би могло — ние споменаваме за това само за да го ликвидираме набързо — под натрупване на паричния капитал да се разбира и натрупване на богатството в ръцете на банкерите (заемодателите по професия) като посредници между частните парични капиталисти, от една страна, и държавата, общините и възпроизвеждащите заематели, от друга; при което

цялото колосално разширение на кредитната система, изобщо цялата съвкупност на кредита, се експлоатира от тези банкери като техен частен капитал. Тези хора имат капитали и доходи винаги в парична форма или във форма на преки парични искове. Натрупването на състояния на тази класа може да се извършва в насока твърде различна от действителното натрупване, но във всеки случай то доказва, че тази класа слага в джоба си добър дял от последното.

Да сведем разглеждания въпрос към по-тесни рамки. Държавните ценни книжа, също както и акциите и всякакъв вид други ценни книжа, са сфери на вложение за давания в заем капитал, за капитала, предназначен да донася лихви. Те са форми на даването му в заем. Но самите те не са заемният капитал, който се влага в тях. От друга страна, доколкото кредитът играе пряка роля в процеса на възпроизводството, необходимо е да имаме предвид следното: когато промишленикът или търговецът иска да сконтира полица или да сключи заем, той се нуждае не от акции или от държавни ценни книжа. Той се нуждае от пари. Затова той залага или продава тези ценни книжа, ако по друг начин не може да се снабди с пари. Ето за натрупването на този заемен капитал говорим тук, и то специално за натрупване на давания в заем паричен капитал. Не става дума за даване в заем на къщи, машини и друг основен капитал. Не става дума и за заемите, които промишлениците и търговците си правят взаимно в стоки и в пределите на кръга на възпроизводствения процес, макар че и този пункт ще трябва още предварително да разгледаме по-отблизо; става дума изключително за паричните заеми, които чрез банкерите като посредници се дават на промишлениците и търговците.

И така, да анализираме отначало търговския кредит, т.е. кредита, който капиталистите, заети в процеса на възпроизводството, си отпускат взаимно. Той образува основата на кредитната система. Негов представител е полицата, документ за дълг с определен падеж, *document of deferred payment* (документ за отсрочен падеж. Ред.). Всеки дава кредит с едната ръка и получава кредит с другата. Нека засега оставим настрана банкерския кредит, който образува съвсем друг, съществено различен момент. Доколкото тези полици на свой ред се обръщат сред самите търговци като платежно средство, чрез джирисвания от одного на другото,

без посредничеството на сконтото, това е само прехвърляне на вземане от *A* върху *B* и съвсем не изменя отношението. Само поставя едно лице на мястото на друго. Но даже и в този случай ликвидацията може да става без намеса на пари. Например предачът *A* има да плаща по полица на посредника на памук *B*, а последният — на вносителя *C*. Ако *C* същевременно изнася прежда, което се случва доста често, той може срещу полица да купи от *A* прежда, а предачът *A* погасява своя дълг към посредника *B* със собствената полица на последния, която *A* е получил при заплащането от *C*, при което в краен случай ще трябва в пари да плати само едно салдо. Цялата сделка само определя обмяната на памук срещу прежда. Износителят представлява само предача, памучният посредник — памукопроизводителя.

Относно оборота на този чисто търговски кредит трябва да отбележим два момента:

Първо: Погасяването на тези взаимни вземания зависи от обратния приток на капитала, т.е. от акта *C—II*, който е само отсрочен. Ако предачът е получил полица от фабриканта на басма, последният може да заплати, ако до падежа успее да продаде своята басма, намираща се на пазара. Ако спекулантът със зърнени храни е издал полица на името на своя агент, агентът може да заплати парите, ако междувременно успее да продаде зърнените храни по очакваната цена. Следователно тези плащания зависят от непрекъснатостта на възпроизводството, т.е. на процеса на производството и потреблението. Но тъй като кредитите са взаимни, то платежоспособността на всеки зависи от платежоспособността на друг; защото при издаване на своята полица въпросният може да е разчитал или на възвръщане на капитала в неговото собствено предприятие, или на възвръщане на капитала в предприятието на трето лице, което междувременно трябва да му плати по полица. Ако оставим настрана очакванията за възвръщане на капитал, плащането може да стане само от резервен капитал, с който разполага издателят на полицата за посрещане на своите задължения в случай на забавено възвръщане на капитала.

Второ: Тази кредитна система не премахва необходимостта от плащане в налични пари. Преди всичко значителна част от разходите трябва винаги да се извършват в налични пари — работна заплата, данъци и т.н. Сетне например *B*, който е получил от *C* вместо платеж полица, сам

преди падежа на тази полица трябва да заплати на *D* по полица, чийто падеж вече е настъпил, а за тази цел му са нужни налични пари. Такъв завършен кръгооборот на възпроизводството, какъвто по-горе приехме между памукопроизводителите и предача, и обратно, може да бъде само изключение; кръгооборотът по необходимост постоянно се прекъсва на много места. При разглеждането на процеса на възпроизводството („Капиталът“, том II, отдел III) ние видяхме, че производителите на постоянния капитал частично обменят постоянен капитал помежду си. За тези сделки полиците могат повече или по-малко да се покриват взаимно. Същото става и във възходящата линия на производството, където например търговецът на памук издава полица срещу предача, предачът — срещу фабриканта на басма, последният — срещу износителя, износителят — срещу вносителя (може би пак вносителя на памук). Обаче няма кръгооборот на сделките и следователно — затварящ се кръг на исковете. Например искът на предача към тъкача не се компенсира с вземането на доставчика на въглища към машиностроителя; предачът в своето предприятие никога не може да създаде насрещно вземане към машиностроителя, тъй като неговият продукт — преждата — никога не може да влезе като елемент в процеса на възпроизводството на машините. Затова такива искове трябва да се погасяват в пари.

Границите на този търговски кредит, разглеждани сами по себе си, са следните: 1) богатството на промишлениците и на търговците, т. е. разполагането с резервен капитал в случай на забавен обратен приток на капитал; 2) самият този обратен приток. Последният може да се забави за известно време или стоковите цени могат междувременно да спаднат, или стоката може вследствие на застоя на пазара да стане временно непродаваема. Колкото по-дългосрочна е полицата, толкова по-голям, първо, трябва да бъде резервният капитал и толкова по-голяма е възможността за намаляване и закъсняване на обратния приток поради спадане на цените или препълняне на пазара. И по-нататък, възвръщането е толкова по-несигурно, колкото повече първоначалната сделка е била обусловена от спекула с повишение или спадане на стоковите цени. Ясно е обаче, че с развитието на производителната сила на труда, следователно и на производството в голям мащаб 1) пазарите се разширяват и се отдалечават от мястото на производството, 2) кредитът поради това трябва да стане по-дългосрочен и следователно 3) все по-силно тря-

бва да господства в сделките спекулативният елемент. Производството в голям мащаб и за отдалечени пазари хвърля целия продукт в ръцете на търговията; невъзможно е обаче капиталът на нацията да се удвои, та търговците сами да са в състояние да закупят със свой собствен капитал целия национален продукт и след това да го препродадат. Следователно кредитът тук е неизбежен — кредит, обемът на който нараства заедно с увеличаването на стойността на продукцията и сроковете на който се удължават в зависимост от увеличаващата се отдалеченост на пазарите за пласиране на стоките. Тук има взаимодействие. Развитието на производствения процес разширява кредита, а кредитът довежда до разширяване на промишлените и търговските операции.

Ако разглеждаме този кредит отделно от банкерския кредит, очевидно е, че той расте заедно с размерите на самия промишлен капитал. Заемният капитал и промишленият капитал тук са тъждествени; капиталите, дадени в заем, са стокови капитали, предназначени или за окончателно индивидуално потребление, или за възстановяване на постоянните елементи на производителния капитал. Следователно онова, което тук се представя като даден в заем капитал, винаги е капитал, намиращ се в определена фаза на процеса на възпроизводството, но преминаващ чрез покупката и продажбата от едни ръце в други, при което еквивалентът за него се заплаща от купувача едва по-късно, в предварително уговорен срок. Така например памукът преминава срещу полица в ръцете на предача, преждата преминава срещу полица в ръцете на фабриканта на басма, басмата преминава срещу полица в ръцете на търговеца, от ръцете на когото срещу полица попада в ръцете на износителя, последният срещу полица я предава на търговец в Индия, който я продава, като в замяна купува индиго и т.н. По време на това преминаване от едни ръце в други памукът извършва своето превръщане в басма, басмата в края на краищата се транспортира в Индия, обменя се срещу индиго, което се докарва в Европа и там отново влиза в процес на възпроизводство. Различните фази на процеса на възпроизводство имат като посредническо звено тук кредита, така че предачът не плаща в налични пари памука, фабрикантът на басма — преждата, търговецът — басмата и т.н. В първите актове на процеса стоката-памук преминава през различните фази на производството и това преминаване се определя от кредита. Но щом памукът е получил в производството своята заключителна форма като стока, същият

този стокъв капитал преминава още само през ръцете на различните търговци, които го транспортират на отдалечен пазар и последният от тях го продава в края на краищата на потребителя, купувайки вместо него друга стока, която влиза или в процеса на потреблението, или в процеса на възпроизводството. Следователно тук трябва да различаваме два периода: в течение на първия с помощта на кредита се осъществяват действителните последователни фази в производството на дадения артикул; в течение на втория — само преминаването от ръцете на един търговец в ръцете на друг, където се включва и транспортът, т. е. осъществява се актът *C—II*. Но и тук стоката се намира винаги поне в акта на обръщението, следователно в известна фаза за процеса на възпроизводството.

И така, онова, което тук се дава в заем, никога не е незает капитал, а е капитал, който в ръцете на своя притежател трябва да промени своята форма, който съществува в такава форма, в която той за своя притежател е само стокъв капитал, т.е. капитал, който трябва да извърши обратно превръщане, а именно, той преди всичко трябва поне да се превърне в пари. Така че тук с помощта на кредита се осъществява метаморфозата на стоката: не само *C—II*, но също така *II—C* и действителният процес на производството. Ако оставим настрана банкерския кредит, то изобилието на кредит в пределите на възпроизводствения оборот съвсем не означава изобилие на свободни капитали, предлагани в заем и търсещи рентабилно вложение, а означава заетост на голямо количество капитал в процеса на възпроизводството. И така, с помощта на кредита се осъществява тук: 1) колкото се отнася до промишлените капиталисти — преминаването на промишления капитал от една фаза в друга, връзката между намиращите се във взаимен допир и проникващи една в друга сфери на производството; 2) колкото се отнася до търговците — транспортът и преминаването на стоките от едни ръце в други до окончателната им продажба за пари или размяната им с друга стока.

Максимумът на кредита означава тук най-пълна заетост на промишления капитал в производството, т.е. крайно напрежение на неговата възпроизводителна сила, независимо от границите на потреблението. Тези граници на потреблението се разширяват от напрежението на самия процес на възпроизводството; от една страна, то увеличава потреблението на доходите от страна на работниците и капиталистите, от друга страна, то

е тъждествено с напрежение на производственото потребление.

Докато процесът на възпроизводството протича непрекъснато и поради това обратният приток на капитала остава осигурен, този кредит е траен и се разширява, при което неговото разширение се опира върху разширението на самия процес на възпроизводството. Щом настъпи застой вследствие забавен обратен приток, препълнени пазари, спаднали цени, появява се излишък от промишлен капитал, но в такава форма, в каквата последният не е в състояние да изпълнява своите функции. Налице е маса от стоков капитал, но той не намира пласмент. Налице е маса от основен капитал, но поради застой на възпроизводството той в по-голямата си част се намира в бездействие. Кредитът се съкращава: 1) защото този капитал е мъртъв, т.е. застоял се е в една от фазите на своето възпроизводство, защото той не може да извърши своята метаморфоза, 2) защото е подкопано доверието в непрекъснатото протичане на процеса на възпроизводството, 3) защото се намалява търсенето на този търговски кредит. Предачът, който съкращава своето производство и има на склад маса непродадена прежда, няма защо да купува памук на кредит. Търговецът няма защо да купува на кредит стоки, тъй като той има такива и без това повече от достатъчно.

И така, ако се наруши това разширение или дори само нормалното напрежение на процеса на възпроизводството, заедно с това се появява и недостиг от кредит; става по-трудно да се получат стоки на кредит. Искането за плащане в налични пари и предпазливостта в продаването на кредит са особено характерни за онази фаза на промишления цикъл, която следва след краха. А по време на самата криза, когато всеки има какво да продаде, но не може да продаде и в същото време трябва да продаде, за да плати, масата на капитала — не на свободния и търсещ пласиране, а на стеснения в процеса на своето възпроизводство капитал — е най-голяма тъкмо когато е най-голям и недостигът на кредит (и затова е най-висок сконтовият процент за банкерския кредит). И фактически тогава вече вложеният капитал е масово мъртъв, тъй като се е прекратил процесът на възпроизводството. Фабрики не работят, сурови материали се натрупват, готови продукти препълнят стоковия пазар. Ето защо във висша степен неправилно е подобно положение на работите да се приписва на недостиг на производителен капитал. Тъкмо през този пери-

од има излишък от производителен капитал отчасти в сравнение с нормалния, но в дадения момент съкратен мащаб на възпроизводството, отчасти в сравнение с намаленото потребление.

Да си представим, че цялото общество се състои само от промишлени капиталисти и наемни работници. Освен това да оставим настрана измененията на цените, които пречат на значителни части от целия капитал да се възстановяват съгласно своите средни съотношения и неизбежно трябва да предизвикват временни явления на всеобщ застой при онази всеобща зависимост между различните части на процеса на възпроизводството, каквато се развива особено чрез кредита. Да оставим настрана също така и фиктивните предприятия и спекулативните обороти, поощрявани от кредита. Тогава една криза би могла да се обясни само с несъразмерност на производството в различните отрасли и с несъразмерност между потреблението на самите капиталисти и тяхното натрупване. Но както стоят нещата, възстановяването на вложените в производството капитали зависи главно от потребителната способност на непродоводителните класи, докато потребителната способност на работниците е ограничена отчасти от законите на работната заплата, отчасти от това, че работниците си намират работа само докато могат да бъдат използвани с печалба за класата на капиталистите. Последната причина на всички действителни кризи си остава винаги бедността и ограничеността на потреблението на масите в сравнение със стремежа на капиталистическото производство да развива производителните сили така, като че ли граница на тяхното развитие е само абсолютната потребителна способност на обществото.

За действителен недостиг на производствен капитал, поне у капиталистически развитите нации, може да става дума само при всеобщи лоши реколти било на главни хранителни средства, било на най-важни промишлени суровини.

Но към този търговски кредит се прибавя истинският паричен кредит. Взаимното кредитиране на промишлениците и търговците се преплита с паричните заеми, които те получават от банкерите и от паричните кредитори. При сконтирането на полиците заемът е само номинален. Фабрикантът продава своя продукт срещу полица и сконтира последната при някой *billbroker* (*поличен посредник. ред.*). В действителност последният

дава в заем само кредита на своя банкер, който от своя страна му дава в заем паричния капитал на своите вложители, каквито са самите промишленици и търговци, а също и работниците (чрез спестовните каси), както и получателите на поземлена рента и други непроизводствени класи. По този начин за всеки индивидуален фабрикант или търговец се избягва както необходимостта да има голям резервен капитал, така и зависимостта от действителния обратен приток на капитал. Но, от друга страна, отчасти поради манипулации с икономически полици, а отчасти поради стокови сделки само с целта да се фабрикуват полици, целият процес се усложнява до такава степен, че привидността на много солидно предприятие с непрекъснат обратен приток на капитали може спокойно да се запазва, след като в действителност обратният приток се постига само за сметка отчасти на измамани парични кредитори, отчасти на измамани производители. Ето защо предприятието винаги изглежда почти преувеличено здраво тъкмо непосредствено преди краха. Най-добро доказателство за това дават например „*Reports on Bank Acts*“ от 1857 и 1858 г., където всички директори на банки, търговци, с една дума, всички поканени като вещи лица начело с лорд Оверстън се поздравяваха взаимно с цветущо и здраво развитие на работите — тъкмо един месец преди да избухне кризата през август 1857 г. И странното е, че тук в своята „*History of Prices*“ се поддава отново и отново на тази илюзия при историческото описание на всяка отделна криза. Предприятията са винаги във висша степен здрави и работите вървят по най-блестящ начин, докато изведнъж се разразява крах.

Сега да се върнем към натрупването на паричния капитал.

Не всяко увеличаване на заемния паричен капитал показва действително натрупване на капитал или разширяване на процеса на възпроизводството. Това се забелязва най-ясно във фазата на промишления цикъл, непосредствено след преживяна криза, когато заемният капитал в големи количества лежи бездеен. В такива моменти, когато процесът на възпроизводството се съкращава (в английските промишлени райони след кризата от 1847 г. производството се съкрати с една трета), когато цените на стоките достигат най-ниската си точка, когато духът на предприемчивостта е парализиран, има ниско равнище на лихвения процент, което

в дадения случай показва само увеличаване количеството на заемния капитал тъкмо поради съкращението и парализирането на промишления капитал. При спадане на стоковите цени, намаляване на оборотите и съкращаване на капитала, вложен в работна заплата, се изискват, разбира се, по-малко средства за обръщение; от друга страна, след като са ликвидирани задграничните дългове отчасти чрез отлив на златото, отчасти чрез фалити, няма вече нужда от добавъчни пари за функцията като световни пари; най-сетне обемът на операциите по сконтирането на полиците се съкращава заедно със съкращаването на броя и на сумите на тези полици — всичко това е очевидно. Ето защо търсенето на заеман паричен капитал — било като средство за обръщение, било като платежно средство — се намалява (за нови капиталовложения още не става дума) и затова количеството на заемния капитал става сравнително обилно. Но същевременно, както ще бъде показано впоследствие, и предлагането на заеман паричен капитал при такива обстоятелства положително се увеличава.

Така, след кризата от 1847 г. имаше „съкращение на оборотите и голям излишък от пари“ („Comm. Distress“ 1847—1848. Evidence N 1664), лихвеният процент бе много нисък вследствие на „почти пълното унищожаване на търговията и почти пълната липса на възможност да се вложат пари“ (пак там, стр. 45, № 231. Показание на Ходжсън, директор на Кралската банка в Ливърпул). Какви нелепости съчиняват тези господа (а Ходжсън при това е един от най-добрите), за да си обяснят това, се вижда от следната фраза:

«Затруднението (1847 г.) възникна вследствие на действително намаляване на паричния капитал в страната, което бе предизвикано отчасти от необходимостта да се заплаща в злато вносът от всички страни на света, отчасти от превръщането на оборотния капитал (floating capital) в основен» [пак там, стр. 39, №466].

По какъв начин превръщането на оборотния капитал в основен може да намали паричния капитал на страната, съвсем не може да се разбере, тъй като например при строежа на железопътни линии, където главно се е влагал капитал по онова време, нито златото, нито банкнотите се употребяват като материал за правене на виадукти или за изготвяне на релси, а парите, получени срещу железопътните акции — доколкото те са се де-

позирали просто като платежни вноски, — са функционирали подобно на всички други депозирани в банката пари и, както бе показано по-горе, дори са увеличавали за известно време количеството на давания в заем паричен капитал; а доколкото парите действително са се влагали в строеж, те са циркулирали в страната като покупателно и платечно средство. Паричният капитал би могъл да бъде засегнат от превръщането на оборотния капитал в основен само доколкото основният капитал не е износен артикул, така че поради невъзможността на износа отпада и свободният капитал, който се образува от полученото за изнесени артикули, следователно отпадат и постъпленията в налични пари или в кюлчета. Но в разглеждания период и английски износни артикули в големи количества са лежали непродаваеми в складовете на задграничните пазари. При търговците и фабрикантите от Манчестър и други места, трайно вложили част от нормалния капитал на своите предприятия в железопътни акции и поради това попаднали при по-нататъшното водене на своите работи в зависимост от заемния капитал, действително техният *floating capital* беше фиксиран и те трябваше да понесат последиците от това. Но би било същото, ако те биха вложили капитал, принадлежащ на техните предприятия, но изтеглен из тях, не в железници, а например в мини, чиито продукти — желязо, въглища, мед и т.н. — сами представляват *floating capital*. — Действителното намаление на свободния паричен капитал поради лоша реколта, внос на зърнени храни и износ на злато естествено бе събитие, което нямаше нищо общо с железопътните спекулации.

«Почти всички търговски фирми бяха започнали повече или по-малко да изтощават своите предприятия, за да влягат парите си в железниците.» [Пак там, стр. 42]. — «Толкова обширните заеми, дадени на железниците от търговските фирми, подбудиха последните да се опират твърде много на банките чрез сконтиране на полици за по-нататъшно водене на своите търговски работи.» — (Същият Ходжсън, пак там, стр. 67.) «В Манчестър в резултат на железопътните спекулации мнозина претърпяха грамадни загуби.» (Р. Гарднър, нееднократно цитиран в „Капиталът“, кн. I, гл. XIII, 3, с3 и други места; показание № 4884, пак там).

Главна причина за кризата от 1847 г. бе колосалното препълняне на паза-

ра и безграничната спекула в търговията с източноиндийски стоки. Но и други обстоятелства доведоха до крах много богати фирми в този отрасъл:

«Те имаха обилни средства, но не можеха да ги направят ликвидни. Целият техен капитал бе обвързан в поземлена собственост на о. Маврикий или в индигови и захарни заводи. Когато те след това поеха задължения в размер 1 500 000 — 600 000 ф.ст., те нямаха свободни средства да си платят полиците и в края на краищата се оказа, че за да си платят полиците, те трябва да разчитат изцяло на кредита» (Ч. Търнър, крупен източноиндийски търговец в Ливърпул, № 730, пак там).

По-нататък имаме показанията на Гарднър (№ 4872, пак там):

«Веднага след сключването на китайския договор за страната се откриха толкова широки перспективи за колосално разширение на нашата търговия с Китай, че в добавка към всички наши вече съществуващи фабрики бяха построени множество крупни фабрики специално с цел да произвеждат най-много търсещи се на китайския пазар памучни тъкани. — 4874. Как завърши тази работа? — С най-голямо разорение, което не се поддава на описание; аз не мисля, че за целия износ през 1844—1845 г. за Китай е било получено обратно повече от 2/3 от цялата сума; тъй като чаят е главният артикул на обратния износ и тъй като нас ни обнадеедваха много, ние, фабрикантите, с увереност разчитахме на голямо понижение на митото върху чая.»

И ето пред нас е наивно изразеното характерно кредо на английските фабриканти:

«Нашата търговия на чуждестранния пазар не се ограничава от способността па последния да купува стоките, а е ограничена тук, в нашата страна, от нашата способност да потребяваме продуктите, които получаваме в замяна срещу нашите промишлени изделия.»

(Сравнително бедните страни, с които Англия търгува, биха могли, естествено, да заплатят и да потребят всякакво количество английски фабрики, а ето че богатата Англия за съжаление не е способна да асимилира продуктите, получени в замяна срещу нейния износ.)

«4876. Аз отначало изнесох някои свои стоки, които бяха продадени със загуба от около 15%; при това аз бях напълно убеден, че моите агенти ще закупят чай по такава цена, при която препродажбата тук ще даде печалба, достатъчно голяма за покриване на тази загуба; но вместо печалба аз търпях понякога загуба 25 и дори 50%. — 4877. Изнасят ли фабрикантите за своя сметка? — Предимно търговците, както се вижда, бързо се убедиха, че от тази работа нищо не излиза, и потече поощряваха фабрикантите към самостоятелно изпращане на продукти, отколкото сами вземаха участие в нея.»

Напротив, през 1857 г. загубите и фалитите паднаха предимно върху търговците, тъй като този път фабрикантите им предоставиха да препълват чуждите пазари „за собствена сметка“.

Паричният капитал може да се увеличи поради обстоятелството, че с разширението на банковото дело (виж по-долу примера на Ипсуич, където в течение на няколко години непосредствено преди 1857 г. влоговете на фермерите се учетвориха) онова, което по-рано е било съкровище на частно лице или монетен запас, винаги се превръща за определен срок в заеман капитал. Такова нарастване на паричния капитал толкова малко изразява нарастване на производствения капитал, колкото например увеличаването на влоговете в лондонските акционерни банки, след като тези банки започнаха да плащат лихви върху влоговете. Докато мащабът на производството си остава неизменен, това нарастване предизвиква само изобилие на заемния паричен капитал в сравнение с производителния. Оттук ниското равнище на лихвата.

Когато процесът на възпроизводство отново достигне състояние на разцвет, което предшества прекомерното напрежение, то търговският кредит достига извънредно силно разширение, което в такъв случай действително има отново „здравата“ основа на лесно постъпващи обратни притоци на капитал и на разширено производство. При такова състояние на работите лихвеният процент е все още нисък, макар и да превишава своя минимум. Това е единственият момент, когато наистина може да се каже, че ниският лихвен процент и следователно относителното обилие на заемния капитал съвпада с действително разширение на промишления ка-

питал. Леснината и равномерността на обратния приток на капитали, свързан с разширяването на търговския кредит, осигурява, въпреки засиленото се търсене, предлагането на заеман капитал и препятства повишаването на равнището на лихвения процент. От друга страна, едва сега започват да играят забележима роля онези рицари на печалбата, които водят работите без запасен, дори и изобщо без всякакъв капитал и затова оперират всецяло с помощта на паричния кредит. Към това се прибавя и голямото нарастване на основния капитал във всички форми и откриването на маса нови крупни предприятия. Лихвата се повишава сега до своята средна височина. Своя максимум тя достига пак, когато се изразява новата криза, кредитът внезапно пресекна, платежите се прекратяват, процесът на възпроизводството се парализира и с гореспоменатите изключения наред с почти абсолютната липса на заеман капитал настъпва изобилие на бездеен промишлен капитал.

Следователно движението на заемния капитал, както се изразява в колебанията на лихвения процент, общо взето, протича в посока, обратна на движението на промишления капитал. Фазата, в която ниският, но превишаващ своя минимум лихвен процент съвпада с „подобряването“ и с нарастващото след свършването на кризата доверие, и особено фазата, когато то достига своята средна величина — средата, еднакво отдалечена от минимума и максимума, — само тези два момента изразяват съвпадане на изобилен заеман капитал и голямо разширение на промишления капитал. Но в началото на промишления цикъл ниският лихвен процент съвпада със съкращаване, а в края на цикъла високият лихвен процент съвпада с изобилие на промишлен капитал. Ниският лихвен процент, съпровождащ „подобрието“, свидетелства, че търговският кредит само в малка степен се нуждае от банков кредит, тъй като все още стои на собствените си нозе.

С този промишлен цикъл работата стои така, че щом е даден първият тласък, един и същи оборот трябва периодично да се възпроизвежда **8**). В състоянието на депресия производството спада по-ниско от стъпалото, което то е достигнало в предшестващия цикъл и за което сега е положена техническата основа. При разцвета — средния период — производството се развива по-нататък върху тази основа. През периода на свръхпроизводството и на мошеничествата то в най-висока степен напъва произво-

дителните сили отвъд капиталистическите граници на производствения процес.

Очевидно е от само себе си, че през периода на кризата не достигат платежни средства. Поради рентабилността при преобразуването си полиците са заели мястото на метаморфозата на самите стоки и тъкмо в такова време толкова повече, колкото повече фирми са оперирали само на кредит. Невежо и нелепо банково законодателство — като законите от 1844—1845 г. — може да засили паричната криза. Но никакво банково законодателство не може да премахне тази криза.

При такава система на производство, където всички взаимоотношения на процеса на възпроизводството почиват върху кредита, ако кредитът внезапно се прекрати и е валидно само плащането в налични пари, трябва очевидно да настъпи криза, необикновено голямо търсене на платежни средства. Затова на пръв поглед цялата криза се представя само като кредитна криза и парична криза. И наистина въпросът се заключава само в това, как да се превърнат полиците в пари. Но тези полици представляват в повечето случаи действителни покупки и продажби, чието разширение далеч отвъд пределите на обществената потребност лежи в края на краищата в основата на цялата криза. Обаче наред с това грамадна маса от тия полици представлява просто мошенически операции, които сега разкриват своя истински характер и се пукват; по-нататък, спекулации, предприети с чужд капитал и претърпели крах; най-последно, стокови капитали, които са обезценени или дори съвсем не могат да бъдат продадени; или обратен приток на капитали, който никога вече не може да се осъществи. Цялата тази изкуствена система на насилствено разширяване на процеса на възпроизводството не може, естествено, да се оздрави с това, че някоя банка, например Английската банка, със своите книжни пари даде на всички спекуланти недостигащия им капитал и купи всички обезценени стоки по тяхната предишна номинална стойност. Впрочем тук всичко се представя в изопачен вид, тъй като в този книжен свят никъде не се показват реалната цена и нейните реални моменти, а фигурират само кюлчета звонкови пари, банкноти, полици, ценни книжа. Това става особено в центровете, където са струпани паричните сделки на страната, както например Лондон; целият процес става непонятен; вече по-малко в производствените центрове.

Впрочем по повод на прекомерното изобилие на промишлен капитал, което се наблюдава по време на кризи, следва да се отбележи: стоковият капитал всъщност е същевременно и паричен капитал, т. е. определена стойностна сума, изразена в цената на стоката. Като потребителна стойност той е определено количество определени предмети за потребление и последните в момент на криза се оказват в излишък. Но като паричен капитал в себе си, като потенциален паричен капитал, той е подложен на постоянни разширения и съкращения. В навечерието и по време на кризата стоковият капитал в качеството си на потенциален паричен капитал се съкращава. За своите притежатели и техните кредитори (както и като гаранция на полиците и заемите) той представлява по-малко паричен капитал, отколкото през периода, когато е бил купен и когато са се извършвали основаните върху него сконтови и зложни операции. Ако именно такъв е смисълът на твърдението, че паричният капитал на дадена страна в период на депресия се намалява, то това е твърдението с констатирането, че цените на стоките са спаднали. Впрочем такова рязко спадане на цените само уравнива тяхното предишно надутото покачване.

Приходите на непроизводствените класи и на всички онези, които живеят от фиксирани доходи, остават в по-голямата си част неизменни през периода на надукването на цените, което върви ръка за ръка със свръхпроизводството и с прекомерната спекула. Ето защо тяхната потребителна способност относително намалява, а заедно с това намалява и способността им да възстановяват онази част от общата сума на възпроизводството, която нормално би трябвало да влезе в тяхното потребление. Дори ако номинално тяхното търсене остане неизменно, в действителност то намалява.

Относно вноса и износа е необходимо да се отбележи, че една след друга всички страни се въвличат в кризата, и тогава се оказва, че всички те, с малки изключения, са изнесли и са внесли премного и следователно платежният баланс е неблагоприятен за всички, така че в действителност работата не е до платежния баланс. Например Англия страда от отлив на златото. Тя е внесла премного. Но същевременно всички други страни са препълнени с английски стоки. Следователно те също са внесли премного или в тях са внесли премного. (Разбира се, има разлика между страната, която изнася на кредит, и страните, които малко или никак не изна-

сят на кредит. Затова пък последните внасят на кредит; а това не става само в случай, че стоките се изпращат там на консигнация.) На първо място кризата може да избухне в Англия, в страната, която най-много отпуска кредит и най-малко се ползва от такъв, тъй като платежният баланс, балансът на платежите, чийто срок е настъпил и които незабавно трябва да бъдат ликвидирани, за нея е неблагоприятен, макар общият търговски баланс да е благоприятен. Това последно обстоятелство се обяснява отчасти с отпускания от нея кредит, отчасти с масата на дадените от нея назаем капитали в чужбина, вследствие на което има голям обратен приток от стоки независимо от обратния приток, обусловен от същинските търговски операции. (Понякога кризата е започвала и в Америка, страната, която най-много от всички други се ползва от английски търговски и капиталов кредит.) Крахът в Англия, започващ и съпътстван с отлив на златото, уравнива платежния баланс на Англия отчасти посредством банкрут на нейните вносителите (за което ще стане дума по-долу), отчасти с това, че в чужбина на евтини цени се пласира част от нейния стоков капитал, отчасти чрез продаване на чуждестранни ценни книжа, купуване на английски ценни книжа и т.н. Но идва редът на някоя друга страна. Платежният баланс за нея в даден момент е бил благоприятен; но разликата в сроковете, която съществува в обикновено време между платежния и търговския баланс, сега отпада или във всеки случай се съкращава поради кризата: всички платежи трябва да бъдат извършени веднага. Същата история се повтаря сега и тук. В Англия сега има прилив на злато, в другата страна — отлив. Онова, което в една страна се проявява като свръхвнос, в другата се явява като свръхизнос, и обратно. Но свръхвнос и свръхизнос е имало във всички страни (ние говорим тук не за слаба реколта и т.н., а за всеобща криза), т. е. имало е свръхпроизводство, на което са съдействали кредитът и съпровождащото последния всеобщо надуване на цените.

През 1857 г. избухна кризата в Съединените щати. Последва отлив на златото от Англия в Америка. Но щом надуването на цените в Америка престана, последва криза в Англия и отлив на златото от Америка в Англия. Същото произлезе между Англия и континента. Платежният баланс през период на всеобща криза е неблагоприятен за всяка нация, поне за всяка търговски развита нация, но този неблагоприятен платежен баланс винаги, както при стрелба по взводно, се наблюдава последователно при

една нация след друга, когато ѝ дойде ред за плащане, и кризата, щом като избухне в някоя страна, например в Англия, сбива тия срокове в много кратък период. Тогава се изяснява, че всички тези нации едновременно са изнесли прекомерно (следователно са свръхпроизвели) и премного са внесли (следователно са свръхтъргували), че във всички тях цените са били прекомерно надути, а кредитът — свръхнапрегнат. И навсякъде произлиза еднакъв крах. Явлението на отлив на златото се забелязва след това във всички страни поред и именно със своята всеобщност доказва: 1) че отливът на златото представлява само явление на кризата, а не нейна причина, 2) че редът, в който той настъпва у различните нации, само показва кога за всяка от тях дохожда рейдът да приключи своите сметки с небето, кога у тях е настъпила кризата и нейните скрити елементи достигат до взрив.

За английските автори-икономисти е характерно — а заслужаващата да бъде спомената икономическа литература от 1830 г. насам се свежда главно до литература за *currency* (*паричното обръщение. ред.*), кредита, кризите, — че те разглеждат износа на благородни метали през периода на кризата, въпреки изменението на валутния курс, изключително от гледна точка на Англия като чисто национално явление и съвсем си затварят очите пред факта, че когато тяхната банка през периода на кризата повишава лихвения процент, то и всички други европейски банки правят същото, и че ако днес в Англия се разнасят вопли по повод на отлива на златото, то утре те ще се разнесат в Америка, в други ден — в Германия и Франция.

През 1847 г. „бе нужно да се погасят текущите задължения па Англия“ (главно за зърнени храни). „За нещастие, в по-голямата си част те се погасяваха чрез 36 Отдел пети. — Разпадане на печалбата на лихва и предприемачески доход банкрутиране.“ {Богатата Англия си развърза ръцете с помощта на банкрута по отношение на континента и Америка.} „А доколкото те не бяха ликвидирани чрез банкрут, погасяваха ги чрез износ на благородни метали“ („Report of Committee on Bank Acts", 1857).

И така, доколкото кризата в Англия се изостря от банковото законодателство, това законодателство е средство, с помощта на което през период

на глад се измамват нациите, които изнасят зърнени храни, отначало по отношение на зърнените храни, а след това по отношение на парите за зърнените храни. Забрана на износа на зърнени храни през такова време представлява за страни, които сами повече или по-малко страдат от поскъпване, много рационално средство за борба против този план на Английската банка „да погасява задълженията“, предизвикани от вноса на зърнени храни, „посредством банкрут“. Много по-добре е, ако производителите на зърнени храни и спекулантите загубят част от своята печалба в полза на страната, отколкото ако те загубят своя капитал в полза на Англия.

От казаното следва, че стоковият капитал, през време на криза и изобщо когато работите са в застой, в значителна степен губи свойството си да представлява потенциален паричен капитал. Същото важи за фиктивния капитал, за лихвоносните ценни книжа, доколкото те самите се обръщат на борсата като парични капитали. При повишаване на лихвата тяхната цена спада. Тя спада още и вследствие на общия недостиг на кредит, който заставя техните собственици да ги изнасят на пазара в големи количества, за да се сдобият с пари. Най-сетне, цената на акциите спада отчасти поради намаляването на доходите, за които тези акции са удостоверения, отчасти поради мошеническият характер на предприятията, които те доста често представляват. При кризи този фиктивен паричен капитал се намалява извънредно много и същевременно за неговите притежатели се намалява възможността да получават срещу него пари на пазара. Намаляването на паричните наименования на тези ценни книжа в курсовия бюлетин съвсем не засяга обаче действителния капитал, който те представляват, но твърде силно засяга платежоспособността на техните притежатели.

(горе)

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ПЪРВА

ПАРИЧЕН КАПИТАЛ И ДЕЙСТВИТЕЛЕН КАПИТАЛ. II

(Продължение)

Ние все още не сме свършили с въпроса, в каква степен на трупването на капитала във формата на заеман паричен капитал съвпада с действителното натрупване, с разширяването на процеса на възпроизводството.

Превръщането на пари в заеман паричен капитал е много по-проста история, отколкото превръщането на парите в производителен капитал. Но тук трябва да разграничаваме две неща:

- 1) простото превръщане на пари в заеман капитал;
- 2) превръщането на капитал или на доход в пари, които на свой ред се превръщат в заеман капитал.

Само при условието, посочено в последния пункт, може да има положително натрупване на заеман капитал, съвпадащо с действителното натрупване на промишления капитал.

(горе)

1) ПРЕВРЪЩАНЕ НА ПАРИ В ЗАЕМАН КАПИТАЛ

Ние видяхме вече, че е възможно натрупване, прекомерно изобилие на заеман капитал, свързано с производителното натрупване, само доколкото то е обратно пропорционално на последното. Това е налице в две фази на промишления цикъл, а именно, първо, в оня период, когато промишленият капитал в двете форми — като производителен и стоков капитал — намалява, следователно в началото на цикъла след кризата; и, второ, в периода, когато е започнало подобрието, но търговският кредит още малко прибъгва до банков кредит. В първия случай паричният капитал, който по-рано се е употребявал в производството и търговията, се явява като свободен заеман капитал; във втория случай той се явява като капитал, който намира приложение в увеличаващи се размери, но по много нисък лихвен процент, тъй като сега промишленият и търговският капиталист диктува условията на паричния капиталист. Излишъкът от заеман капитал в първия случай изразява застой на промишления капитал, във втория случай — сравнителна независимост на търговския кредит от банковия кредит, която почива върху безпрепятствения обратен приток на капитал, кратките срокове на кредита и преобладаващата работа със собствен капитал. Спекулантите, разчитащи на чужд кредитен капитал, още не са потеглили в поход; хората, работещи със собствен капитал, са още далеч от операциите, които се водят почти изцяло на кредит. В първата фаза изобилието от заеман капитал изразява пряката противоположност на действителното натрупване. Във втората фаза то съвпада с новото разширение на процеса на възпроизводството, съпровожда го,

обаче не е негова причина. Изобилието от заеман капитал вече намалява, макар и само относително, в сравнение с търсенето. В двата случая на разширяването на действителния процес на натрупване благоприятства обстоятелството, че ниската лихва, която в първия случай съвпада с ниски цени, във втория — с бавно растящи цени, увеличава онази част от печалбата, която се превръща в предприемаческа печалба. В още по-голяма степен това става при повишаване на лихвата до нейното средно равнище в периода на максималния разцвет, тъй като тук, макар лихвата и да се увеличава, все пак това става не пропорционално на печалбата.

От друга страна видяхме, че може да има натрупване на заеман капитал без всякакво действително натрупване, с помощта на чисто технически средства като разширяване и концентрация на банковото дело, икономично използване на резерва на обръщението или още на резервните фондове на принадлежащите на частни лица платежни средства, които вследствие на това постоянно се превръщат за кратки срокове в заеман капитал. Макар този заеман капитал, който поради това се и нарича още и текущ капитал (*floating capital*), да запазва винаги само за кратки периоди формата на заеман капитал (и сконтирането трябва да става само за кратки периоди), той постоянно прилива и отлива. Ако един го изтегля, то друг го донася. По тоя начин масата на заемния паричен капитал (ние говорим тук изобщо не за заеми за години, а само за краткосрочни заеми срещу полици и залог) в действителност расте съвсем независимо от действителното натрупване.

В. С. 1857. Въпрос 501. «Какво разбирате под *floating capital*?» {Г-н Уегелин. управител на Английската банка:} «Това е капитал, който се употребява за парични заеми за кратки срокове. . . (502) банкноти на Английската банка. . . на провинциалните банки, и сумата на парите, намиращи се в страната. — {Въпрос} Ако под *floating capital* разбирате активното обръщение {именно банкнотите на Английската банка}, то съдейки по показанията, които комисията има по този повод на свое разположение, в това активно обръщение не стават, както изглежда, много значителни колебания? Обаче има голяма разлика кой именно е авансирал това активно обръщение: дали паричният кредитор или самият възпроизвеждащ капиталист. — Отго-

вор на Уегелин: Във floating capital аз включвам резервите на банкерите, в които се наблюдават значителни колебания.»

Това значи следователно, че са налице значителни колебания в онази част на влоговете, която банкерите не са употребили за заеми, но която фигурира като техен резерв и в по-голямата си част като резерв на Английската банка, където те са вложени. Най-сетне, същият, този господин казва, че floating capital бил bullion, т. е. кюлчета и звонкови пари (503). Поразително е изобщо доколко друг смисъл и друга форма придобиват всички категории на политическата икономия в този кредитен жаргон на паричния пазар. Floating capital е тук израз за circulating capital (*оборотен капитал*), което, разбира се, е съвсем друго нещо, и money (*пари*) са capital, и bullion (*кюлчета. ред.*) са capital, и банкноти са circulation (*средства за обръщение*), и капиталът е a commodity (*стока*), и дългове са commodities (*стоки*), и fixed capital (*основен капитал*) е пари, вложени в трудно продаваеми ценни книжа!

«Лондонските акционерни банки... увеличиха своите влогове от 8 850 774 ф.ст. през 1847 г. на 43 100 724 ф.ст. през 1857 г... Данните и показанията, с които комисията разполага, позволяват да се направи заключение, че значителна част от тази грамадна сума е взета от източници, които по-рано не са могли да бъдат използвани за тази цел, и че обичаят да се открива сметка при банкера и да се депозират у него влогове се е разпрострял върху множество класи, които по-рано не са използвали своя капитал (!) по такъв начин. Г-н Родуел, президент на асоциацията на провинциалните частни банки“ {за разлика от акционерните банки}, „делегиран от нея, за да лава показания пред комисията, съобщава, че в района на Ипсуич сред арендаторите и дребните търговци от този окръг тази практика напоследък се е увеличила около четири пъти; че почти всички арендатори, дори и онези от тях, които плащат само 50 ф.ст. годишна аренда, имат сега влогове в банките. Масата на тия влогове си намира, разбира се, път за употреба в работа и гравитира особено към Лондон, центъра на търговската дейност, където тя преди всичко намира приложение в сконтиране на полици и в други заеми за клиентите на лондонските банкери. Обаче голяма част, от която банкерите непосредствено не се нуждаят, попадат в ръцете на billbroker'ите, които дават на

банкерите в замяна на това търговски полици, вече сконтирани от тях за различни лица в Лондон и провинцията.“» (В. С. 1858, р. V).

Когато банкерът дава заем на поличния посредник срещу полици, които този вече веднъж е сконтирал, фактически той ги пресконтира още веднъж, обаче в действителност много от тези полици вече са били пресконтирани от самите billbroker'и със същите пари, с които банкерът пресконтира полиците на поличния посредник, последният пресконтира нови полици. Ето до какво довежда това:

«Разширяването на фиктивния кредит бе създадено чрез сконтиране на икономически полици и чрез бланков кредит, което значително се улесняваше от начина на действие на провинциалните акционерни банки, които сконтираха такива полици и ги пресконтираха след това при billbroker'ите на лондонския пазар, при което се осланяха изключително на кредитоспособността на банката без оглед на другите качества на полиците» (пак там, стр. XXI).

Относно това пресконтиране и поощряване на кредитните спекулации с помощта на такова чисто техническо увеличаване на заемния паричен капитал интересно е следното място от „Economist“:

«В продължение на много години в някои окръзи на страната натрупването на капитала {именно на давания в заем паричен капитал} ставаше по-бързо, отколкото той можеше да намери приложение, докато в други окръзи възможностите за неговото приложение растяха по-бързо, отколкото самият капитал. Докато в земеделските окръзи bankerите бяха лишени от възможност да вложат рентабилно и сигурно своите влогове по места, у bankerите от промишлените окръзи и търговските градове търсенето на техния капитал бе по-голямо, отколкото те можеха да предложат. Действието на тези различни условия в различните окръзи доведе през последните години до възникване и стремително бързо разширяване на нова категория фирми, заети с разпределението на капитала — фирми, които, макар и да се наричат обикновено billbrokers, в действителност са банкери от най-голям мащаб. Тези фирми се занимават с това, че като вземат за определен срок и с определени лихви излишния капитал от bankerите в такива окръзи, където този капитал не намира приложение, ка-

кто и средствата на акционерните дружества и на големите търговски фирми, лежащи временно в бездействие, дават в заем получените по този начин пари с по-висока лихва на банките в онези окръзи, където търсенето на капитал е по-голямо, обикновено чрез пресконтиниране полиците на техните клиенти... Така Ломбард стрийт сстана голям център, в който се извършва пренасяне на незаетия капитал от една част на страната, където той не може да намери полезно приложение, в друга, където има търсене на същия; това се отнася както до различните части на страната, така и до отделни лица, намиращи се в аналогично положение. Първоначално тези предприятия се ограничаваха почти изключително с кредити и със заеми срещу обикновени банкови гаранции, но доколкото капиталът на страната бързо нарастваше и все повече и повече се икономизираше чрез учредяване на банки, фондовете, намиращи се на разположение на тези сконтони фирми, станаха толкова големи, че те преминаха към кредити, отначало срещу dock warrants (квитанции за стоки, които са на съхранение в доковете), а след това и срещу фактури, представляващи продукти, които още съвсем не са получени, но срещу които все пак често пъти, макар и не като общо правило, вече са се издавали полици на името на стоковите посредници. Тази практика скоро измени целия характер на английската търговия. Облекченията, давани по този начин от страна на Ломбард стрийт, усилиха извънредно много положението на стоковите посредници на Минсинг-Лейн; стоковите посредници на свой ред предоставиха всички предимства на търговците вносители; тези последните се възползваха от тях толкова широко, че докато преди 25 години заемът срещу фактура или макар и срещу гарант на стоки в доковете съвсем би подкопал кредита на един търговец, сега тази практика взе толкова всеобщ характер, че може да се разглежда като правило, а не като рядко изключение, както преди 25 години. Нещо повече, тази система се разпространи толкова широко, че в Ломбард стрийт големи суми се вземат срещу полици, издадени срещу намиращия се още на корен урожай в отдалечени колонии. Последницата от такива облекчения бе, че търговците вносители разшириха своите задгранични операции и вложиха своя текущ (floating) капитал, с помощта на който те работеха досега, в най-надеждни предприятия, в колониални плантации, които те могат само в нищожна степен или дори съвсем не могат да конт-

ролират. Така виждаме непосредственото сцепление на кредитите. Капиталът на страната, събран в нашите земеделски окръзи, се внася като влогове на малки суми в провинциалните банки и се централизира за приложение в Ломбард стрийт. Но той се използваше, първо, за разширяване на работите в нашите мини и промишлени окръзи посредством пресконтриране на полици на името на тамошните банки; второ, за осигуряване на големи облекчения на вносителите на задгранични продукти посредством отпускане на кредити срещу гарант на стоки в доковете и срещу фактури, вследствие на което „законният“ капитал на търговските фирми в задгранични и колониални предприятия се освобождава и може по този начин да се употребява за най-лошо приложение в отвъдокеански плантации» („Economist“, [20 ноември] 1847, стр. 1334).

Това е „прекрасното“ преплитане на кредитите. Селският вложител си въобразява, че влага само при своя banker, въобразява си освен това, че ако bankerът дава кредит, то е само на познати нему частни лица. Но той няма ни най-далечна представа, че неговият banker дава влоговете му на разположение на някой лондонски поличен посредник, чиито операции съвсем се изплъзват от контрола и на двамата.

Ние вече видяхме как големи обществени предприятия, например железопътно строителство, могат временно да увеличават заемния капитал, оставяйки за известни срокове на разположение на bankerите внасяните от акционерите суми до тяхното действително приложение.

Впрочем масата на заемния капитал е съвсем различна от количеството на средствата за обръщение. Под количество на средствата за обръщение ние разбираме тук сумата от всички налични и намиращи се в обръщение в дадена страна банкноти и металически пари, включително ключетата благородни метали. Част от това количество съставлява непрекъснато изменящият се по величина резерв на банките.

«На 12 ноември 1857 г. (датата навременното преустановяване действието на банковия акт от 1844 г.) запасът на Английската банка заедно с всички нейни отделения съставляваше общо само 580 751 ф.

ст.; сумата на влоговете се равняваше в същото време на 22½ милиона ф.ст., от които около 6½ милиона принадлежаха на лондонските банкери» (В. А. 1858, р. LVII).

Колебанията на лихвения процент (като оставим настрана измененията, които се извършват в течение на по-продължителни периоди, и различията на лихвения процент в различните страни; първите са обусловени от измененията на общата норма на печалбата, вторите — от различията в нормите на печалбата и в развитието на кредита) зависят от предлагането на заемния капитал (като приемаме, че всички други обстоятелства, като например степента на доверието и т.н., са равни), т.е. на капитала, който се дава в заем във форма на пари, металически пари и банкноти; за разлика от промишления капитал, който като такъв, в стокова форма, се дава в заем посредством търговския кредит между самите агенти на възпроизводството.

И все пак масата на този заеман капитал е различна и независима от масата на парите в обръщение.

Ако например 20 ф.ст. бъдат дадени в заем пет пъти в един ден, то в заем е даден паричен капитал от 100 ф.ст., и това би означавало същевременно, че тези 20 ф.ст. най-малко 4 пъти са функционирали като купувателни или платежни средства; защото ако не е посредническата роля на купуването и плащането, така че 20 ф.ст. не биха представлявали най-малко четири пъти превърнатата форма на капитал (стока, включително и работна сила), то те биха съставили не капитал от 100 ф.ст., а само пет искове по 20 ф.ст. За страни с развит кредит можем да приемем, че целият паричен капитал, който може да бъде употребен за заемни операции, съществува във форма на влогове в банките и у лица, които дават в заем пари. Това важи поне за сделките общо взето. При това в периоди на добро състояние на сделките, докато още не се е разразила спекула в същинския смисъл на думата, при лесен кредит и нарастващо доверие по-голямата част от функциите на обръщението се изпълнява чрез просто прехвърляне на кредита, без посредничеството на метални или книжни пари.

Самата възможност за голяма сума влогове при сравнително неголямо количество средства за обръщение зависи изключително от:

- 1) броя на покупките и платежите, изпълнявани от една и съща единица пари;
- 2) броя на нейните обратни възвръщания в банката като влог, при което нейната Повторна функция на платежно и покупателно средство се осъществява посредством възобновено превръщане в банков влог.

Например търговецът на дребно ежеседмично влага у своя банкер 100 ф.ст. в пари; банкерът изплаща с тях част от влога на фабриканта. Последният плаща с тях на своите работници; работниците плащат с тях на търговеца на дребно, който отново ги внася в банката. Вложените от търговеца на дребно 100 ф.ст. са послужили по този начин, първо, за изплащане влога на фабриканта, второ, за плащане на работниците, трето, за плащане на самия търговец на дребно, четвърто, за да се вложи в банката нова част от паричния капитал на същия търговец на дребно; така че ако той самият не се ползва от вложените от него в банката пари, то след изтичането на 20 седмици неговият влог с помощта на едни и същи 100 ф.ст. ще достигне 2 000 ф.ст.

В каква степен този паричен капитал остава незаает, показва само приливът и отливът на резервния фонд на банките. Оттук г. Уегелин, управител на Английската банка през 1857 г., заключава, че златото в Английската банка е „единственият“ резервен капитал:

«1258. Според мен сконтовият процент фактически се определя от количеството на незаетия капитал в страната. Количеството на незаетия капитал е представено от резерва на Английската банка, който фактически е златен резерв. Ето защо, когато златото намалява, намалява и количеството на незаетия капитал в страната и вследствие на това се повишава стойността на останалата негова част.» — [„Нюмарч“] «1364 Златният резерв на Английската банка е в действителност централният резерв или запасът от налични пари, въз основа на който се водят всички работи на страната... Именно върху този запас, или резервоар, винаги се отразява влиянието на задграничния валутен курс» („Report on Bank Acts“, 1857).

Мащаб за натрупването на действителния, т.е. на производствения и сто-

ковия капитал, дава статистиката на износа и вноса. И тук винаги се оказва, че за движещите се в десетгодишни цикли периоди на развитие на английската промишленост (1815—1870) максимумът на последния период на разцвет преди кризата всеки път се оказва минимум на най-близкия следващ период на разцвет, а след това се повдига до нов, много по-висок максимум.

Действителната или обявена стойност на продуктите, изнесени от Великобритания и Ирландия през 1824 г., която бе година на разцвет, съставляваше 40 396 300 ф. ст. С настъпването на кризата от 1825 г. размерът на износа спада по-ниско от тази сума и се колебае между 35—39 милиона годишно. При възобновяването на разцвета в 1834 г. той надминава предишното най-високо равнище, като се покачва на 41 649 191 ф. ст., и през 1836 г. достига новия максимум от 53 368 571 ф.ст. През 1837 г. той отново спада на 42 милиона, така че новият минимум стон вече по-високо от стария максимум и се колебае след това между 50 и 53 милиона. Възвръщането на разцвета повдига след това, през 1844 г., размерите на износа на $58\frac{1}{2}$ милиона, което отново далеч надминава максимума от 1836 г. През 1845 г. износът достига 60 111 082 ф.ст., след това спада на 57 милиона и нещо през 1846 г., почти 59 милиона през 44 Отдел пети. — Разпадане на печалбата на лихва и предприемачески доход 1847 г., 53 милиона през 1848 г., повишава се през 1849 г. на $63\frac{1}{2}$ милиона, през 1853 г. почти 99 милиона, през 1854 г. — 97 милиона, през 1855 г. — $94\frac{1}{2}$ милиона, през 1856 г. — почти 116 милиона и през 1857 г. достига максимума от 122 милиона. През 1858 г. износът спада на 116 милиона, но вече през 1859 г. се повишава на 130 милиона, през 1860 г. почти 136 милиона, през 1861 г. — само 125 милиона (тук новият минимум е пак по-висок от предшестващия максимум), през 1863 г. — $146\frac{1}{2}$ милиона.

Същото би могло да бъде, разбира се, посочено и по отношение на вноса, който е показател за разширяването на пазара; тук имаме работа само с мащаба на производството. {Това важи за Англия, разбира се, само в епохата на фактически промишлен монопол; но то важи изобщо за цялата съвкупност на страните с модерна едра промишленост, докато световният пазар още се разширява. — Ф.Е.}

(горе)

2) ПРЕВРЪЩАНЕ НА КАПИТАЛ ИЛИ НА ДОХОД В ПАРИ, КОИТО СЕ ПРЕВРЪЩАТ В ЗАЕМЕН КАПИТАЛ

Ние разглеждаме тук натрупването на паричния капитал, доколкото то не е израз на кратковременен застои в потока на търговския кредит или пък на икономичното използване както на действително функциониращите средства за обръщение, така и на резервния капитал на агентите, заети във възпроизводството.

Освен тези два случая натрупване на паричен капитал може да възникне поради необикновен приток на злато, както бе през 1852 и 1853 г. вследствие откриването на нови златни мини в Австралия и Калифорния. Това злато се депозираше като влогове в Английската банка. Вложителите вземаха вместо него банкноти, които те не влагаха непосредствено след това в банки. По този начин количеството на средствата за обръщение се увеличи извънредно много. (Показания на Уегелин, В. С. 1857 № 1329.) Банката се стараеше да използва тези влогове, като понижи сконтовия процент на 2%. Натрупаната в банката маса злато в течение на шест месеца от 1853 г. се увеличи на 22—23 милиона.

Натрупването у всички капиталисти, които дават пари в заем, става, разбира се, винаги непосредствено в парична форма, докато видяхме, че действителното натрупване на промишления капитал се извършва обикновено чрез увеличаване елементите на самия производителен капитал. Следователно развитието на кредита и огромната концентрация на паричнозаемното дело в ръцете на големите банки трябва вече сами по себе си да ускоряват натрупването на давания в заем капитал като различна от действителното натрупване форма. Това бързо развитие на заемния капитал е резултат от действителното натрупване, тъй като е следствие от развитието на процеса на възпроизводството, а печалбата, образуваща източника на натрупване за такива парични капиталисти, е само отбив от принадлежната стойност, която изтръгват капиталистите, занимаващи се с възпроизводство (и същевременно присвояване на част от лихвите от чужди спестявания). Заемният капитал се натрупва едновременно за сметка на промишлениците и на търговците. Ние видяхме, че в неблагоприятните фази на промишления цикъл лихвеният процент мо-

же да се покачи толкова високо, че той временно поглъща напълно печалбата на някои отрасли, поставени в особено неблагоприятни условия. Заедно с това спадат цените на държавните и на другите ценни книжа. Това е моментът, когато паричните капиталисти закупуват в големи количества обезценените ценни книжа, които в по-късните фази отново бързо се покачват до и над нормалното си равнище. Тогава тези ценни книжа отново се разпродават и по този начин се присвоява част от паричния капитал на публиката. Онези част от ценните книжа, която остава в ръцете на закупилите ги капиталисти, им носи по-високи лихви, тъй като са купени по намалена цена. Но цялата печалба, получавана от паричните капиталисти и превръщана обратно в капитал, те превръщат преди всичко в заемен паричен капитал. Следователно натрупването на последния като различно от действителното натрупване, макар и породено от него, се явява вече, щом разглеждаме само паричните капиталисти, bankerите и т.н., като натрупване на тази особена категория капиталисти. И то трябва да расте при всяко разширяване на кредитното дело, което съпровожда действителното разширение на процеса на възпроизводството.

Ако лихвеният процент е нисък, то това обезценяване на паричния капитал пада главно върху вложителите, а не върху банките. Преди развитието на акционерните банки в Англия $\frac{3}{4}$ от всички влогове лежаха, без да носят лихви. Макар и понастоящем за тях да се плаща лихва, последната е най-малко с 1% по-ниска от лихвения процент през даден ден.

Що се отнася до натрупването на пари от останалите категории капиталисти, ще оставим настрана онази част, която се влага в лихвоносни ценни книжа и се натрупва в тази форма. Ние разглеждаме само онази част, която се хвърля на пазара като заемен паричен капитал.

Тук имаме преди всичко частта от печалбата, която не се изразходва като доход, а е предназначена за натрупване, но за която не се намира на първо време приложение в предприятието на самите промишлени капиталисти. Тази печалба съществува непосредствено в стоковия капитал, част от стойността на който тя съставлява, и заедно с него се реализира в пари. Ако тя (търговеца ние засега оставяме настрана, за него ще говорим отделно) не се превръща обратно в елементи на производството на стоковия капитал, то в течение на известно време тя трябва да остава

във форма на пари. Тази маса расте заедно с масата на самия капитал дори и при намаляваща се норма на печалбата. Частта, която трябва да бъде изразходвана като доход, малко по-малко се потребява, но в промеждутъка образува във вид на влог заеман капитал у банкера. Така че дори и нарастването на частта на печалбата, разходвана като доход, се изразява в постепенно, постоянно повтарящо се натрупване на заеман капитал. Същото трябва да кажем и за другата част, предназначена за натрупване. И така, с развитието на кредита и на неговата организация дори и нарастването на дохода, т.е. на потреблението на промишлените и търговските капиталисти, се изразява в натрупване на заеман капитал. И това важи за всички доходи, доколкото те се потребяват малко, по малко, следователно за поземлената рента, работната заплата в нейните висши форми, прихода на непроизводителните класи и т.н. Всички те за известно време вземат формата на паричен доход и следователно могат да бъдат превърнати във влогове, а с това и в заеман капитал. За всеки доход, безразлично дали е предназначен за потребление или за натрупване, щом той съществува в каквато и да било парична форма, важи, че е превърната в пари част от стойността на стоковия капитал, а следователно — израз и резултат на действителното натрупване, а не самият производителен капитал. Ако един предач е обменил своята прежда срещу памук, а частта, съставляваща доход — срещу пари, то действителното битие на неговия промишлен капитал е преждата, преминала сега в ръцете на тъкача или може би на индивидуалния потребител, и при това преждата — за възпроизводство или за потребление — е битие както на капиталовата стойност, така и на принадлежната стойност, която се съдържа в нея. Величината на принадлежната стойност, която се е превърнала в пари, зависи от величината на принадлежната стойност, която се съдържа в преждата. Но щом принадлежната стойност се е превърнала в пари, тези пари са само стойностното битие на тази принадлежната стойност. И като такава те стават момент на заемния капитал. За тази цел е нужно само те да бъдат превърнати във влог, ако не са вече дадени в заем от самия им собственик. Напротив, за да се превърнат обратно в производствен капитал, те трябва да са достигнали вече определена минимална граница.

(горе)

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ВТОРА

ПАРИЧЕН КАПИТАЛ И ДЕЙСТВИТЕЛЕН КАПИТАЛ. - III

(край)

Масата пари, подлежащи на такова обратно превръщане в капитал, е резултат на масовия процес на възпроизводството, но разглеждана сама по себе си, като заеман капитал, тя самата не е маса на възпроизводителен капитал.

Най-важното от предшестващото изследване е, че разширяването на частта на дохода, предназначена за потребление (при което оставяме настрана работника, тъй като неговият доход е = на променливия капитал), преди всичко се представя като натрупване на паричен капитал. Следователно в натрупването на паричния капитал влиза един момент, който се различава съществено от действителното натрупване на промишления капитал; понеже частта от годишния продукт, предназначена за потребление, съвсем не се превръща в капитал. Част от нея възстановява капитал, а именно постоянния капитал на производителите на средства за потребление, но доколкото тя действително се превръща в капитал, тя съществува в натуралната форма на дохода на производителите на този постоянен капитал. Същите пари, които представляват доход, които служат като прости посредници на потреблението, редовно се превръщат за известно време в заеман паричен капитал. Доколкото тези пари представляват работна заплата, те са същевременно и парична форма на променливия капитал; а доколкото те възстановяват постоянния капитал на производителите на средства за потребление, те са паричната форма, която постоянният капитал временно приема, и служат за закупуване на натуралните елементи на този подлежащ на възстановяване постоянен капитал. Нито в едната, нито в другата форма те сами по себе си не изразяват натрупване; макар тяхната маса да расте с разширяването на възпроизводствения процес. Обаче временно те изпълняват функцията на заемни пари, т.е. на паричен капитал. Следователно откъм тази страна натрупването на паричния капитал винаги трябва да отразява по-голямо натрупване на капитал, отколкото има в действителност, тъй като разширяването на индивидуалното потребление, защото е определяно чрез пари, се явява като натрупване на парич-

ен капитал, доставяйки паричната форма за действително натрупване, за пари, които откриват нови сфери за приложение на капитала.

И така, натрупването на заемния паричен капитал отчасти изразява само факта, че всички пари, в които се превръща промишленият капитал в процеса на своя кръгооборот, приемат формата не на пари, които агентите на възпроизводството авансират, а на пари, които те заемат; така че онова авансиране на пари, което трябва да става в процеса на възпроизводството, се представя като авансиране на заети пари. Фактически въз основа на търговския кредит един дава в заем на другото онези пари, които са му нужни за процеса на възпроизводството. Но това приема такава форма, че банкерът, на когото част от агентите на възпроизводството дават в заем пари, на свой ред ги дава в заем на друга част от агентите на възпроизводството, при което този банкер се оказва в ролята на източник на блага и същевременно банкерите като посредници напълно вземат в свои ръце разпореждането с този капитал.

Остава ни само да посочим някои особени форми на натрупването на паричен капитал. Капитал се освобождава например вследствие на спадане на цените на елементите на производството, суровите материали и т. н. Ако промишленникът не може непосредствено да разшири своя възпроизводствен процес, то част от неговия паричен капитал се изтласква от кръгооборота като излишна и се превръща в заемен паричен капитал. Но освен това капиталът се освобождава в парична форма, особено у търговеца, когато настъпват прекъсвания в хода на работата. Ако търговецът е извършил редица операции и вследствие на такива прекъсвания може да започне нова редица операции едва по-късно, то реализираните пари представляват за него само съкровище, излишен капитал. Обаче в същото време те непосредствено представляват натрупване на заемния паричен капитал. В първия случай натрупването на паричния капитал изразява повторение на процеса на възпроизводството при по-благоприятни условия, действително освобождаване на част от по-рано зетия капитал, следователно възможност за разширяване на процеса на възпроизводството със същите парични средства. Във втория случай — просто прекъсване на потока на сделките. Но и в двата случая парите се превръщат в заемен паричен капитал, представляват натрупване на последния, оказват влияние в еднаква степен върху паричния пазар и лихве-

ния процент, макар че в първия случай това изразява по-благоприятни условия, във втория — препятствия за действителния процес на натрупването. Най-сетне, натрупване на паричен капитал се предизвиква от онези хора, които са си оправили работите и се оттеглят от възпроизводството. Колкото повече печалби са били постигнати в течение на промишления цикъл, толкова по-голям е броят на тези хора. Тук натрупването на заемния паричен капитал изразява, от една страна, действително натрупване (по неговите 'относителни размери), от друга страна, само размерите на превръщането на промишлените капиталисти в само парични капиталисти.

Що се отнася до другата част на печалбата, непредназначена за потребление като доход, тя се превръща в паричен капитал само ако не може да бъде непосредствено употребена за разширяване на работата в онази сфера на производството, в която е създадена. Последното може да произлиза от две причини. Или защото тази сфера е вече наситена с капитал. Или защото, за да може да функционира като капитал, натрупаната сума трябва най-напред да достигне известни размери, определяни от количествените отношения на новите вложения на капитал в това определено предприятие. Ето защо натрупаната сума се превръща отначало в заеман паричен капитал и служи за разширяване на производството в други сфери. При равни други условия масата на печалбата, предназначена за обратно превръщане в капитал, зависи от масата на цялата създадена печалба и следователно от разширяването на самия процес на възпроизводство. Ако пък това ново натрупване се натъква в своето приложение на трудности, на липса на сфери на приложение, ако следователно има препълване на отраслите на производството и прекомерно предлагане на заеман капитал, такова изобилие от заеман паричен капитал доказва само ограничеността на капиталистическото производство. Настъпващите след това кредитни машинации доказват, че няма положително препятствие за приложение на този излишен капитал. Но има препятствие вследствие на законите за нарастване на капитала, вследствие на границите, в които капиталът може да нараства като капитал. Излишъкът от паричния капитал като такъв не изразява непременно свръхпроизводство или нито дори само недостиг на сфери за приложение на капитала.

Натрупването на заемния капитал се състои просто в това, че парите се утаяват като пари, предназначени за заеми. Този процес е твърде различен от действителното превръщане в капитал; това е само натрупване на пари в такава форма, в която те могат да бъдат превърнати в капитал. Но това натрупване може, както бе изтъкнато, да изразява моменти, твърде различни от действителното натрупване. При постоянно разширяване на действителното натрупване това разширяване на натрупването на паричен капитал може да бъде отчасти негов резултат, отчасти резултат от моменти, които го съпровождат, но са съвсем различни от него, отчасти, най-сетне, дори резултат от прекъсвания на действителното натрупване. Вече само поради това, че натрупването на заеман капитал се разширява под влиянието на такива независими от действителното натрупване, но все пак съпровождащи го моменти, в известни фази на цикъла трябва винаги да е налице изобилие от паричен капитал и това изобилие трябва да се развива заедно с развитието на кредита. Заедно с това изобилие трябва същевременно да се усилва и необходимостта да се разшири процесът на производството извън неговите капиталистически граници: излишъчна търговия, излишъчно производство, излишъчен кредит. Същевременно това неизбежно се извършва във форми, които предизвикват обратно движение.

Що се отнася до натрупването на паричен капитал от поземлена рента, работна заплата и т.н. — излишно е да се спираме тук на този въпрос. Следва да се подчертае само моментът, че чрез разделението на труда в хода на развитието на капиталистическото производство действителното спестяване и въздържание (на събирачите на съкровища), доколкото то доставя елементи на натрупване, се предоставя на онези, които получават минимума от тези елементи и често пъти при това губят своите спестявания, както работниците при фалиране на банки. От една страна, промишленият капиталист не сам „спестява“ своя капитал, а се разпорежда с чужди спестявания пропорционално на величината на своя капитал; от друга страна, паричният капиталист превръща чуждите спестявания в свой капитал, а кредита, който капиталистите, занимаващи се с възпроизводство, си отпускат взаимно и който им се дава от публиката, превръща в източник за свое частно обогатяване. С това се руши и последната илюзия на капиталистическата система, че капиталът се пораждал от собствен труд и спестяване. Не само печалбата се състои от присвоя-

ване на чужд труд, но и капиталът, с помощта на който този чужд труд се привежда в движение и се експлоатира, се състои от чужда собственост, която паричният капиталист предоставя на разположение на промишления капиталист и за което той експлоатира последния на свой ред.

Остава ни да направим още няколко бележки относно кредитния капитал.

Колко често една и съща парична единица може да фигурира като заеман капитал всецяло, зависи, както бе показано по-горе, от това:

- 1) колко често тя реализира стокови стойности при продажба или плащане, следователно пренася капитал, както и от това, колко често тя реализира доход. Колко често тя преминава в други ръце като реализирана стойност, било капитал, било на доход, зависи очевидно от размера и броя на действителните обороти;
- 2) Това зависи от икономията на платежите и от развитието и организацията на кредитното дело;
- 3) най-сетне, от взаимното сцепление и бързината на действието на кредитите, така че парите, утаили се на едно място като влог, веднага отново се насочват към друго като заем.

Дори ако приемем, че формата, в която съществува заемният капитал, е изключително формата на действителните пари, злато или сребро — стоки, чието вещество служи за мярка на стойностите, — голяма част от този паричен капитал неизбежно ще бъде само фиктивна, т. е. титул на стойността, точно както стойностните знаци. Доколкото в кръгооборота на капитала функционират пари, те наистина за момент образуват паричен капитал, но не се превръщат в заеман паричен капитал, а или се обменят срещу елементите на производителния капитал, или пък се разплащат с тях като със средство за обръщение при реализиране на дохода и следователно те не могат за своя притежател да се превърнат отново в заеман капитал. А доколкото те се превръщат в заеман капитал и една и съща сума пари повторно представлява заеман капитал, ясно е, че те само в един пункт съществуват като металически пари; във всички други пунктове те съществуват само във формата на претенции върху капитал. Натрупването на тези претенции, съгласно предпоставката, произтича от действителното натрупване, т. е. от превръщането на стойността на стоковия капитал и т.н. в пари; но въпреки това натрупването на тези претен-

ции или титули като такава е различно както от действителното натрупване, от което то се поражда, така и от бъдещото натрупване (новия производствен процес), което се определя чрез даване на пари в заем. *Prima facie* (отначало, на пръв поглед) заемният капитал винаги съществува във формата на пари⁹), а по-късно във формата на право върху пари, тъй като парите във вид на които той първоначално съществува, се намират сега в ръцете на заемателя в действителна парична форма. За кредитора заемният капитал се е превърнал в право за получаване на пари, в титул на собственост. Една и съща маса действителни пари може поради това да представлява твърде различни маси паричен капитал. Просто парите, безразлично дали те представляват реализиран капитал или реализиран доход, стават заемен капитал само поради акта на даването в заем, поради превръщането им във влог, ако се разглежда общата форма при развита кредитна система. Влогът е паричен капитал за вложителя. Обаче в ръцете на банкера той може да бъде само потенциален паричен капитал, който лежи без употребление в неговата каса, вместо да лежи в касата на собственика на този капитал¹⁰).

С нарастването на вещественото богатство расте класата на паричните капиталисти; първо, расте броят и богатството на капиталистите, които се оттеглят от работа, на рентниерите; и, второ, подпомага се развитието на кредитната система, във връзка с което расте броят на банкерите, заемодавците, финансистите и т.н. С развитието на свободния паричен капитал се увеличава, както бе показано по-горе, масата на лихвоносните ценни книжа, на държавните ценни книжа, на акциите и т.н. Но заедно с това се увеличава и търсенето на свободен паричен капитал, при което борсовите спекуланти, които спекулират с тези ценни книжа, започват да играят главна роля на паричния пазар. Ако всички покупки и продажби на тези ценни книжа биха били само израз на действителни вложения на капитал, тогава бихме имали право да кажем, че те не могат да влияят върху търсенето на паричен капитал, тъй като ако *A* продава своите ценни книжа, то той извлича при това точно толкова пари, колкото *B* влага в ценните книжа. Между това дори и когато ценната книга наистина съществува, но не оня капитал (поне като паричен капитал), който тя първоначално е представлявала, тя винаги предизвиква *pro tanto* ново търсене на такъв паричен капитал. Но във всеки случай това е тогава паричен капитал, с който по-рано е разполагал *B*, а сега разполага *A*.

В. А. 1857 № 4886 : „Ще бъде ли това, според вас, правилно указание на причините, които определят сконтовия процент, ако кажа, че той се регулира от количеството на намиращия се на пазара капитал, който може да бъде употребен за сконтиране на търговски полици, за разлика от други видове ценни книжа ? — {Чепмън} Не; аз се придържам към възгледа, че върху лихвения процент влияят всички лесно превръщащи се в пари лихвоносни ценни книжа (all convertible securities of a current character); би било неправилно въпросът да се ограничава само със сконтирането на полици, защото ако има голямо търсене на пари срещу {залог на} консоли или дори срещу съкровищни бонове, както това в голяма степен бе напоследък, и то срещу значително по-висок от търговския лихвен процент, би било абсурдно да се каже, че нашият търговски свят не се засяга от това; той се засяга твърде съществено от това.“ — „4890. Ако на пазара има добри и търсени ценни книжа, признавани от банкерите като такива, и ако собствениците искат да получат срещу тях пари, то това, без всякакво съмнение, ще окаже влияние върху търговските полици; аз не мога например да очаквам, че ще ми дадат срещу търговска полица пари с 5%, ако тези пари може същевременно да се дадат в заем срещу консоли и т.н. с 6%; същото влияние оказва това и върху нас; никой не може да иска от мен да сконтирам полицата му с 5½%, когато аз мога да дам в заем своите пари с 6%“. — „4892. Относно хората, които купуват за 2000 ф.ст., 5000 ф.ст. или 10000 ф.ст. ценни книжа като здраво капиталовложение, ние не ще кажем, че те оказват съществено влияние върху паричния пазар. Ако ме питате за лихвения процент на заеми срещу {залог на} консоли, то аз имам предвид хора, които извършват операции за стотици хиляди, така наречените джобери, които подписват за публични заеми на големи суми или ги купуват на пазара, а след това са принудени да държат тези ценни книжа, докато стане възможно да ги пласират с печалба; за тази цел тези хора трябва да вземат на заем пари.“»

С развитието на кредитното дело се създават големи концентрирани парични пазари като Лондон, които същевременно са главни пунктове на търговията с тези ценни книжа. Банкерите предоставят на разположение на шайката от такива търговци грамадните маси на паричния капитал на публиката и така расте тази пасмина играчи. „На фондовата борса парите

обикновено са по-евтини, отколкото където и да било другаде“, казваше през 1848 г. [Джеймс Морис] тогавашният управител на Английската банка, давайки показания пред тайния комитет на лордовете (С. D. 1848, 1848/1857, № 219). При разглеждането на лихвоносния капитал бе вече показано, че средната лихва за повече или по-малко дълга редица години при равни други условия се определя от средната норма на печалбата — не на предприемаческия доход, който самият не е нищо друго освен печалбата минус лихвата.

Също така бе посочено, че и за колебанията на търговската лихва — на лихвата, начислявана в пределите на търговския свят за скотиране и заеми от капиталистите, които дават в заем пари — в хода на промишления цикъл настъпва фаза, когато лихвеният процент надминава своя минимум и достига средната висота (която той впоследствие надхвърля), при което това движение е резултат от повишаването на печалбата; по-подробно това ще бъде изследвано по-нататък.

Обаче необходимо е тук да направим две забележки.

Първо: Ако лихвеният процент в течение на продължително време се задържа високо (говорим за лихвен процент в дадена страна, например в Англия, където за повече или по-малко продължителен период средният лихвен процент е даден и намира израз и в лихвата, която се изплаща по заеми за повече или по-малко продължително време и която може да се нарече частна лихва), то това *prima facie* доказва, че през този период нормата на печалбата е висока, макар че това още съвсем не доказва, че е висока и нормата на предприемаческия доход. Това последно различие повече или по-малко отпада за капиталисти, които работят предимно със собствен капитал; те реализират висока норма на печалбата, тъй като сами си плащат лихвата. Възможността за устойчиво висок лихвен процент — ние не говорим тук за фазата на същинската затрудненост — е дадена при висока норма на печалбата. Възможно е обаче тази висока норма на печалбата, след като се приспадне високият лихвен процент, да оставя само ниска норма на предприемаческия доход. Последният може да се съкращава, докато високата норма на печалбата остава неизменна. Това е възможно, защото щом веднъж са пуснати в ход предприятията, трябва да продължават на всяка цена. В разглежданата фаза много нещо се върши само с изключение на кредитен (чужд) капитал; и

високата норма на печалбата на места може да бъде спекулативна, с надежди за в бъдеще. Висок лихвен процент може да се плаща при висока норма на печалбата, но при намаляващ се предприемачески доход. Тя може да се плаща — и това отчасти става в периоди на спекула — не от печалбата, а от самия взет в заем чужд капитал, което може да продължава известно време.

Второ: изразът, че търсенето на паричен капитал, а следователно и лихвеният процент, расте, защото нормата на печалбата е висока, не е тъждествена с това, че търсенето на промишлен капитал расте и поради това лихвеният процент е висок.

В периоди на криза търсенето на заеман капитал, а заедно с това и лихвеният процент, достига своя максимум; нормата на печалбата, а заедно с нея и търсенето на промишлен капитал, почти съвсем изчезва. В такова време всеки взема в заем само за да плаща, за да ликвидира вече поети задължения. Напротив, в периоди на ново оживление след криза заеман капитал се търси, за да се купува и за да се превръща паричният капитал в производителен или търговски капитал. И тогава той се търси или от промишления капиталист, или от търговеца. Промишленият капиталист го влага в средства за производство и в работна сила.

Растящото търсене на работна сила само по себе си никога не е основание за повишаване на лихвения процент, доколкото последният се определя от нормата на печалбата. По-висока работна заплата никога не е причина за по-висока печалба, макар че в отделни фази на промишления цикъл може да бъде една от неговите последици.

Търсенето на работна сила може да се повишава, защото експлоатацията на труда се извършва при особено благоприятни условия, но повишаващото се търсене на работна сила и следователно на променлив капитал само по себе си не увеличава печалбата, а я намалява *pro tanto*. И все пак поради това може да нараства търсенето на променлив капитал, следователно и търсенето на паричен капитал, а това да повишава лихвения процент. Пазарната цена на работната сила се показва тогава по-високо от своята средна величина, работата намират повече от средния брой работници и едновременно расте лихвеният процент, тъй като при такива обстоятелства се повишава търсенето на паричен капитал. Пови-

шаващото се търсене на работна сила оскъпява тази стока като всяка друга, повишава нейната цена, но не повишава печалбата, която се основава главно на относителната евтиния именно на тази стока. Но същевременно — при приетите обстоятелства — то повишава лихвения процент, понеже повишава търсенето на паричен капитал. Ако паричният капиталист, вместо да дава своите пари в заем, би се превърнал в промишленник, то сам по себе си фактът, че той трябва сега да плаща по-скъпо за труда, не би повишил неговата печалба, а би я снижил *pro tanto*. Общата конюнктура може да се сложи така, че печалбата му все пак да нараства, но съвсем не защото той заплаща труда по-скъпо. Обаче последното обстоятелство, до колкото то повишава търсенето на паричен капитал, е достатъчно, за да се повиши лихвеният процент. Ако по каквито и да било причини би се увеличила работната заплата при в други отношения неблагоприятна конюнктура, то нарастването на работната заплата би снизило нормата на печалбата, но би повишило равнището на лихвения процент в такава степен, в каквата то би увеличило търсенето на паричен капитал.

Онова, което Овърстън нарича „търсене на капитал“, ако оставим настрана труда, се състои само в търсене на стоки. Търсенето на стоки повишава тяхната цена било защото се повдига над средното, било защото предлагането спада по-ниско от средното. Ако например промишленият капиталист или търговецът трябва да плати сега 150 ф.ст. за същата маса стоки, за която той по-рано е плащал 100 ф.ст., тогава той ще трябва да заеме 150 ф.ст. вместо обикновените 100 ф.ст. и следователно при 5% ще трябва да плаща $7\frac{1}{2}$ ф.ст. лихва вместо предишните 5 ф.ст. Масата на плащаната от него лихва ще се увеличи, тъй като ще се увеличи масата на заетия капитал.

Опитът на г. Овърстън всецяло се свежда до това, да представи интересите на заемния и промишления капитал като тъждествени, докато неговият банков акт е пресметнат именно с оглед да се използва различието на тези интереси в полза на паричния капитал.

В случай че предлагането на стоки спада по-ниско от средното равнище, търсенето на стоки може и да не поглъща повече паричен капитал, отколкото преди. Налага се да се плаща същата, може би дори и по-малка сума за общата стойност на стоките, но за същата тази сума се получава сега

по-малко количество потребителни стойности. В този случай търсенето на даван в заем паричен капитал си остава неизменно и следователно лихвеният процент не се повишава, макар че търсенето на стоката в сравнение с нейното предлагане, а поради това и цената на стоката, се повишава. Лихвеният процент може да бъде засегнат само ако нараства общото търсене на заеман капитал, а при горепосочените предпоставки случаят не е такъв.

Може обаче предлагането на известна стока да спадне по-ниско от средното равнище, както това става например при лоша реколта на зърнени храни, памук и т.н., но търсенето на заеман капитал да расте, тъй като се спекулира с оглед на още по-голямо повишение на цените, а най-простото средство да се повишат цените е в това, да се отстрани временно от пазара част от предлагането. Но за да се заплати купената стока, без тя да се продава, се доставят пари с помощта на търговските „полични операции“. В такъв случай нараства търсенето на заеман капитал и лихвеният процент може да се повиши в резултат на този опит да се попречи изкуствено на достъпа на стоката до пазара. По-високият лихвен процент изразява тогава изкуствено намаление на предлагането на стоков капитал.

От друга страна, търсенето на известен продукт може да нарасне, защото е нараснало неговото предлагане и цената на стоката е спаднала по-ниско от своето средно равнище.

В този случай търсенето на заеман капитал може да остане неизменно или дори да спадне, тъй като за същата сума пари може да се получи по-голямо количество стоки. Може обаче да настъпи и спекулативно образуване на запаси, отчасти за да се използва благоприятният момент за целите на производството, отчасти в очакване на по-късно повишение на цените. В този случай търсенето на заеман капитал може да нарасне и повишеният лихвен процент ще свидетелства за капиталовложения за образуване на свръхзапаси от елементи на производителния капитал. Ние разглеждаме тук само търсенето на заеман капитал, доколкото върху него влияят търсенето и предлагането на стоковия капитал. Вече по-рано бе показано по какъв начин променящото се във фазите на промишления цикъл състояние на процеса на възпроизводството влияе върху предлагането на заеман капитал. Тривиалното положение, че пазарната норма

на лихвения процент се определя от предлагането и търсенето на (заемен) капитал, Овърстън хитро смесва със своята собствена предпоставка, според която заемният капитал е тъждествен с капитала изобщо, и се старее по този начин да превърне лихваря в единствения капиталист, а неговия капитал — в единствения капитал.

В период на притесненост търсенето на заемен капитал е търсене на платежни средства и нищо повече; то съвсем не е търсене на пари като покупателни средства. Лихвеният процент може да се вдигне при това много високо, независимо от това, дали реален капитал — производителен и стоков — има в излишък или пък е в недостатъчно количество. Доколкото търговците и производителите могат да дадат надеждни гаранции, търсенето на платежни средства е просто търсене на превръщане в *пари*; а доколкото не могат да дадат такива гаранции, следователно, доколкото авансирането на платежни средства доставя на капиталистите не само *паричната форма*, но и недостигащия им за платежи *еквивалент* в каквато и да било форма, дотолкова търсенето на платежни средства е търсене на *паричен капитал*. Това е пунктът, в който по въпроса за кризите са еднакво прави и неправи и двете противоположни мнения на общоразпространената теория. Всички, които твърдят, че съществува само недостиг на платежни средства, или имат предвид само лицата, които притежават *bona fide* (*несъмнени*) гаранции, или пък са толкова глупави, че приписват на банката силата и задължението да превръща чрез издаване на хартийки всички фалирали спекуланти в солидни, платежоспособни капиталисти. Онези, които казват, че съществува само недостиг на капитал, или се занимават само с игра на думи, тъй като в действителност в такова време поради изобилен внос и свръхпроизводство има винаги изобилие от *необратим в пари капитал*, или пък говорят само за ония рицари на кредита, които действително са поставени в условия, когато не получават вече чужд капитал, за да стопанисват с него, и затова искат банката не само да им помогне да върнат загубения капитал, но и да им даде възможност да продължават спекулата.

Основа на капиталистическото производство е, че парите като самостоятелна форма на стойността противостоят на стоката; с други думи, че разменната стойност трябва да получи самостоятелна форма в парите, а това е възможно само когато определена стока става материал, в чиято

стойност се измерват всички други стоки, че тя именно поради това става всеобща стока, стока *par excellence* противоположна на всички други стоки. Това трябва да се проявява в двояко направление, особено в капиталистически развитите нации, които в широки размери заместват парите, от една страна, с кредитни операции, от друга страна — с кредитни пари. В периоди на притесненост, когато кредитът се съкращава или съвсем се прекратява, парите внезапно абсолютно противостоят на всички стоки като единствено платежно средство и истинско битие на стойността. Оттук всеобщото обезценяване на стоките, трудността, дори невъзможността да се превърнат те в пари, т.е. в тяхната собствена чисто фантастична форма. Но, от друга страна, самите кредитни пари са пари само доколкото те в сумата на своята номинална стойност абсолютно заместват действителните пари. Заедно с отлива на златото става проблематична възможността те да се превърнат в пари, т.е. тяхното тъждество с действителното злато. Оттук принудителните мерки, повишаването на лихвения процент и т.н. с цел да се осигурят условията за обмяна срещу злато. Това може повече или по-малко да бъде доведено до крайност чрез погрешно законодателство, почиващо върху погрешни парични теории и натрапено на нацията от интересите на паричните търговци, на овърстъновци и компания. Но основата е дадена с основата на самия начин на производство. Едно обезценяване на кредитните пари (да не говорим вече за загубването на паричните им свойства — загубване впрочем само мнимо) би разклатило всички съществуващи отношения. Поради това стойността на стоките се принася в жертва, за да се осигури фантастичното и самостоятелно битие на тази стойност в пари. Като парична стойност тя е осигурена изобщо само докато са осигурени парите. Заради един-два милиона пари трябва следователно да бъдат принесени в жертва много милиони стоки. Това е неизбежно при капиталистическото производство и образува една от неговите прелести. При по-раншни начини на производство това не се наблюдава, тъй като върху ограничената база, върху която се извършва тяхното движение, не се развиват нито кредитът, нито кредитните пари. Докато общественият характер на труда се явява като парична форма на съществуване на стоките, т.е. като нещо извън действителното производство, са неизбежни парични кризи, независими от действителните кризи или като тяхно изостряне. От друга страна, ясно е, че докато кредитът на дадена банка не е разклатен, тя в такива случаи чрез увеличаване на кредитните пари смекчава

паниката, а чрез изтеглянето им увеличава паниката. Цялата история на съвременната промишленост показва, че ако производството вътре в страната би било организирано, то метал би се изисквал само за да се изплаща разликата по баланса на международната търговия, когато нейното равновесие в даден момент е нарушено. Че вътре в страната сега вече не се изискват метални пари, показва преустановяването на плащането в златни пари от страна на така наречените национални банки, към които прибегват във всички крайни случаи като към единствено спасение.

При две лица би било смешно да се каже, че в своите сношения платежният им баланс е и против двете. Ако всеки от тях е и длъжник, и кредитор по отношение на другия и ако техните вземания не се уравняват взаимно, ясно е, че за остатъка единият ще е длъжник на другия. Но работата стои иначе, когато се касае за нации. И че тя стои иначе, признават всички икономисти, приемайки положението, че платежният баланс може да бъде благоприятен и неблагоприятен за дадена нация, въпреки че нейният търговски баланс в края на краищата трябва да се уравни. Платежният баланс се отличава от търговския баланс по това, че той е търговски баланс, плащането по който се пада в определено време. А кризите свеждат разликата между търговския и платежния баланс до кратък промеждутък от време; и известните явления, развиващи се в нацията, която е обхваната от криза и за която следователно сега настъпва падежът на плащането — тези явления вече сами по себе си предизвикват такова съкращение на периода, в течение на който трябва да бъде извършено уравнието на плащанията. Първо, изпращането на благородни метали, след това разпродаването по намалена цена стоки на консигнация, изнасянето на стоки с цел да се пласират или да се добие срещу тях паричен кредит вътре в страната, повишаването на лихвения процент, прекратяването на кредити, спадането на ценните книжа, разпродаването на чуждестранни ценни книжа, привличането на чуждестранен капитал за влагане в тези обезценени ценни книжа, най-сетне, банкрутирането, което ликвидира маса вземания. При това често пъти метал се изпраща в страна, в която е избухнала кризата, тъй като полиците на нейно име са ненадеждни и като най-сигурно се представя плащането в злато и сребро. Към това се прибавя и обстоятелството, че по отношение на Азия всички капиталистически нации са обикновено едновременно нейни преки или косвени длъжници. Щом тези различни обстоятелства

окажат своето пълно влияние върху другата заинтересована нация, веднага и у последната започва износ на злато и сребро, накратко, настъпва падежът на плащанията и същите явления се повтарят отново.

При търговския кредит лихвата, като разлика между цената на кредит и цената в брой, влиза в цената на стоките само доколкото сроковете на полиците са по-продължителни от обикновените срокове. В противен случай това не става. Това се обяснява с обстоятелството, че всеки с едната ръка получава такъв кредит, а с другата го дава. {Това не съвпада с моите наблюдения. — Ф.Е.} Доколкото обаче в тази форма тук се прилага сконтото, то се регулира не от такъв търговски кредит, а от паричния пазар. Ако търсенето и предлагането на паричен капитал, определящи лихвения процент, биха били тъждествени с търсенето и предлагането на действителен капитал, както твърди Овърстън, то лихвата би трябвало едновременно да бъде и ниска, и висока в зависимост от това, каква стока се има предвид, или по отношение към една и съща стока в различни стадии (суров материал, полуфабрикат, готов продукт). През 1844 г. лихвеният процент на Английската банка се колебаеше между 4% (от януари до септември) и 2½—3% от ноември до края на годината. През 1845 г. той бе 2½, 2¾, 3% от януари до октомври, между 3 и 5% в последните месеци. Средната цена на памука **fair Orleans** (*сорт памук*) бе през 1844 г. 6¼ пенса, а през 1845 г. — 4⅞ пенса. На 3 март 1844 г. запасът от памук в Ливърпул бе 627 042 бали, а на 3 март 1845 г. — 773 800 бали. Ако се съди по ниската цена на памука, то през 1845 г. лихвеният процент би трябвало да бъде нисък, което фактически се и наблюдаваше в течение на по-голямата част от този период. Но ако се съди по цената на преждата, то лихвата би трябвало да бъде висока, тъй като цените бяха относително, а печалбите абсолютно високи. От памук по 4 пенса за фунт през 1845 г. можеше с 4 пенса разходи по преденето да се изпреде прежда (№40 добър **secunda mule twist** - *сорт прежда*), която би струвала на предача следователно по 8 пенса и която той през септември и октомври 1845 г. би могъл да продаде по 10½ и 11½ пенса за фунт. (Виж по-долу показанията на Уайли.)

Целият въпрос се разрешава по следния начин:

Търсенето и предлагането на заемен капитал биха били тъждествени с търсенето и предлагането на капитал изобщо (макар че последната фра-

за е абсурдна; за промишленика или търговеца стоката е форма на неговия капитал и все пак той никога не се нуждае от капитал като такъв, а винаги само от специална стока като такава, купува я и я заплаща като стока — зърнени храни или памук — независимо от ролята, която стоката ще изиграе в кръгооборота на неговия капитал) само ако никой не даваше пари на заем, а вместо това отпускащите кредити капиталисти биха притежавали машини, сурови материали и т. н. и биха давали тази своя собственост в заем или под наем — тъй както сега се дават под наем къщи — на промишлените капиталисти, които сами са собственици на част от тези предмети. При такива обстоятелства предлагането на заемен капитал би било тъждествено с предлагане на елементи на производството на промишлените капиталисти или стоки на търговците. Но ясно е, че в този случай разпределението на печалбата между кредитора и заемателя изцяло би зависело преди всичко от отношението между капитала, даден в заем, и капитала, съставляващ собственост на оня, който го употребява.

Според думите на г. Уегелин (В. А. 1857) лихвеният процент се определя от „масата на незаетия капитал“ (252); е „само индекс на масата на незаетия капитал, който търси приложение“ (271); по-късно този незает капитал се нарича у него *floating capital* (485), при което под последния той разбира „банкноти на Английската банка и други средства за обръщение в страната, например банкнотите на провинциалните банки и съществуващата в страната монета... под *floating capital* аз разбирам и запасите на банките“ (502, 503), а по-късно тук той отнася също и златото на кюлчета (503). Същият Уегелин казва, че Английската банка оказва силно влияние върху лихвения процент в периоди, „когато ние {Английската банка} фактически имаме в свои ръце по-голямата част от незаетия капитал“ (1198), докато, според горесцитираните показания на г. Овърсътън, Английската банка „не е място за капитал“. По-нататък Уегелин казва:

«По мое мнение сконтовият процент се регулира от количеството на незаетия капитал в страната. Количеството на незаетия капитал е представено от запаса на Английската банка, който фактически е металически запас. По тоя начин, ако запасът от благороден метал намалява, това намалява количеството на незаетия капитал в страната

и следователно повишава стойността на оставащата негова част.» (1258).

Дж. Стюарт Мил казва (2102):

«За да поддържа дееспособността на своето банково отделение, банката е принудена да прави всичко възможно, за да попълни запаса на това отделение; затова щом забележи, че настъпва отлив, тя трябва да си осигури запас или да съкрати скontoвете си операции, или да продава ценни книжа.»

Запасът, доколкото се касае само до банковото отделение, е запас само за влоговете. Според овърстъновци банковото отделение трябва да действа просто като банкер, без да държи сметка за „автоматичното“ издаване на банкноти. Но в периоди на действително затруднение Английската банка, независимо от запаса в банковото отделение, състоящ се само от банкноти, следи много зорко за състоянието на металическия запас и трябва да следи, ако не иска да претърпи крах. Защото в същата степен, в която изчезва металическият запас, изчезва и запасът от банкноти и г. Овърстън, който тъй мъдро устрои това посредством своя банков акт от 1844 г., би трябвало да знае това по-добре от всеки друг.

(горе)

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ТРЕТА СРЕДСТВАТА ЗА ОБРЪЩЕНИЕ ПРИ КРЕДИТНАТА СИСТЕМА

«Кредитът е велик регулатор на бързината на обръщението... Оттук е обяснимо защо периодът на остро притеснение на паричния пазар обикновено съвпада с наситено обръщение.» („The Currency Theory Reviewed etc.“, p. 65).

Това трябва да се разбира двояко. От една страна, всички методи за икономично използване на средствата за обръщение са изградени върху кредита. Но, от друга страна: да вземем за пример банкнота от 500 ф.ст. **A** я дава днес на **B** за изплащане на полица; **B** я внася в същия ден у своя банкер като влог; банкерът още през същия ден с нея сконтира полица за **C**; **C** я изплаща на своята банка, банката я дава на поличния пос-

редник като аванс и т.н. Бързината, с която се обръща тук банкнотата, служейки за покупки и платежи, се обуславя от бързината, с която тя все отново и отново се възвръща при някого във формата на влог и след това пак преминава в други ръце във формата на заем. Простото икономизиране на средствата за обръщение достига най-високо развитие в клиринговата палата, в простата обмяна на полици, на които е дошъл падежът, и в преобладаващата функция на парите като платежно средство за уравняване на салда. Но самото съществуване на тези полици почива пак върху кредита, който промишлениците и търговците взаимно си отпускат. Ако се намалява този кредит, намалява се и броят на полиците, особено на дългосрочните, а следователно и ефикасността на този метод на уравняване. Тази икономия, състояща се в отстраняване на парите от оборотите и изцяло основана върху функцията на парите като платежно средство, която на свой ред се основава върху кредита (ние тук оставяме настрана по-голямото или по-малко развитие на техниката на концентрацията на такива платежи), може да се осъществява само по два начина: насрещните вземания, представени в полици и чекове, или взаимно се погасяват от един и същ банкер, който само минава вземането от сметката на единия върху сметката на другия, или различните банкери ги уравняват помежду си¹¹). Концентрацията на 8—10 милиона полици в ръцете на един поличен посредник, например на фирмата Овъренд, Гарней и К°, бе едно от главните средства да се разшири локално мащабът на такова погасяване на платежите. Посредством това икономизиране се повишава ефективността на средството за обръщение, доколкото се изисква по-малко количество от него само за изплащане на разликите по баланса. От друга страна, бързината на движението на парите, функциониращи като средство за обръщение (с което също се постига икономия), зависи изцяло от потока на покупки и продажбите, както и от сцеплението на платежите, доколкото последните се извършват един след друг в пари. Но кредитът обуславя и с това увеличава бързината на обръщението. Отделната монета може например да извърши само пет оборота и остава като просто средство за обръщение без посредничеството на кредита — по-дълго време във всеки отделни ръце, ако *A*, нейният първоначален притежател, прави покупка от *B*, *B* от *C*, *C* от *D*, *D* от *E*, *E* от *F*, и следователно нейното преминаване от едни ръце в други се предизвиква само от действителни покупки и продажби. Но ако *B* внесе парите, изплатени му от *A*, у своя банкер като влог, а банкерът ги даде

на *C*, сконтирайки неговата полица, *C* направи покупка от *D*, *D* отново внесе пари като влог у своя банкер, последният ги даде в заем на *E*, който купи от *F*, то самата бързина на движението на парите като просто средство за обръщение (покупателно средство) е обусловена тук от няколко кредитни операции: от депозита на *B* у неговия банкер, от сконтовата операция на последния за *C*, от депозита на *D* у неговия банкер и от сконтовата операция на последния за *E* — следователно от четири кредитни операции. Без тези кредитни операции дадената монета не би извършила за даденото време една след друга пет последователни покупки. Обстоятелството, че парата е преминавала от ръце в ръце — като влог и при сконтиране на полици — без посредничество на действителни покупки и продажби, е ускорило нейното преминаване от ръце в ръце в редицата действителни покупко-продажби.

Току-що видяхме, че една и съща банкнота може да образува влогове у различни банкери. Също така тя може да образува различни влогове у един и същ банкер. Банкерът сконтира полицата на *B* с банкнотата, вложена от *A*, *B* плаща на *C*, *C* внася като влог същата банкнота на същия банкер, който я е дал.

При разглеждането на простото парично обръщение („Капиталът“, кн. I, гл. III, 2) бе вече посочено, че масата на действително намиращите се в обръщение пари, приемайки бързината на обръщението и степента на икономията в платежите за дадени величини, се определя от цените на стоките и от количеството на сделките. Същият закон важи и за обръщението на банкнотите.

В следващата таблица (В. А. 1858, р. XXVI) е указана за всяка година средната годишна сума на намиращите се в обръщение банкноти на Английската банка, доколкото те са се намирали в ръцете на публиката, при което са показани сумите от 5—10-фунтовите банкноти, от 20—100-фунтовите и от банкнотите с по-висока, 200—1000-фунтова номинална стойност; както и процентното отношение на всяка рубрика към общото количество на намиращите се в обръщение банкноти. Сумите са дадени закръглено в хиляди фунта стерлинги.

ТАБЛИЦА 3 стр. 562 (...)

И така, през периода от 1844 до 1857 г. общата сума на намиращите се в обръщение банкноти положително се е намалила, въпреки че търговският оборот, както показват цифрите за вноса и износа, се е повече от удвоил. Дребните банкноти от по 5 ф.ст. и от по 10 ф.ст. са се увеличили, както се вижда от таблицата, от 9 263 000 ф.ст. през 1844 г. на 10 659 000 ф.ст. през 1857 г. И това става едновременно с онова силно увеличение на златното обръщение, което именно бе налице тогава. Обратно, по-големите банкнотни стойности (от 200—1000 ф.ст.) са намалели от 5 856 000 през 1852 г. на 3 241 000 ф.ст. през 1857 г. Следователно едно намаляване от повече от 2½ милиона ф.ст. Тава се обяснява по следния начин:

«На 8 юни 1854 г. частните лондонски банкери допуснаха акционерните банки да участват в изграждането на клиринговата палата и наскоро след това бе уреден окончателният клиринг в Английската банка. Ежедневното уравняване на сметките се извършва чрез минаване по сметките, които различните банки имат в Английската банка. Чрез въвеждането на тази система станаха излишни по-големите банкноти, с които по-рано банките се ползваха за погасяване на взаимните сметки.» (В. А. 1858, р. V).

Към какъв минимум се свежда използването на пари в търговията на едро, се вижда от таблицата, която е напечатана в „Капиталът“, кн. I, гл. III, бел. 1039 и която бе доставена на банковата комисия от фирмата Морисон, Дилон и К°, една от ония най-големи лондонски фирми, дето един търговец на дребно може да закупи целия нужен му запас стоки от всякакъв вид.

Съгласно показанието на В. Нюмърч пред банковата комисия през 1857 г. (В. А. 1857) № 1741 за икономия на средства за обръщение са помагали още и други обстоятелства: пощенската такса от 1 пени, железниците, телеграфите, с една дума, подобряването на съобщителните средства; благодарение на всичко това Англия може понастоящем почти при същото банкотно обръщение да прави пет и шест пъти по-големи обороти, отколкото по-рано. Същите причини силно са помагали за изтласкване от сферата на обръщението банкнотите, по-големи от 10 фунта. Тук също Нюмърч вижда естествено обяснение на това, че в Шотландия и Ирлан-

дия, където циркулират даже банкноти от по 1 ф.ст., банкното обръщение е нараснало почти с 31% (1747). Сумата на всички намиращи се в обръщение в Съединеното кралство банкноти, включително и банкнотите от по 1 ф.ст., съставлява, според думите му, 39 милиона ф.ст. (1749). Сумата на намиращото се в обръщение злато = на 70 милиона ф.ст. (1750). В Шотландия през 1834 г. имаше в обръщение банкноти, възлизащи на 3 120 000 ф.ст.; през 1844 г. — на 3 020.000 ф.ст.; през 1854 г. — на 4 050 000 ф.ст. (1752).

Вече оттук произтича, че от произвола на емисионните банки съвсем не зависи увеличението на броя на намиращите се в обръщение банкноти, докато тези банкноти могат да бъдат във всяко време обменени срещу пари. {За необменяеми книжни пари тук изобщо не става дума; необменяеми банкноти могат да станат всеобщо средство за обръщение, когато те фактически се осигуряват с държавен кредит, както например понастоящем в Русия. Така че те попадат под действието на посочените погоре („Капиталът“, кн. I, гл. III, 2, с: монетата — стойностен знак) закони, управляващи движението на необменяемите държавни книжни пари. — Ф.Е. }

Количеството на намиращите се в обръщение банкноти се подчинява на потребностите на оборота и всяка излишна банкнота веднага се възвръща в учреждението, което я е издало. Тъй като в Англия само банкнотите на Английската банка имат всеобщо разпространение като законно платежно средство, ние можем тук съвсем да пренебрегнем незначителното и изключително местно обръщение на банкнотите на провинциалните банки.

В своите показания пред банковата комисия през 1858 г. (В. А. 1858) г-н Нив, управител на Английската банка, казва:

«№ 947. (Въпрос:) Каквито и мерки да вземате, количеството банкноти в ръцете на публиката си остава, според думите ви, същото, т.е. приблизително 20 милиона ф.ст.? — В обикновено време за потребностите на публиката изглежда са нужни приблизително 20 милиона. В известни периодично повтарящи се времена на годината тази сума се повишава с 1 или 1½ милиона. Ако публиката се нуждае от повече, тя може, както казах, винаги да ги получи от Английската банка. —

948. Вие казахте, че по време на паниката публиката не ви е позволявала да намалявате сумата на банкнотите; бихте ли обосנוвали това? — В периоди на паника публиката, както ми се струва, има пълна възможност да получава банкноти; и, разбира се, докато банката има задължения, публиката може по тези задължения да изтегля от банката банкноти. — 949. И така, изглежда, че по всяко време са необходими приблизително от 20 милиона ф.ст. в банкноти на Английската банка? — 20 милиона ф.ст. в банкноти в ръцете на публиката; тази сума се мени. Бива 18½, 19, 20 милиона и т.н., но средно можете да кажете: 19—20 милиона.»

Показанието на Томас Тук пред комисията на лордовете относно търговската криза (С. Д. 1848/57):

№ 3094. «Банката няма възможност произволно да увеличава количеството на банкнотите, намиращи се в ръцете на публиката; тя има възможност да намали количеството на банкнотите в ръцете на публиката, но само посредством една твърде насилствена операция.»

И. Ч. Райт, в течение на 30 години банкер в Нотингам, след като изяснява обстойно, че провинциалните банки съвсем не са в състояние да запазват в обръщение по-голямо количество банкноти от онова, от което се нуждае и което иска публиката, казва за банкнотите на Английската банка (С. Д. 1848/57):

№ 2844. «Не са ми известни никакви предели (на издаването на банкноти) за Английската банка, но всеки излишък на обръщението ще се превърне във влогове и по този начин ще вземе друга форма.»

Същото важи и за Шотландия, където в обръщение се намират почти изключително книжни пари, тъй като тук, както и в Ирландия, са допуснати и еднофунтови банкноти и тъй като „*the scotch hate gold*“ (шотландците мразят златото). Кенеди, директор на една шотландска банка, заявява, че банките не били в състояние да намалят обръщението на своите банкноти, и е

«на мнение, че докато сделките вътре в страната изискват за своето осъществяване банкноти или злато, банкерите трябва да доставят

толкова средства за обръщение, колкото е нужно за сделките — било по искане на своите вложители, или иначе... Шотландските банки могат да ограничат своите операции, но те не са в състояние да контролират издаването на банкноти.» (пак там, № 3446, 3448).

Подобно изказване на Андерсон, директор на Union Bank of Scotland (пак там, № 3578).

«Пречи ли системата на взаимно обменяне на банкноти {между шотландските банки} на прекомерно пускане на банкноти от страна на която и да е отделна банка? — Да; но ние имаме по-ефикасно средство, отколкото обмяната на банкноти» {която в действителност няма нищо общо с това, макар и да осигурява обръщението на банкнотите на всяка банка в цяла Шотландия}, «и това е всеобщ обичай в Шотландия — да има човек сметка в банката; всеки, който има каквито и да е пари, има и сметка в някоя банка и ежедневно внася там всички пари, от които той самият не се нуждае в даден момент, така че към края на всеки делови ден в банките са всички пари, с изключение на онези, които всеки има в джоба си.»

Също така стои работата и в Ирландия, виж показанията пред същата комисия на управителя на Ирландската банка Макдонъл и на директора на провинциалната банка в Ирландия Мъри.

Обръщението на банкнотите, не зависейки от волята на Английската банка, е в същата степен независимо и от състоянието на оня златен запас в хранилищата на банката, който осигурява обменемостта на тези банкноти.

«На 18 септември 1846 г. банкното обръщение на Английската банка възлизаше на 20 900 000 ф.ст., а металическият ѝ запас съставляваше 16 273 000 ф.ст.; на 5 април 1847 г. в обръщение бяха 20 815 000 ф.ст., а металическият запас — 10 246 000 ф.ст. Следователно, въпреки износа на 6 милиона ф.ст. благороден метал, банкното обръщение ни най-малко не се е намалило.» (J. G. Kinnear. „The Crisis and the Currency“, London 1847, p. 5).

Обаче, разбира се, това важи само при условията, които господстват сега

в Англия, а и там само доколкото законодателството не установи друго отношение между банкнотната емисия и металния запас.

Следователно влияние върху количеството на намиращите се в обръщение пари — банкноти и злато — оказват само потребностите на самия ход на работите. Тук преди всичко следва да се вземат под внимание периодичните колебания, повтарящи се ежегодно, каквото и да е общото положение на работите, така че в течение на последните 20 години...

«...в определен месец обръщението достига високо равнище, в друг месец стои ниско, в трети определен месец то стои на средна точка.» (Нюмърч, В. А. 1857, № 1650).

Така, всяка година през август няколко милиона, най-вече в злато, отиват от Английската банка във вътрешното обръщение за заплащане на разходите по реколтата; тъй като тук главно става дума за изплащане на работни заплати, то в Англия банкнотите в дадения случай са малко приложими. До края на годината тези пари отново се стичат в банката. В Шотландия вместо соверени има почти само еднофунтови банкноти; затова тук в съответни случаи банкнотното обръщение се разширява с 3—4 милиона, именно два пъти в годината — през май и ноември; след 14 дни започва вече обратният приток и в течение на един месец той почти завършва (Андерсон, С. Д. 1848 /57, № 3595—3600).

Банкнотното обръщение на Английската банка изпитва освен това четири пъти в годината временно колебание във връзка с това, че всяко тримесечие се изплащат „дивидентите“, т.е. лихвите по държавния дълг, за която цел отначало се изтеглят банкноти от обръщението, а след това отново се хвърлят сред публиката; но много бързо те пак се стичат обратно. Уегелин (В. А. 1857/, № 38) определя размерите на предизвикваното от това обстоятелство колебание на банкнотното обръщение на 2½ милиона. Напротив, г. Чепмън, представител на прословутата фирма Оверенд, Гарней и К°, оценява предизвикваното от това обстоятелство нарушение на паричния пазар значително по-високо.

«Ако вие изтеглите от обръщението във вид на данъци 6 или 7 милиона, за да изплатите с тях дивидентите, то трябва да има някой, който да предостави през дадения промеждутък от време съответната

сума.» (В. А. 1857, № 5196).

Много по-значителни и по-продължителни са колебанията в размерите на намиращите се в обръщение средства, които съответстват на различните фази на промишления цикъл. Ето какво казва за това един друг съдружник в същата фирма, достопочтеният квакер Семюел Гарней (С. Д. 1848/57, № 2645).

«В края на октомври (1847 г.) в ръцете на публиката имаше банкноти за 20 800 000 ф.ст. По онова време можеше само с големи трудности да се получат банкноти на паричния пазар. Причина за това бе всеобщото опасение, че вследствие ограниченията на банковия акт от 1844 г. не ще може да се получават банкноти в достатъчно количество. Сега {март 1848 г.} в ръцете на публиката се намират банкноти... на сума 17 700 000 ф.ст., но тъй като сега няма никаква търговска паника, това е много повече, отколкото е нужно. В Лондон няма нито един банкер или търгуващ с пари, който да няма повече банкноти, отколкото може да използва. — 2650. Сумата на банкнотите... извън Английската банка е съвсем недостатъчен показател за активното състояние на обръщението, ако наред с него не се вземе под внимание... състоянието на търговския свят и на кредита. — 2651. Ако сега се чувства, че при дадените размери на обръщението в ръцете на публиката има излишък от банкноти, това в значителна степен се обяснява със съвременното състояние на голям застой. При високи цени и оживление на работите същите тези 17 700 000 ф.ст. биха предизвиквали у нас чувство за недостиг.»

{Докато положението на работите е такова, че обратният приток на направените авансирания се извършва правилно и следователно кредитът остава непоколебан, разширяването и съкращаването на обръщението се регулира просто от потребностите на промишленниците и търговците. Тъй като златото, поне в Англия, не играе роля в търговията на едро и тъй като обръщението на златото, ако се оставят настрана сезонните колебания, може да се разглежда като доста постоянна величина за по-продължително време, то банкнотното обръщение на Английската банка е достатъчно точен показател за мащаба на тези промени. В период на затишие след криза има най-малко банкноти в обръщение; с новото оживл-

ение на търсенето нараства и потребността от средства за обръщение, която се увеличава заедно с нарастването на разцвета; масата на средствата за обръщение достига най-висока точка в период на прекомерно напрежение и на прекомерна спекула — тогава избухва кризата и изведнъж изчезват от пазара още в навечерието тъй обилните банкноти, а заедно с тях сконтьорите на полици, лицата, даващи заеми срещу залог на ценни книжа, купувачите на стоки. Английската банка се призовава на помощ, но и нейните сили скоро се изчерпват, банковият акт от 1844 г. я принуждава да ограничи обръщението на своите банкноти тъкмо в такъв момент, когато всички крещят за банкноти, когато стокoprитежателите не могат да продадат и все пак трябва да плащат и са готови на всякакви жертви, само и само да получат банкноти.

«През време на паника — казва споменатият по-горе banker Райт (пак там, № 2930) — страната се нуждае от двойно повече средства за обръщение, отколкото в обикновено време, тъй като bankerите и други лица си създават запаси от средства за обръщение.»

Щом избухне кризата, въпросът вече е само до платежните средства. Но тъй като за постъплението на тези платежни средства всеки зависи от другите и никой не знае дали другият ще бъде в състояние да плати на падежа, настъпва истинско щурмуване на намиращите се на пазара платежни средства, т.е. на банкнотите. Всеки прикътва толкова банкноти, колкото успее да получи, и по този начин банкнотите изчезват от обръщението именно когато нуждата от тях е най-остра. За октомври 1847 г. Самуел Гърни (С. D. 1848/57, № 1116) оценява количеството на такива банкноти, прибрани под ключ в момента на паниката, на 4—5 милиона ф.ст. Ф.Е.}

В това отношение особено интересни са показанията на съдружника на Гърни, на споменатия по-горе Чепмън, пред банковата комисия през 1857 г. Аз предавам главното им съдържание в дадената връзка, макар че някои засегнати там пунктове ще изследваме едва по-късно. Показанието на г. Чепмън гласи:

«4963. Не се колебая и да заявя, че не смятам за правилно паричният пазар да се намира във властта на който и да е индивидуален капиталист (каквито ги има в Лондон), който има възможност да пре-

дизвика колосален недостиг на пари и притеснение тъкмо когато обръщението е твърде ниско... Това е възможно... има не един капиталист, който може да изтегли от обръщението 1 или 2 милиона ф.ст. в банкноти, ако с това може да постигне някаква цел.»

4965. Един крупен спекулант може да продаде за 1 или 2 милиона консоли и по този начин да изтегли парите от пазара. Нещо подобно стана неотдавна и „предизвика крайно остра притесненост“. 4967. В такъв случай банкнотите, разбира се, са непроизводителни.

«Но това не е важно, щом се постига голяма цел: неговата голяма цел е да предизвика спадане на фондовите цени, да създаде безпаричие и той има пълна възможност да постигне това.»

Ето един пример: Веднъж на фондовата борса се появило силно търсене на пари; никой не знаел причината; някой се обърнал към Чепмън с молба последният да му даде заем от 50 000 ф.ст. със 7%. Чепмън бил поразен: неговият лихвен процент бил много по-нисък; той се съгласил. Веднага след това същият този човек се явил отново, взел нови 50 000 ф.ст. със 7½%, след това 100 000 ф.ст. с 8% и изявил желание да заеме още по-голяма сума с 8½%. Тогава даже Чепмън бил овладян от опасения. Впоследствие се установило, че значителна сума пари била внезапно изтеглена от пазара. Обаче, разказва Чепмън,

«аз все пак бях дал в заем значителна сума с 8% - опасявах се да отивам по нататък; не знаех какво може да произлезе от това.»

Макар от 19 до 20 милиона ф.ст. банкноти повече или по-малко постоянно да се намират уж в ръцете на публиката, все пак не бива да се забравя, че постоянно и значително се изменя отношението между онази част на тези банкноти, която действително се намира в обръщение, и онази тяхна част, която като резерв лежи неподвижно в банките. Ако този резерв е голям и следователно равнището на действителното обръщение е ниско, то от гледна точка на паричния пазар това означава, че сферата на обръщението е запълнена (the circulation is full, money is plentiful); ако резервът е малък, следователно действителното обръщение е запълнено, паричният пазар го нарича ниско (the circulation is low, money is scarce), т.е. малка е сумата на онази част, която представлява незает зае-

мен капитал. Действително, независимо от фазите на промишления цикъл, разширение или съкращение на обръщението — при което обаче сумата, която се изисква от публиката, остава неизменна — има само вследствие на чисто технически причини, например в падежите за плащане на данъците или на лихвите по държавния дълг. Когато се плащат данъците, банкнотите и златото се стичат в Английската банка свръх обикновената мярка и фактически съкращават обръщението независимо от потребностите на последното. Обратното става, когато се изплащат дивидендите по държавния дълг. В първия случай се правят заеми в банката, с цел да се добият средства за обръщение. Във втория случай лихвеният процент в частните банки спада вследствие на временното увеличение на техните резерви. Това няма никакво отношение към абсолютната сума на средствата за обръщение; работата се касае само до банковата фирма, която фактически пуска тези средства в обръщение; за нея този процес представлява отчуждаване на заеман капитал и тя следователно слага в джоба си печалбата от тази операция.

В единия случай става просто временно преместване на намиращите се в обръщение средства, което Английската банка уравновесява, като кратко време преди изтичане на срока за плащане на тримесечните данъци или за изплащане на също тримесечните дивиденди дава краткосрочни заеми с намалена лихва; тези издадени по такъв начин свръх обикновеното банкноти отначало запълват недостига, който се получава вследствие на плащането на данъците, докато погасяването на посочените заеми незабавно възвръща на банката излишъка от банкноти, попаднал в ръцете на публиката от изплащането на дивидендите.

В другия случай ниското или високото равнище на обръщението означава винаги само друго разпределение на една и съща маса средства за обръщение между активното обръщение и влоговете, т.е. инструмента на заемите.

От друга страна, ако например поради притока на злато в Английската банка се увеличава броят на съответно издадените банкноти, последните облекчават сконтирането извън банката и се стичат назад във вид на платежи по заемите, така че абсолютната маса на намиращите се в обръщение банкноти се увеличава само за кратък срок.

Ако обръщението е пълно вследствие разширяване на работите (което е възможно и при сравнително ниски цени), то лихвеният процент може да е сравнително висок поради търсенето на заеман капитал, обусловено от растящата печалба и умножилите се нови капиталовложения. Ако равнището на обръщението е ниско вследствие съкращаване на работите и вследствие на по-голямата леснина в получаването на кредит, то лихвеният процент може да е нисък даже и при високи цени. (Виж показанието на Хъбърд.)

Абсолютната величина на обръщението оказва определящо влияние върху лихвения процент само при притесненост. При това търсенето на разширено обръщение (като се остави настрана намалението на скоростта, с която се обръщат парите и с която едни и същи пари отново и отново се превръщат в заеман капитал) изразява или само търсене на средства за образуване на съкровища поради липсата на кредит, както това бе през 1847 г., когато отменяването на банковия акт не предизвика разширяване на обръщението, но се оказа достатъчно, за да се изкарат отново на бял свят прикътаните банкноти и да се хвърлят те в обръщение. Или пък при известни обстоятелства може действително да се изиска по-голямо количество средства за обръщение както през 1857 г., когато след отменяването на банковия акт обръщението за известно време действително нарасна.

А в други случаи абсолютната величина на обръщението не влияе върху лихвения процент, тъй като тя — ако приемем икономията и бързината на обръщението за постоянни, — първо, се определя от цената на стоките, количеството на сделките (при което обикновено един от тези моменти парализира действието на другия) и, най-сетне, от състоянието на кредита, а съвсем не определя последното, тъй като, второ, цените на стоките и лихвеният процент не се намират в необходима зависимост.

При действието на акта за банковата рестрикция (1797—1819)¹⁰ имаше излишък от *currency* [средства за обръщение], лихвеният процент беше винаги много по-висок, отколкото по времето, когато бе възстановена размяната на банкнотите. По-късно с ограничаването на издаването на банкноти и с повишаването на камбиалните курсове то бързо спадна. През 1822, 1823, 1832 години общото равнище на обръщението бе ниско, лихвеният процент бе също така нисък. През 1824, 1825, 1836 г. равнището

на обръщението беше високо, лихвеният процент се повиши. През лятото на 1830 г. обръщението достигна високо равнище, а лихвеният процент бе нисък. След откриването на нови местонахождения на злато паричното обръщение се разшири в цяла Европа, лихвеният процент се повиши. Следователно лихвеният процент не зависи от количеството на намиращите се в обръщение пари.

Разликата между издаването на средства за обръщение и даването на капитал в заем се проявява най-добре в действителния процес на възпроизводството. Ние видяхме („Капиталът“, том II, отдел III) как се обменят различните съставни части на производството. Например променливият капитал веществено се състои от средствата за живот на работниците, от част от техния собствен продукт. Но той им е бил изплатен на части в пари. Капиталистът трябва да авансира тези пари и от организацията на кредитното дело много зависи дали той през следващата седмица ще е в състояние да изплати новия променлив капитал със същите пари, с които е плащал през предишната седмица. Същото се отнася и до актовете на обмяна между различните съставни части на целия обществен капитал, например между средствата за потребление и средствата за производство на средства за потребление. Парите за тяхното обръщение, както видяхме, трябва да бъдат авансирани от едната или двете обменящи страни. Парите остават след това в сферата на обръщението, но след завършване на обмяната винаги отново се възвръщат при оня, който ги е авансирал, тъй като те са били авансирани свръх неговия действително зает промишлен капитал (виж „Капиталът“, том II, гл. XX). При развит кредит, когато парите се концентрират в ръцете на банките, последните са, поне номинално, онези, които ги авансират. Такова авансиране се отнася само до парите, намиращи се в обръщение. Това е авансиране на средства за обръщение, а не авансиране на капитали, привеждани в обръщение чрез тези средства.

Чепмън : «5062. Може да настъпи период, когато банкноти в голямо количество се намират в ръцете на публиката и все пак е невъзможно да се доставят.»

Пари има и през време на паниката; но тогава всеки се пази да ги превръща в заеман капитал, в заемни пари; всеки ги държи за в случай на действителна нужда за плащане.

«5099. Изпращат ли банките от селските окръзи своите свободни остатъци на вас и на други лондонски фирми? — Да. — 5100. От друга страна, сконтират ли при вас полици за своите търговски цели фабричните райони в Ланкашир и Йоркшир? — Да. — 5101. Така че по този път излишните пари от една част на страната могат да бъдат използвани за потребностите на друга част на страната? — Точно така.»

Чепмън твърди, че обичаят на банките да влагат излишния си паричен капитал за кратко време в покупка на консоли и съкровищни бонове започнал да се практикува по-рядко в последно време, откакто станало обичай да се дават в заем тези пари *at call* (*от ден на ден, до поискване обратно във всяко време*). Самият той смята покупката на такъв вид ценни книжа за своето предприятие във висша степен нецелесъобразна. Ето защо той влага парите в надеждни полици, за част от които ежедневно настъпва падежът, така че той винаги знае на какво количество свободни пари може да разчита във всеки даден ден. {5001—5005}.

Даже увеличението на износа се проявява — повече или по-малко във всяка страна, особено пък в страната, която дава кредит — като растящо търсене на вътрешния паричен пазар, при което обаче това търсене започва да се чувства като такова едва през време на притесненост. В периоди, когато износът расте, британските фабриканти издават срещу английски фабрики, изпратени в чужбина за продан на комисионни начала, обикновено дългосрочни полици на името на експортни търговци (5126).

«5127. Не стои ли работата тъй, че съществува споразумение от време на време да се възобновяват такъв вид полици? — {Чепмън} Те държат от нас това в тайна; ние не бихме приели такава полица... Разбира се, това може да се случва, но за нещо подобно аз нищо не мога да кажа.» {Невинният Чепмън.} — «5129. Ако е налице голямо увеличение на износа, както той в течение само на миналата година се увеличи с 20 милиона ф.ст., не довежда ли това от само себе си до увеличено търсене на капитал за сконтиране на полици, представляващи този износ? — Несъмнено. — 5130. Тъй като Англия като правило дава кредит в чужбина за целия свой експорт, не може ли

това да предизвиква поглъщане на съответен добавъчен капитал за цялото време, докато трае този кредит? — Англия дава огромен кредит, но в замяна на това тя получава кредит за нужните ѝ сурови материали. Америка винаги издава на наше име полици за 60 дни, други страни — за 90 дни. От друга страна, ние даваме кредит; когато изпращаме стоки за Германия, този кредит трае 2 или 3 месеца.»

Уилсън пита Чепмън (5131), не се ли издават полици на името на Англия срещу тези внасяни сурови материали и колониални стоки още едновременно с тяхното товарене и изпращане и не се ли получават те едновременно с товарителниците? Чепмън смята, че това е така, но не знае нищо за тези „търговски“ сделки и препоръчва да се запитат по-осведомени хора. — При износа за Америка, казва Чепмън, „стоките се символизират в транзита“; тази неразбранщина означава, че английският износител-търговец издава срещу стоките четиримесечна полица на името на една от големите американски банкови фирми в Лондон, а банката получава покритие от Америка. [5133].

«5136. Не се ли водят като правило търговските операции с отдалечени страни: С помощта на търговци, които чакат възвръщане на своя капитал, докато не бъдат продадени стоките? — Може би има толкова богати фирми, че могат да влагат в стоки своя собствен капитал, без да прибегват до заеми срещу стоките; обаче в повечето случаи тези стоки се превръщат в заеми посредством акцепти на известни фирми. — 5137. Такива фирми се намират в Лондон, Ливърпул. — 5138. И така, безразлично е дали трябва фабрикантът да изразходва своите собствени пари или пък той намира в Лондон или Ливърпул търговец, който му дава пари в заем; във всеки случай ние имаме работа с аванс, даден в Англия? — Точно така. Фабрикантът само в малко случаи има към това някакво отношение» {всъщност през 1847 г. така бе почти във всички случаи}. «Търговецът на фабрики, например в Манчестър, закупува стоки и ги изпраща в задморски страни с помощта на солидна лондонска фирма; щом лондонската фирма се е убедила, че е натоварено всичко съгласно условието, търговецът издава на името на лондонската фирма шестмесечна полица срещу тези изпращани за Индия, Китай или друга страна стоки; тогава в тази работа се включва банковият свят и му

сконтира тази полица, така че по времето, когато търговецът трябва да плаща за купените от него стоки, той вече има пари, получени посредством сконтиране на тази полица. — 5139. Но и да има той тези пари, банкерът все пак е трябвало да ги авансира? — Банкерът, има полицата; банкерът е купил полицата; той влага своя банков капитал в тази форма, във формата на сконтиране на търговски полици.» {Следователно и Чепмън разглежда сконтирането на полици не като заем, а като покупка на стока. — Ф.Е.} — «5140. Обаче това все пак образува част от търсенето на лондонския паричен пазар? — Без съмнение; в това е съществената работа на паричния пазар и на Английската банка. Английската банка също така охотно приема такива полици, както и ние, тъй като тя знае, че това е добро влагане на пари. — 5141. Според това, как расте експортното дело, расте и търсенето на паричния пазар? — Според това, как нараства процъфтяването на страната, и ние {чепмъновци} вземаме в него участие — 5142. И така, ако тези различни области на капиталовложение внезапно се разширят, то естествена последица е покачването на лихвения процент? — Без всякакво съмнение.»

5143. За Чепмън «не е съвсем ясно как така при нашия голям износ сме намирали такова широко приложение за златото.»

Достопочтеният Уилсън пита:

5144. «Не може ли да се дължи на това, че даваме по-големи кредити по нашия износ, отколкото получаваме по нашия внос? — Аз лично се съмнявам да е така. Ако някой дава за акцепт полица срещу манчестърска стока, изпратена за Индия, то не бива да се акцептира за по-малко от 10 месеца. Налага ни се във всеки случай да плащаме на Америка за нейния памук малко по-рано, отколкото получаваме платежи от Индия; но да се изясни какво влияние оказва това не е тъй лесно. 5145. Ако ние, както това бе миналата година, имаме прираст на износа на манифактурни стоки с 20 милиона ф.ст., то преди това трябва да сме имали твърде значителен прираст на вноса на сурови материали {и вече в това се вижда тъждеството на излишъчния износ и излишъчния внос, на излишъчното производство и излишъчната търговия}, за да произведем това увеличено количество

стоки? — Несъмнено. [5146] Ние трябва предварително да сме имали твърде значителен баланс, т. е. неизбежно в течение на това време балансът трябва да е бил против нас; но, общо взето, камбиалният курс в сделките с Америка е в наша полза и ние в течение на доста продължително време получавахме от Америка значителни количества злато.»

5148. Уилсън пита архилихваря Чепмън не разглежда ли той своята висока лихва като признак на голямо процъфтяване и високи печалби. Чепмън, явно учуден от наивността на този сикофант, отговаря, разбира се, утвърдително, но същевременно той е достатъчно чистосърдечен, за да направи следната уговорка:

«За някои друг изход няма; те имат задължения, които са длъжни да изплатят, все едно дали това е доходно или не; но ако той (високият лихвен процент) трае дълго, това би свидетелствало за разцвет.»

И двамата забравят, че то освен това може да свидетелства, че, както бе през 1857 г., кредитът на страната се разклаща от странстващите рицари, които могат да плащат високи лихви, тъй като ги плащат от чужд джоб (обаче при това те спомагат за определяне на лихвения процент за всички) и междувременно живеят на широка нога с оглед на очакваните печалби. Впрочем, тъкмо това може да достави за фабрикантите и т. н. действително доста доходна работа. Обратният приток на капитали поради системата на заеми става съвсем измамлив. С това се обясняват следните явления, които, доколкото работата се отнася до Английската банка, не се нуждаят от обяснение, тъй като Английската банка при висок лихвен процент сконтира при по-нисък процент, отколкото другите.

«5156. Аз мога да заявя — казва Чепмън, — че в настоящия момент, когато в толкова продължително време имахме висок лихвен процент, нашите сконтови суми достигат своя максимум.» {Чепмън каза това на 21 юли 1857 г., няколко месеца преди краха.} — «5157. През 1852 г.» {когато лихвата бе ниска} «те далеч не бяха толкова големи.»

Тъй като по онова време положението на работите действително бе още много по-нормално.

«5159. Ако на пазара имаше голям излишък на пари... и банковият

сконтов процент беше нисък — у нас би се намалил броят на полиците... през 1852 г. бяхме в съвсем друга фаза: износът и вносът на страната бяха тогава съвсем несравними със сегашните. — 5161. При тази висока норма на сконтото ние сконтирахме за същата сума, както и през 1854 г.» {Когато лихвата бе 5-5¹/₂.}

В показанията на Чемпън е извънредно забавно, че хора от подобен сорт действително смятат парите на публиката за своя собственост и са уверени, че те имат право във всяко време да обменят сконтираните от тях полици срещу пари. Наивността на въпросите и отговорите е поразителна. На законодателството се вменява в дълг да осигури постоянна обмяна срещу пари на полици, акцептирани от крупни фирми; да се погрижи, щото Английската банка при всякакви обстоятелства да ги пресконттира на поличните посредници. А при това през 1857 г. трима такива полични посредници банкрутираха приблизително с 8 милиона и с нищожен в сравнение с тези дългове техен собствен капитал.

«5177. Искате ли с това да кажете, че според вас те {акцептите на баринговци или лойдовци} трябва да подлежат на задължително сконтиране, както понастоящем банкнотите на Английската банка подлежат на задължителна размяна срещу злато? — Аз съм на мнение, че би било твърде плачевно, ако те не биха могли да бъдат сконтирани; би било във висша степен странно, ако някой би бил принуден да прекрати платежите, защото има акценти от фирмите Смит, Пейн и К° или Джонс, Лойд и К° и не може да ги сконтира. — 5178. Но нима акцептът на Баринг не е задължение да се изплати известна сума пари, когато настъпи падежът на полицата? — Това е съвсем вярно; но господата баринговци, когато поемат такова задължение, както и всеки търговец, който поема задължение от този род, съвсем и не мислят, че ще им се наложи да го заплатят със соверени; те разчитат, че заплащането ще стане в Клиринговата палата. — 5180. Смятате ли, че трябва да се измисли някакъв механизъм, с помощта на който публиката да има право да получава пари преди падежа на полицата вследствие на това, че някой друг би бил длъжен да я сконтира? — Не, не акцептантът, но ако искате с това да кажете, че не трябва да имаме възможност да сконтираме търговски полици, то трябва да изменим целия ред на нещата. — 5182. И така, вие смя-

тате, че тя {търговската полица} трябва да бъде превръщана в пари също както банкнотата на Английската банка трябва да бъде разменяема срещу злато? — Именно така, при известни условия. — 5184. Вие значи мислите, че паричното обръщение трябва да бъде организирано така, че търговските полици с несъмнена солидност да се обменят срещу пари също тъй лесно, както и банкнотите? — Да, така мисля. — 5185. Вие не отивате обаче толкова далеч да твърдите, че Английската банка или който и да било трябва да бъде задължен със закон да ги обменя? — Аз във всеки случай отивам толкова далеч да твърдя, че щом ще съставяме закон, регулиращ паричното обръщение, трябва да вземем мерки, които да предотвратят възможността за настъпване на такова положение, когато безусловно солидни и правилни отечествени търговски полици не могат да бъдат обърнати в пари.»

Това значи: обмяна на търговската полица по примера на обмяната на банкнотата.

«5190. Търговците на пари фактически представляват само публиката» — впоследствие заяви г. Чепмън по делото Девисън. Виж „Great City Frauds“¹².

«5196. Всяко тримесечие (когато се изплащат дивидентите) е абсолютно необходимо да прибягваме до съдействие на Английската банка. Ако изтегляте от обръщение 6 или 7 милиона държавни приходи предвид на предстоящо изплащане на дивидентите, то трябва да има някой, който в междинното време да достави съответната сума.» — (Следователно в този случай се касае за предлагане на пари, а не на капитал или на заемен капитал.)

«5169. Всеки, който познава нашия търговски свят, трябва да знае, че при такова положение на работите, когато съкровищните бонове не намират купувачи, когато облигациите на Остиндийската компания стават съвсем безполезни, когато най-добрите полици не могат да бъдат сконтирани, силна тревога трябва да господства сред онези, чиято работа ги задължава незабавно, по просто искане, да плащат с приетите в страната средства за обръщение, а в такова положение се намират всички банкери. Получава се такъв резултат,

че всеки удвоява своите резерви. И представете си сега как ще отекне това в цялата страна, ако всеки провинциален банкер — а такива има около 500 — ще трябва да възложи на своя лондонски кореспондент да му преведе 5000 ф.ст. в банкноти. Даже ако вземем за средно тази малка сума — което е вече абсурдно, — ще получим 2½ милиона ф.ст., които трябва да бъдат изтеглени от обръщение. Как да бъдат заместени те?»

От друга страна, частните капиталисти и пр., разполагащи с пари, не ги дават с никаква лихва, защото, по примера на Чепмън, те разсъждават така:

«5195. По-добре е да не получаваме никакви лихви, отколкото да не знаем дали ще получим парите, ако ни потрябват.»

«5173. Нашата система е такава: ние имаме 300 милиона ф.ст. задължения» заплащането на които в монета, намираща се в обръщение в страната, може да бъде поискано в даден момент, а тази монета, ако я използваме цялата, съставлява 23 милиона ф.ст. или нещо подобно; нима такова положение на нещата не ни застрашава ежеминутно със сътресения?»

Оттук внезапното превръщане на кредитната система в монетарна система по време на кризи.

Като се остави настрана паниката вътре в страната в период на криза, за количество на парите може да става дума само доколкото се има предвид металът, световните пари. Но тъкмо тях изключва Чепмън — той говори само за 23 милиона в банкнота.

Същият Чепмън:

«5218. Първоначалната причина за разстройството в паричния пазар (през април и по-късно през октомври 1847 г.) беше без съмнение голямата маса пари, необходими за регулиране на валутния курс вследствие на извънредните размери на вноса през тази година.»

Първо, този запас от пари на световния пазар бе сведен тогава до своя минимум. *Второ*, той служеше същевременно като осигуряване обмяна-

та на кредитните пари, на банкнотите. Той изпълняваше по този начин наведнъж две съвсем различни функции, които обаче и двете произтичат от природата на парите, тъй като действителните пари винаги са пари на световния пазар, а кредитните пари винаги се опират на парите на световния пазар.

През 1847 г. без спиране действието на банковия акт от 1844 г.

«Клиринговите палати не биха били в състояние да се справят със своята работа (5221).»

Чепмън е имал все пак известно предчувствие за предстоящата криза.

„5236. Има известни положения на паричния пазар (и сегашното положение не е особено далеч от това), когато пари много трудно могат да се доставят и се налага да се прибегва до банката.»

«5239. Що се отнася до сумите, взети от нас от банката в петък, събота и понеделник, 19, 20 и 22 октомври 1847 г., то в най-близката сряда бихме били само извънредно благодарни, ако бихме могли да получим обратно полиците; парите веднага започнаха да се стичат при нас обратно, щом премина паниката.»

Във вторник, 23 октомври, действието на банковия акт бе преустановено и с това кризата бе сломена.

Чепмън смята (5274), че сумата на текущите полици на името на Лондон във всеки момент съставлява 100—120 милиона ф.ст. Тук не са включени местните полици на името на провинциални пунктове.

«5287. Макар че през октомври 1856 г. сумата на банкнотите, намирици се в ръцете на публиката, нарасна на 21 155 000 ф.ст., все пак бе извънредно трудно да се получат пари; въпреки че в ръцете на публиката имаше толкова много, ние не можахме да се сдобием с тях.»

Именно вследствие на тревогата, предизвикана от стесненото положение, в което известно време (март 1856 г.) се намираше Източната банка.

5290. Щом паниката премине.

«всички банкери, получаващи своята печалба от лихвата, започват да пускат в работа своите пари.»

5302. Чепмън обяснява безпокойството при намаляване на банковия резерв не със страх за влоговете, а с това, че всички, които внезапно могат да се окажат в необходимост да платят големи парични суми, прекрасно знаят, че при притесненост на паричния пазар може да са принудени да се обърнат към банката като към последен източник на помощ, и

«ако банката има много малък резерв, тя няма да ни посрещне с радост, напротив.»

Интересно е между впрочем как банковият резерв изчезва като фактическа величина. Банкерите държат отчасти у себе си, отчасти в Английската банка минимални суми за своите текущи работи. Поличните посредници държат „свободните банкови пари на страната“ без резерв. И Английската банка има за осигуряване на задълженията по влоговете само резерва на банкерите и на други заедно с обществените влогове и т. н., който резерв тя допуска да слезе до най-ниската точка, например до 2 милиона ф.ст. По този начин с изключение на тези 2 милиона ф.ст. в книжни пари, в периоди на притесненост (а последната намалява резерва, тъй като банкнотите, постъпващи в замяна на намаляващия се метал, трябва да бъдат анулирани) цялата тази машинация няма никакъв друг резерв освен металическия запас и всяко намаление на последния поради отлив на злато засилва кризата.

«5306. Ако нямаше налице пари, за да се заплати разликата при уреждане на сметките в Клиринговата палата, според мен не би ни оставало нищо друго, освен да се съберем заедно и да извършим нашите платежи с първокласни полици, с полици на името на държавното съкровище, на името, на фирмата Смит, Пейн и К° и т.н. — 5307. Следователно, в случай че правителството не е в състояние да ви снабди със средства за обръщение, вие сами бихте ги създали за себе си? — Но какво можем да направим ние? Идва публиката и взема от ръцете ни средството за обръщение; то не съществува вече. — 5308. И така, вие бихте извършили в Лондон само онова, което ежедневно се върши в Манчестър? — Точно така.»

Много добър е отговорът на Чепмън на въпроса, който му задава Кейли (привърженик на Атвуд от бирмингамската школа) имайки предвид Овърстъновата представа за капитала:

«5315. Пред комисията бе изказано мнение, че в период на притесненост, подобен на онзи през 1847 г., хората търсят не пари, а капитал; какво мислите вие по този повод? — Не ви разбирам; ние търгуваме само с пари; не разбирам какво искате да кажете. — 5316. Ако вие под това (под търговски капитал) разбирате сумата на собствените пари, които човек има в предприятието си, ако вие това наричате капитал, то това в повечето случаи съставлява само малка част от ония пари, с които той се разпорежда в своите работи посредством кредита, който му дава публиката», т.е. чрез посредничеството на чепмъновци.

«5339. Липса на богатство ли означава, ако преустановяваме обмяната на банкнотите? — Съвсем не... не ни липсва богатство, но ние се движим в рамките на една крайно изкуствена система и ако имаме застрашително (*superincumbent*) огромно търсене на наши средства за обръщение, то могат да възникнат обстоятелства, които да ни попречат да получим тези средства за обръщение. Нима вследствие на това трябва да бъде парализирана цялата търговска дейност на страната? Нима трябва да затворим всякакъв достъп до работата? — 5338. Ако би възникнал въпросът, какво трябва да съхраним: обмяната на банкнотите или промишлеността на страната, аз зная какво трябва да се пожертва.»

Относно натрупването на банкноти „с цел да се изостри притесненото положение и да се извлече от последиците на това изгода“ (5358) той казва, че такова явление лесно може да се случи. Три крупни банки биха били достатъчни за това.

«5383. Не ви ли е известно на вас като човек, запознат отблизо с големите обороти на нашата столица, че капиталистите използват тези кризи, за да извлекат огромни печалби от разорението на онези, които стават жертва на кризата? — В това не може да има съмнение.»

И на г. Чепмън можем напълно да вярваме, макар че той в края на краи-

щата си строши главата — в търговския смисъл на тая дума — при опита „да извлече огромни печалби от разорението на жертвите на кризата“. Защото ако неговият съдружник Гарней казва: всяко изменение в хода на работите е изгодно за сведущия човек — то Чепмън казва:

«Едната част от обществото не знае нищо за другата; ето например фабрикантът, който експортира за континента или импортира своя суров материал — той нищо не знае за онзи, който оперира със златни кюлчета.» (5015).

Така се случи, че един прекрасен ден самите Гарней и Чепмън се оказаха „несведущи“ и претърпяха позорен банкрут.

Ние вече видяхме по-горе, че издаването на банкноти не винаги означава отпускане в заем капитал. Следващото по-долу показание на Тук пред комисията на лордовете по търговската криза от 1847 г. (С. Д. 1848/57) доказва само, че отпускането на капитал, даже когато се извършва от банката посредством издаване на нови банкноти, не означава непременно увеличаване количеството на намиращите се в обръщение банкноти.

«3099. Смятате ли, че например Английската банка би могла значително да разшири отпускането на заеми, без това да повлече след себе си увеличение на издаването на банкноти? Фактите, доказващи това, са в изобилие. Един от най-ярките примери е от 1835 г., когато банката използва уестиндийските влогове и заема от Остиндийската компания, за да увеличи отпускането на заеми на публиката; сумата на банкнотите, намиращи се в ръцете на публиката, в същото това време фактически понамаля... Нещо аналогично се наблюдаваше и през 1846 г., по времето, когато се внасяха в банката железопътните влогове; ценните книжа {сконтирани и получени за гаранция} се повишиха приблизително на 30 милиона, което не оказва никакво значително влияние върху сумата на банкнотите в ръцете на публиката.»

Но наред с банкнотите търговията на едро има друго и за нея много по-важно средство за обръщение: полиците. Г-н Чепмън ни показва колко съществено за правилния вървеж на работите е надеждните полици да се приемат за плащане винаги и при всякакви условия:

Таусфес Йонтов няма сила ? Какво тогава има сила? Помощ! Помощ!

Как обаче се отнасят едно към друго двете тези средства за обръщение? Джилбърт казва относно това:

«Намаляването на общата сума на банкното обръщение редовно увеличава общата сума на поличното обръщение. Полиците са два вида: търговски полици и банкерски полици... Щем се чувства недостиг от пари, лицата, които дават в заем пари, казват: «пишете на наше име полица и ние ще я акцептираме», и ако някой провинциален банкер сконтира полица на един от своите клиенти, той му изплаща не в налични пари, а дава своята собствена полица за 21 дни на името на своя лондонски агент. Тези полици служат като средство за обръщение.» (J. W. Gilbart: „An Inquiry into the Causes of the Pressure etc.» (London, 1840) p. 31).

В малко видоизменена форма това потвърждава и Нюмърч (В. А. 1857, № 1426):

«Няма зависимост между колебанията на количеството на намиращите се в обръщение полици и банкноти... единственият повече или по-малко постоянен резултат е... че щом на паричния пазар настъпи макар и нищожна притесненост, проявяваща се в повишение на сконтовия процент, размерите на поличното обръщение значително се увеличават, и обратно.»

Но полиците, издадени в такива периоди, съвсем не са изключително краткосрочни банкови полици, за които споменава Джилбърт. Напротив: това са в по-голямата си част икономически полици, представляващи никаква действителна операция или представляващи операции, които са били предприети само за да могат да се издадат срещу тях полици; ние дадохме достатъчно примери за полици от единия и от другия вид. Поради това „Economist“ (Уилсън), сравнявайки гарантираността на такива полици и банкноти, пише:

«Банкнотите, заплащани при предявяване, никога не могат да остане в излишък извън банката, тъй като излишъкът неизбежно би се стичал обратно в банката за разменяне; докато двумесечните полици могат да бъдат издадени в значителен излишък, тъй като няма средство за контролиране на тяхното издаване, докато не настъпи

падежът, а до този момент те могат да бъдат вече отново заместени с други полици. За нас е съвсем непонятно защо една нация трябва да признава гарантираността на обръщението на полици, подлежащи на заплащане в бъдещ срок, и същевременно да подхвърля на съмнение едно обръщение на книжни пари, разменяни при предявяване.» („Economist", [22 май] 1847, стр. 575).

Следователно количеството на намиращите се в обръщение полици, както и количеството на банкнотите, се определя изключително от потребностите на обръщението; през 50-те години в обикновено време в Съединеното кралство се намираха в обръщение наред с 39 милиона в банкноти около 300 милиона в полици, в това число 100—120 милиона само за Лондон. Размерът на обръщението на полиците не оказва влияние върху размера на обръщението на банкнотите и се подчинява на влиянието на последното само в периоди на недостиг на пари, когато нараства количеството на полиците и се влошава тяхното качество. Най-сетне, в момент на криза поличното обръщение съвсем отказва да служи; на никого не са нужни обещания за плащане, всеки иска плащане в брой; само банкнотата съхранява, поне досега в Англия, способността за обръщение, тъй като зад Английската банка стои нацията с цялото свое богатство.

Ние видяхме, че дори г. Чепмън, който през 1857 г. сам бе магнат на паричния пазар, горчиво се оплаква, загдето в Лондон има някои едри парични капиталисти, достатъчно силни, за да могат в известен момент да разстроят целия паричен пазар и по такъв позорен начин да пуснат кръв на по-дребните парични търговци. Така има няколко такива големи акули, които са в състояние значително да изострят притеснението, като продадат за 1—2 милиона консоли и като изземат по този начин от пазара съответно количество банкноти (и заедно с това свободния заеман капитал). За да се превърне чрез подобна маневра притеснеността в паника, би било достатъчно съвместното действие на три големи банки.

Най-голямата капиталова мощ в Лондон е, разбира се, Английската банка, която обаче поради своето положение на полудържавен институт няма възможност да проявява своето господство по толкова брутален начин. Въпреки това и тя — особено от времето на банковия акт от 1844 г. — знае достатъчно средства и начини да не си остави коня в реката.

Английската банка има капитал 14 553 000 ф.ст. и разполага освен това с около 3 милиона ф.ст. „остатъци“, т.е. неразпределени печалби, както и с всички пари, които правителството получава като данъци и т.н. и трябва да се влагат в Английската банка, докато не стане нужда от тях. Ако се прибави тук още и сумата на останалите влогове (в обикновено време около 30 милиона ф.ст.) и на банкнотите, издавани без покритие, то ще се окаже, че Нюмърч дава още сравнително умерена преценка, когато казва (В. А. 1857, № 1889):

«Аз се убедих, че общата сума на фондовете, постоянно заети на {лондонския} паричен пазар, трябва да бъде определена приблизително на 120 милиона ф.ст.; и от тези 120 милиона Английската банка разполага с доста значителна част, с около 15—20%.»

Доколкото банката издава банкноти, непокрити с металическо съкровище в нейните хранилища, тя създава стойностни знаци, които образуват не само средство за обръщение, но и известен добавъчен — макар и фиктивен — капитал за нея в размер на номиналната сума на тези непокрити банкноти. И този добавъчен капитал доставя на банката добавъчна печалба. — Уилсон пита Нюмърч (В. А. 1857):

«1563. Обръщението на собствените банкноти на дадена банка, т.е. средната тяхна сума, оставаща в ръцете на публиката, образува добавка към действащия капитал на тази банка, нали? — Съвсем вярно. — 1564. И така, цялата тази печалба, която извлича банката от това обръщение, е печалба, произхождаща от кредита, а не от капитала, който банката действително притежава? — Съвсем вярно.»

Същото важи естествено и за частните банки, които издават банкноти. В своите отговори № 1866—1868 Нюмърч разглежда две трети от всички тези издавани от частните банки банкноти (за последната трета тези банки са длъжни да имат металическо покритие) като „създаване на също толкова капитал“, тъй като се спестява звънка монета за също такава сума. Печалбата на банкера вследствие на това може и да не бъде по-голяма от печалбата на други капиталисти. Но факт е, че банкерът извлича печалба от това национално спестяване на звънка монета. обстоятелството, че национално спестяване се оказва печалба на частно лице. ни най-малко не шокира буржоазния икономист, тъй като печалбата е из-

общо присвояване на национален труд. Може ли да има нещо по-нелепо, отколкото например Английската банка от 1797—1817 година, чиито банкноти се ползваха с кредит само благодарение на държавата и която заедно с това заставя държавата, следователно публиката, да плаща във форма на лихви по държавни заеми дадената ѝ пак от държавата сила да превръща тези банкноти от ценни книжа в пари и след това да ги дава в заем на държавата?

Банките имат впрочем и други средства да създават капитал. Според същия Нюмърч провинциалните банки имат, както вече бе споменато по-горе, обичай да изпращат своите излишни фондове (т.е. банкноти на Английската банка) на лондонски полични посредници, които в замяна на това им изпращат сконтирани полици. С тези полици банката обслужва своите клиенти, тъй като тя се придържа към правилото да не изпуска от ръцете си полиците, които тя е получила от своите местни клиенти, за да не станат известни деловите операции на тези клиенти в техния окръг. Тези получени от Лондон полици служат не само за да бъдат те предавани на клиенти, на които предстои да направят преки платежи в Лондон, ако не предпочетат да поискат от банката собствен превод на името на Лондон; полиците служат освен това, за да се извършват платежи в провинцията, тъй като индосаментът на банкера им осигурява местен кредит. По този начин те, например в Ланкашир, са изтласкали от обръщението всички собствени банкноти на местните банки и в значителна степен банкнотите на Английската банка (пак там, 1568—1574).

Следователно ние виждаме по този начин как банките създават кредит и капитал: 1) чрез издаване на собствени банкноти; 2) чрез издаване на платежни заповеди на името на Лондон със срок до 21 ден, при което обаче те самите, издавайки тези заповеди, получават незабавно в брой пари; 3) извършвайки платежи посредством сконтирани полици, чиято кредитоспособност преди всичко и предимно — поне за съответния местен окръг — се създава с индосамента на банката.

Силата на Английската банка се проявява в това, че тя регулира пазарната норма на лихвения процент. В периоди на нормален вървеж на работите може да се случи Английската банка да не е в състояние чрез по-

вишаване нормата на сконтото¹²) да предотврати един умерен отлив на злато от своя металически запас, тъй като потребността от платежни средства се задоволява от частните и акционерните банки и поличните посредници, чиято капиталова мощ значително нарасна през последните 30 години. Тя е принудена да прилага тогава други средства. Но за критичните моменти все още е вярно онова, което банкерът Глин (от фирмата Глин, Милс, Кери и К^о) каза пред С.Д. 1848)⁵⁷:

«1709. В периоди на притесненост в страната Английската банка диктува лихвеният процент. — 1710. В периоди на извънредна притесненост... когато сконтиранията на частните банки или на посредниците сравнително се съкращават, те падат върху Английската банка и тя тогава има силата да установява пазарната норма на лихвения процент.»

Наистина тя като публичен институт, ползващ се с покровителството на държавата и с държавни привилегии, не може да използва тази своя мощ с такава безпощадност, както си позволяват това частните предприятия. Ето защо Хъбърд казва пред банковата комисия (В. А. 1857):

«2844. {Въпрос:} Не е ли истина, че когато сконтовият процент е най-висок, Английската банка обслужва най-евтино, а когато е най-нисък, най-евтино обслужват посредниците? — {Хъбърд} Това действително винаги ще бъде така, понеже Английската банка никога не понижава процента, колкото нейните конкуренти, и когато процентът е на най-високо равнище, никога не го повишава толкова високо.»

При все това за деловия свят представлява сериозно събитие, когато Английската банка в период на притесненост започва, според разпространения израз, да затяга гайката, т.е. повдига още по-високо вече надминалия средното равнище лихвен процент.

«Щом Английската банка започне да затяга гайката, прекратяват се всякакви закупки за износ в чужбина... Експортърите чакат, докато понижаващите се цени достигнат най-ниската точка, и едва тогава купуват, не по-рано. Но когато тази точка е достигната, курсът вече отново е регулиран — златото престава да се отлива в чужбина, преди да е достигната тази най-ниска точка в спадането на цените.

Покупките на стоки за износ са в състояние, може би, да върнат назад част от изпратеното в чужбина злато, но те се извършват твърде късно, за да възпрепятстват отлива.» (J. W. Gilbart. „An Inquiry into the Causes of the Pressure etc.“, London, 1840, p. 35). «Друг резултат от регулирането на средствата за обръщение посредством задграничния валутен курс се състои в това, че в периоди на притесненост той влече след себе си огромно повишение на лихвения процент» (пак там, стр. 40). «Разходите, които изисква възстановяването на валутния курс, падат върху производителната промишленост на страната, докато в течение на тоя процес печалбата на Английската банка положително нараства поради това, че тя продължава своята работа с по-малко количество благороден метал» (пак там, стр. 52).

Но, казва нашият приятел Самуел Гърни,

«тези големи колебания на лихвения процент са изгодни за банкерите и търговците с пари — всякакви колебания в хода на работите са изгодни за компетентните хора.»

И макар че гърнивците обират каймака чрез безогледна експлоатация на деловите затруднения, докато Английската банка не може да си позволи такава свобода, все пак и на нея се падат доста добри печалби — да не говорим за онези частни печалби, които сами попадат в ръцете на господата директорите вследствие на изключително благоприятните възможности, които те имат за получаване на сведения за общото състояние на работите. Според данни на комисията на лордовете, през 1817 г., при възобновяването на обмяната на банкнотите, тези печалби на Английската банка за целия период 1797—1817 година са съставлявали:

Премии и нараснали дивиденди.....7 451 136

Нови акции, разпределени

между акционерите.....7 276 500

Нараснала стойност на капитала...14 553 000

Общо.....29 280 636

върху капитал 11 642100 ф. ст. за 19 години (D. Hardcastle. „Banks and Bankers“ 2nd ed., London 1843, p. 120).

Ако ние по същия принцип определим общата печалба на Ирландската

банка, която също преустанови платежите в брой през 1797 г., то ще се получи следният резултат:

Дивиденди по отчети до 1821 г.	4 736 085
Обявени премии	1 225 000
Нараснали активи	1 214 800
Нараснала стойност на <u>капитала</u>	<u>4 185 000</u>
Общо	11 360 885

върху капитал 3 милиона ф.ст. (пак там, стр. 363—364).

И още се говори за централизация! Кредитната система, имаща своя централен пункт в така наречените национални банки и групиращите се около тях едри парични търговци и лихвари, е гигантска централизация и тя дава на тази класа паразити приказна сила не само периодично да съсипва промишлените капиталисти, но и по най-опасен начин да се намесва в действителното производство — а тази банда не знае нищо за производството и няма нищо общо с него. Актовете от 1844 и 1845 г. са доказателства за растящата сила на тези бандити, към които се присъединяват финансистите и борсовите спекуланти.

Но ако някой се съмнява в това, че тези почтени бандити експлоатират националното и интернационалното производство изключително в интерес на самото производство и на самите експлоатирани — той ще почерпи истинска представа за работата от следния екскурс в областта на високите нравствени доблести на банкерите.

«Банките са религиозно-нравствени институции. Колко често младият търговец се е отвръщал от обществото на шумливи и разгулни приятели от страх пред бдителния и неодобрителен поглед на банкера! Колко много се стареае той да запази добро мнение за него банкерът, да бъде винаги уважаван! Намръщаното чело на банкера оказва върху него по-силно влияние, отколкото всички морални проповеди на неговите приятели: той трепери при мисълта, че към него ще почнат да се отнасят подозрително, ако се провини в измама или дори и в най-малко отклонение от истината; той се бои да възбуди такова подозрение, тъй като в резултат на това неговият кредит в банката може да бъде ограничен или дори съвсем спрян! Съветът на банкера за него е по-важен, отколкото съветът на свещеника.» (Дж.

М. Бел, управител на банка в Шотландия, „The Philosophy of Joint Stock Banking“, London, 1840, p. 46, 47).

(горе)

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ЧЕТВЪРТА
«ПРИНЦИП НА ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ»
И АНГЛИЙСКОТО БАНКОВО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО
ОТ 1844 г.

{В една от предишните работи **13**) бе изследвана Рикардовата теория за стойността на парите по отношение на цените на стоките; затова можем тук да се ограничим само с най-необходимото. Според Рикардо стойността на парите — металическите — се определя от овещественото в тях работно време, но само докато количеството на парите се намира в нормална пропорция с масата и цената на намиращите се в обръщение стоки. Ако количеството на парите надхвърли тази пропорция, тогава спада тяхната стойност, стоковите цени се повишават; ако то слезе под правилната пропорция — тогава стойността им се повишава; стоковите цени спадат — при равни други условия. В първия случай страната, в която има такъв излишък от злато, ще изнася злато, спаднало под своята стойност, и ще внася стоки; във втория случай злато ще се стича в страните, в които то се оценява над неговата стойност, докато недооценените стоки се насочват оттам към други пазари, където те могат да бъдат продадени по нормални цени. Тъй като при такива предпоставки „самото злато — било в монета, било в кюлчета — може да стане знак на стойността на метала, по-голяма или по-малка от собствената му стойност, то от само себе си се разбира, че тази съдба споделят с него и намиращите се в обръщение обменяеми банкноти. Макар че банкнотите са обменяеми и следователно тяхната реална стойност съответства на тяхната номинална стойност, все пак цялата маса на намиращите се в обръщение пари, злато и банкноти (the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes) може да се повиши по цена или да се обезцени в зависимост от това, дали по горепосочените причини тяхното общо количество се издига по-високо или слиза по-ниско от равнището, определяно от разменната стойност на намиращите се в обръщение стоки и от стойността на златото като метал... Това обезценяване не на ценните книжа в сравнение със златото, а на златото и на ценните книжа, взети заедно,

с други думи, обезценяването на цялата маса средства за обръщение на дадена страна е едно от главните изобретения на Рикардо, което лорд Овърстън и К^о заставиха да им служи и го положиха в основата на банковото законодателство на сър Роберт Пил през 1844 и 1845 година“ (пак там, стр. 155).

Няма нужда да повтаряме тук приведеното пак там доказателство за погрешността на тази теория на Рикардо. Нас ни интересува само начинът, по който тези положения на Рикардо бяха преработени от школата банкови теоретици, която продиктува споменатите банкови актове на Пил.

Търговските кризи от XIX век, особено големите кризи от 1825 и 1836 г., не предизвикаха по-нататъшно развитие на Рикардовата теория за парите, но дадоха повод за ново приложение на тази теория. Това бяха вече не такива единични икономически явления, както при Юм обезценяването на благородните метали през XVI и XVII век или при Рикардо обезценяването на книжните пари през XVIII и началото на XIX век — а големи бури на световния пазар, в които се разразява стълкновението на всички елементи на буржоазния процес на производство, и корена, както и средството за предотвратяване на които искат да намерят в най-повърхностната и най-абстрактната сфера на тоя процес, в сферата на паричното обръщение. Същинската теоретическа предпоставка, от която изхожда тази школа на икономическите заклинатели на времето, фактически се свежда само до догмата, че Рикардо е открил законите на чисто металическото обръщение. Оставаше им само да подчинят на тези закони кредитното или банкнотното обръщение.

Най-общото и очебиещо явление на търговските кризи е внезапното общо спадане на стоковите цени, което става след тяхното повече или по-малко продължително общо повишение. Общото спадане на стоковите цени може да бъде изразено като повишение на относителната стойност на парите в сравнение с всички стоки, а общото повишение на цените, напротив, като спадане на относителната стойност на парите. В двата начина на изразяване явлението само се констатира, но не се обяснява... Различната фразеология също толкова малко придвижва напред решението на въпроса, колкото например превеждането му от немски език на английски. Рикардовата теория за парите се яви поради това тък-

мо навреме, тъй като тя придава на една тавтология привидността на отношение на причинност. С какво се обяснява периодичното общо спадане на стоковите цени? С периодичното повишение на относителната стойност на парите. И обратно, с какво се обяснява периодичното общо повишение на стоковите цени? С периодичното спадане на относителната стойност на парите. Също толкова правилно би било да се каже, че периодичното повишение и спадане на цените произлиза от тяхното периодично повишение и спадане... Щом е допуснато превръщането на тавтологията в отношение на причинност, всичко останало се извежда лесно. Повишението на стоковите цени се предизвиква от спадането на стойността на парите, а спадането на стойността на парите, както ни съобщава Рикардо — от препълването на обръщението, т.е. от това, че масата на намиращите се в обръщение пари превишава равнището, определяно от тяхната собствена иманентна стойност и от иманентната стойност на стоките. Също и обратното: общото спадане на стоковите цени се предизвиква от повишаването на стойността на парите над тяхната присъща стойност вследствие на това, че обръщението е недостатъчно запълнено. И така, цените се повишават и спадат периодично, тъй като периодично се намират в обръщение твърде много или твърде малко пари. Ако даже би било показано, че повишението на цените е съвпаднало с понижено обръщение на парите, а спадането на цените с повишено обръщение на парите, то все пак би могло да се твърди, че вследствие на известно, макар и статистически недоказуемо, намаляване или увеличаване на масата на намиращите се в обръщение стоки количеството на намиращите се в обръщение пари се е увеличило или намалило наистина, не абсолютно, а само относително. Ние видяхме, че според Рикардо общите колебания на цените трябва да са налице и при чисто металическото обръщение, но тук те благодарение на своето редуване се уравняват по такъв начин, че например недостатъчно пълното обръщение предизвиква спадане на стоковите цени, износ на стоки в чужбина, този износ предизвиква на свой ред внос на злато в страната, а такъв прилив на пари влече след себе си отново повишение на стоковите цени. Обратното — при препълнено обръщение, когато стоки се внасят, а злато се изнася. А тъй като въпреки тези общи колебания на цените, произтичащи от самата природа на Рикардовото металическо обръщение, тяхната бурна, насилствена форма, формата на криза, се отна-

ся до периода на развита кредитна система, то ясно е като ден, че издаването на банкноти не напълно се регулира от законите на металическото обръщение. Металическото обръщение има своето лекарство във вноса и износа на благородни метали, които незабавно влизат в обръщение като монета и със своите приливи и отливи понижават или повишават стоковите цени. Същото влияние върху стоковите цени трябва сега изкуствено да оказват банките, подражавайки на законите на металическото обръщение. Ако пари се стичат от чужбина, това показва, че обръщението е недостатъчно пълно, стойността на парите е твърде висока и стоковите цени са твърде ниски; следователно в обръщение трябва да бъдат хвърлени банкноти съразмерно с количеството на нововнесеното злато. И обратно, те трябва да бъдат изтеглени от обръщение съразмерно с отлива на злато от страната. С други думи, издаването на банкноти трябва да се регулира от вноса и износа на благородни метали или от валутния курс. Фалшивата предпоставка на Рикардо, че златото е само монета и следователно всеки внос на злато увеличава количеството на намиращите се в обръщение пари и по този начин повишава цените, всеки износ на злато намалява количеството на монетата и затова понижава цените — тази теоретическа предпоставка се превръща тук в практическа експеримент, който се състои в това, да се оставят във всеки даден момент толкова монета, в обръщение, колкото злато има в наличност. Лорд Овърстън (банкер от фирмата Джонс Лойд), полковник Торънс, Норман, Клей, Арбътнот и редица други писатели, известни в Англия под името на школата „*currency principle*“ (*принцип на паричното обръщение, ред.*), не само проповядваха тази доктрина, но с помощта на банковите актове на сър Р. Пил (1844 и 1845 година) я направиха основа на английското и шотландското банково законодателство. Нейното най-позорно фиаско, теоретическо и практическо, след експерименти в грандиозен национален мащаб може да бъде разгледано от нас само в учението за кредита“ (пак там, стр. 165—168).

Критиката на тази школа бе дадена от Томас Тук, Джеймс Уилсън (в „*Economist*“ от 1844—1847 година) и Джон Фулъртън. Доколко недостатъчно разбираха и тези писатели природата на златото, как смътно си представяха те съотношението между парите и капитала, ние видяхме вече нееднократно, особено в глава XXVIII на тази книга. Тук ще приведем още няколко данни от трудовете на комисията на долната камара от

1857 г. относно банковите актове на Пил (В. С. 1857). — Ф.Е.}

Дж. Г. Хъбърд, бивш управител на Английската банка, дава следното показание:

«2400. — Действието на износа на злато... абсолютно няма отношение към стоковите цени. Но износът на злато оказва твърде значително влияние върху цените на ценните книжа, тъй като в същата степен, в която се изменя лихвеният процент, неизбежно се засяга и стойността на стоките, възплъщаващи тази лихва.»

Той привежда две таблици, отнасящи се до 1834—1843 и 1845—1853 година, които показват, че движението на цените на петнадесет от най-важните търговски артикули се е извършвало съвсем независимо от отлива и прилива на злато и от лихвения процент. Затова пък те свидетелстват за тясна зависимост между отливите и приливите на злато, което действително е „представител на нашия търсещ вложение капитал“, и лихвения процент:

«През 1847 г. много голяма сума американски ценни книжа бе изнесена обратно в Америка, също тъй руски ценни книжа се отливаха в Русия, а други континентални ценни книжа — в страните, от които ние получаваме нашите зърнени храни.» 12402].

Петнадесетте главни търговски артикула, положени в основата на долуприведените таблици на Хъбърд, са следните: памук, памучна прежда, памучни тъкани, вълна, сукно, лен, платно, индиго, чугун, ламарина, мед, мас, захар, кафе, коприна. (*виж таблицата на следващата страница*)

Хъбърд прави към това следната забележка:

«Както през десетилетието 1834—1843, така и през 1844—1853 колебанията на златната наличност на банката всеки път се съпровождат с нарастване или намаляване на заемната стойност на парите, давани срещу скonto; а, от друга страна, измененията на стоковите пени вътре в страната показват пълна независимост от размерите на обръщението, доколкото последните се проявяват в колебанията на златния запас на Английската банка.» („Bank Acts Report“, 1857, II, p. 290, 291).

I. От 1834 до 1843 г.

Време	Метален запас на банката ф. ст.	Пазарна норма на сконто	От 15-те главни търговски артикула:		
			са повишили цената	са спаднали	са останали без промяна
1834, 1 март	9 104 000	2 ³ / ₄ %	-	-	-
1835, 1 "	6 274 000	3 ³ / ₄ %	7	7	1
1836, 1 "	7 918 000	3 ¹ / ₄ %	11	3	1
1837, 1 "	4 077 000	5%	5	9	1
1838, 1 "	10 471 000	2 ³ / ₄ %	4	11	-
1839, 1 септември	2 684 000	6%	8	5	2
1840, 1 юни	4 571 000	4 ³ / ₄ %	5	9	1
1840, 1 декември	3 642 000	5 ³ / ₄ %	7	6	2
1841, 1 "	4 872 000	5%	3	12	-
1842, 1 "	10 603 000	2 ¹ / ₂ %	2	13	-
1843, 1 юни	11 566 000	2 ¹ / ₄ %	1	14	-

I. От 1844 до 1853 г.

Време	Метален запас на банката ф. ст.	Пазарна норма на сконто	От 15-те главни търговски артикула:		
			са повишили цената	са спаднали	са останали без промяна
1844, 1 март	16 162 000	2 ¹ / ₄ %	-	-	-
1845, 1 декември	13 237 000	4 ¹ / ₂ %	11	4	-
1846, 1 септември	16 366 000	3%	7	8	-
1847, 1 "	9 140 000	6%	6	6	3
1850, 1 март	17 126 000	2 ¹ / ₂ %	5	9	1
1851, 1 юни	13 705 000	3%	2	11	2
1852, 1 септември	21 853 000	1 ³ / ₄ %	9	5	1
1853, 1 декември	15 093 000	5%	14	-	1

Тъй като търсенето и предлагането на стоки регулират техните пазарни цени, тук става ясно колко погрешно е Овърстъновото отъждествяване на търсенето на заеман паричен капитал (или по-скоро на отклоненията на предлагането от търсенето), както то се проявява в сконтовия процент, и търсенето на действителен „капитал“. Твърдението, че стоковите цени се регулират от колебанията в количеството на средствата за обръщение, се крие сега зад фразата, че колебанията на сконтовия процент изразяват колебания на търсенето на действителен веществен капитал за разлика от паричния капитал. Ние видяхме, че и Норман, и Овърстън дей-

ствително твърдяха това пред същата комисия и към какви жалки извъртания те бяха принудени при това да прибегват, особено Овърстън, докато той най-после съвсем се провали (гл. XXVI). Наистина, това е старото извъртане, че измененията в количеството на наличното злато, увеличавайки или намалявайки масата на средствата за обръщение в страната, неизбежно трябва да повишат или понижат стоковите цени в пределите на тази страна. Ако злато се изнася, то съгласно тази теория цените на стоките трябва да нарастват в онази страна, накъдето се насочва златото, и заедно с това трябва да нараства стойността на експорта на страната, която изнася злато, на пазара на страната, която внася злато; напротив, стойността на експорта на последната страна на пазара на първата трябва да спада, докато стойността на изнасяните стоки нараства в тяхната родина, където се стича златото. Но всъщност намаляването на количеството на златото повишава само лихвения процент, докато увеличаването му понижава последния; и ако тези колебания на лихвения процент не оказваха влияние при установяването на производствените разходи или върху определянето на търсенето и предлагането, то стоковите цени съвсем не биха се засягали от тях.

В същия отчет Н. Александър, шеф на една голяма фирма, работеща с Индия, се изказва по следния начин относно силния отлив на сребро към Индия и Китай, което бе налице в средата на 50-те години, отчасти вследствие на китайската гражданска война, която затрудни пласмента на английски тъкани в Китай, отчасти вследствие на болестта по копринените буби в Европа, която съкрати значително италианското и френското копринарство.

«4337. Дали отливът се извършва към Китай или към Индия? — Вие изпращате среброто в Индия и срещу значителна част от него купувате опиум, който целият отива в Китай, за да образува фонд за закупуване на коприна; и състоянието на пазарите в Индия (въпреки натрупването там на сребро) е такова, че за търговеца е по-изгодно да изпраща натам сребро, отколкото тъкани и други английски фабрики. — 4338. Нямах ли голям отлив от Франция, вследствие на което ние получихме сребро? — Точно така, той бе много голям. — 4344. Вместо да докарваме коприна от Франция и Италия, ние я изпращаме натам в значителни количества — както бенгалска, така и китайска.»

И така, в Азия се изпращало сребро — паричният метал на тази част на света — вместо стоки не защото цените на тези стоки се покачили в страната, която ги произвежда (Англия), а защото те са спаднали — спаднали поради прекомерния внос — в страната, където стоките се импортират; и това въпреки обстоятелството, че среброто е получено в Англия от Франция и отчасти е трябвало да се заплаща в злато. Според теорията на „паричната школа“ при такъв внос цените в Англия би трябвало да спаднат, а в Индия и Китай — да се повишат.

Друг пример. Пред комисията на камарата на лордовете (С. Д. 1848/1857) Уайли, един от първите ливърпулски търговци, дава следните показания:

«1994. В края на 1845 г. нямаше по-изгодно занятие, което да дава толкова високи печалби {от памукопредачеството}. Запасът от памук бе голям и добрият, пригодният за използване памук можеше да се получи по 4 пенса за фунт, при което от такъв памук можеше да се изпреде хубав *secunda mule twist* № 40 (*сорт прежда*) с разход също 4 пенса, следователно с общ разход на предач приблизително 8 пенса. През септември и октомври 1845 г. тази прежда се продаваше в големи маси и се сключваха също толкова големи контракти за доставка по $10\frac{1}{2}$ и $11\frac{1}{2}$ пенса за фунт и в някои случаи предачите реализираха печалба, равна на покупната цена на памука. — 1996. Сделките оставаха доходни до началото на 1846 г. — 2000. На 3 март 1844 г. запасът от памук {627 042 бали} превишаваше повече от 2 пъти неговата сегашна величина {7 март 1848 г., когато запасът се равняваше на 301 070 бали} и все пак цената бе с $1\frac{1}{4}$ пенса по-голяма за фунт.» { $6\frac{1}{4}$ срещу 5 пенса.}

Същевременно преждата — хубав *secunda mule twist* № 40 — спадна от $11\frac{1}{2}$ —12 пенса на $9\frac{1}{2}$ за фунт през октомври и на $7\frac{3}{4}$ пенса в края на декември 1847 г.; преждата се продаваше по покупната цена на памука, от който тя е изпредена (пак там №№ 2021, 2023). Това разкрива в истинска светлина користната мъдрост на Овърстън, съгласно която парите трябва да бъдат „скъпи“, защото капиталът е „рядък“. На 3 март 1844 г. банковият лихвен процент бе 3%; през октомври и ноември 1847 г. той достигна 8 и 9% и на 7 март 1848 г. още бе равен на 4%. Цените на памука поради пълното преустановяване на пласмента и на паниката, със

съответния на нея висок лихвен процент, спаднаха много по-ниско от цената, която съответстваше на размерите на предлагането. Резултатът от това бе, от една страна, намалението на вноса през 1848 г. и, от друга страна, намалението на производството в Америка. Оттук ново повишение на цените на памука през 1849 г. Според Овърстън, стоките били твърде скъпи, защото в страната имало твърде много пари.

«2002. Неотдавнашното влошаване на положението на работите в памучната промишленост не може да се припише на недостига на суров материал, тъй като цената спадна, въпреки че запасите от суров памук значително намаляха.»

Колко мило Овърстън смесва цената — съответно на стойността — на стоката със стойността на парите, т. е. с лихвения процент. В своя отговор на въпрос 2026 Уайли изказва своето общо мнение за теорията на „паричната школа“, съгласно която Кардуел и сър Чарлз Ууд през месец май 1847 г.

«настояваха на необходимостта да се провежда банковият акт от 1844 г. в целия му обем». «Тези принципи, според мен, са такива, че те трябва да придават на парите изкуствено висока стойност, а на всички стоки изкуствена разорително ниска стойност.»

Той говори по-нататък за влиянието на този банков акт върху общото положение на работите:

«Тъй като само с големи жертви можеше да се сконтират четиримесечни полици, каквито са обикновените полици на фабричните градове на името на търговци и банкери срещу купените и предназначени за Съединените щати стоки, изпълнението на поръчките бе в значителна степен затруднено до самото правителствено разпореждане от 25 октомври (преустановяване на банковия акт), когато отново стана възможно да се сконтират тези четиримесечни полици.» (2097).

Следователно и в провинцията преустановяването на банковия акт се чувстваше като избавление.

«2102. Миналия октомври» (1847 г.) «почти всички американски купу-

вачи, които закупуват тук стоки, незабавно, доколкото е възможно, намалиха своите поръчки; и когато в Америка дойде известието за поскъпването на парите, всички нови поръчки се прекратиха. — 2134. Житото и захарта представляваха специален случай. Върху житния пазар оказваха влияние изгледите за урожай, върху захарта оказваха влияние огромните запаси и вносът. — 2163. От нашите плащени задължения по отношение на Америка. . . голям брой бяха ликвидирани чрез принудителна продажба на изпратени на консигнация стоки и голям брой, боя се, бяха анулирани посредством тукашните банкрути. — 2196. Ако не ме лъже паметта, в нашата фондова борса през октомври 1847 г. лихвеният процент стигаше до 70 %.»

{Кризата от 1837 г. с нейните продължителни болезнени последици, към които през 1842 г. се притури още същинска добавъчна криза (vollständige Nachkrise) и користното заслепение на промишлениците и търговците, които за нищо на света не искаха да признават свръхпроизводството — защото съгласно вулгарната политическа икономия то било нещо нелепо и невъзможно! — предизвикаха най-сетне онази бъркотия в главите, която позволи на „паричната школа“ да приложи своята догма на практика в национален мащаб. Банковите закони от 1844—1845 година бяха приети от парламента.

Банковият акт от 1844 г. дели Английската банка на емисионно и банково отделение. Първото получава гаранции — главно държавни облигации — за 14 милиона и целия металически запас, който може не повече от $\frac{1}{4}$ да се състои от сребро, и пуска за общата сума на едното и на другото банкноти. Доколкото тези последните не се намират в ръцете на публиката, те лежат в банковото отделение и образуват заедно с малко количество необходима за ежедневни нужди монета (около един милион) винаги готов резерв на банковото отделение. Емисионното отделение дава на публиката банкноти срещу злато и злато срещу банкноти; останалите работи с публиката се водят от банковото отделение. Частните банки, които през 1844 г. имаха правото да издават собствени банкноти в Англия и Уелс, запазиха това право, само че за издаването на техните банкноти бе определен контингент; ако такава банка прекрати издаването на собствени банкноти, Английската банка има право да увеличи сумата на своите непокрити банкноти с $\frac{2}{3}$ от неизползвания контингент; по такъв начин тази

сума до 1892 г. се е увеличила от 14 на 16½ милиона ф.ст., по-точно на 16 450 000 ф.ст.

И така, в замяна на всеки пет фунта в злато, които изтичат от банковия запас, в емисионното отделение постъпва петфунтова банкнота и там се унищожават; в замяна на всеки пет соверена, постъпили в запаса, се пуска в обръщение нова петфунтова банкнота. С това практически се осъществява овърстъновото идеално книжно обръщение, точно подчинено на законите на металическото обръщение, и с това според твърденията на привържениците на „паричната школа“ кризите стават завинаги невъзможни.

В действителност разделянето на банката на две независими отделения лишаваше дирекцията от възможността да разполага свободно в решителни моменти с всички достъпни на нея средства, така че можеше да настъпят случаи, когато банковото отделение да е пред банкрут, а емисионното отделение да запазва незасегнати милиони в злато и освен това 14 милиона гаранции. И това можеше да настъпи толкова по-лесно, тъй като почти всяка криза има период, когато има силен отлив на злато в чужбина, който трябва да се покрива главно от металическия запас на банката. Но в замяна на всеки пет фунта, които отиват тогава в чужбина, от вътрешното обръщение се изтегля петфунтова банкнота, следователно количеството на средствата за обръщение намалява тъкмо в момента, когато такива трябва най-много и нуждата от тях е най-настойтелна. По този начин банковият акт от 1844 г. направо предизвиква целия търговски свят, когато се разрази криза, своевременно да си създава запаси от банкноти и следователно да ускорява и изостря кризата; чрез такова настъпващо в решителния момент изкуствено повишение на търсенето на парични заеми, т.е. на платежни средства, при едновременно ограничаване на тяхното предлагане, той издига през време на кризата лихвения процент до нечувана до това време висота; така че, вместо да отстрани кризите, той ги усилва до такава степен, че или целият промишлен свят, или банковият акт трябва да претърпи крах. Два пъти — на 25 октомври 1847 г. и на 12 ноември (1857 г.) — кризата достигна тази висота; тогава правителството освободи банката от ограничението в издаването на банкноти, като преустанови действието на акта от 1844 г., и двата пъти това бе достатъчно, за да се сломи кризата. През 1847 г. бе

достатъчна увереността, че може отново да се получават банкноти срещу първокласна гаранция, за да се изкарат на бял свят и да се върнат на обръщението натрупаните запаси от банкноти за 4-5 милиона; през 1857 г. бяха издадени почти 1 милион в банкноти свръх законното количество, но само за съвсем кратко време.

Необходимо е освен това да се спомене, че законодателството от 1844 г. запазва още следи от възпоминанието за първите двадесет години от столетието — времето на преустановяването на обмяната на банкнотите и на обезценяването на последните. Опасението, че може да бъде загубено доверието към банкнотите, е още доста забележимо; съвсем напразно опасение, тъй като още през 1825 г. пускането на един намерен стар запас от иззети от обръщение еднофунтови банкноти сломи кризата и по този начин доказва, че — даже в онова време на всеобщо и най-силно недоверие — доверието към банкнотите не бе поколебано. И това е напълно понятно; защото фактически зад тези стойностни знаци стои цялата нация със своя кредит. — Ф.Е. }

Да изслушаме сега няколко показания за влиянието на банковия акт. Дж. Ст. Мил смята, че банковият акт от 1844 г. задържал спекулата. Този мъдър мъж за щастие е говорил на 12 юни 1857 г. Четири месеца по-късно се разрази кризата. Мил буквално поздравява „банковите директори и търговската публика изобщо“, че

«разбират сега много по-добре, отколкото по-рано, природата на търговската криза и много голямата вреда, която те причиняват сами на себе си и на публиката, поддържайки прекомерната спекула.» (В. С. 1857, № 2031).

Мъдрият Мил смята, че ако се издават еднофунтови банкноти

«като заеми за фабриканти и др., които изплащат работни заплати... тези банкноти могат да попаднат в ръцете на други лица, които ще ги изразходват за цели на потреблението, и в този случай банкнотите сами по себе си създават търсене на стоки и могат временно да имат тенденция да съдействат за повишение на целите.» [2066].

Следователно г. Мил приема, че фабрикантите ще плащат по-висока ра-

ботна заплата, ако извършват това плащане с ценни книжа вместо със злато? Или пък той мисли, че ако фабрикантът получи своя заем в стофунтови банкноти и обмени след това последните срещу злато, то работната заплата ще образува по-малко търсене, отколкото в случай, че тя би се изплащала направо в еднофунтови банкноти? И нима той не знае, че например в някои минни райони работната заплата се е плащала с банкноти на местни банки, така че няколко работници са получавали заедно една петфунтова банкнота? Увеличава ли това тяхното търсене? Или може би в дребни банкноти bankerите по-лесно ще дадат на капиталистите заем и на по-голяма сума, отколкото в едри?

{Този странен страх на Мил от еднофунтовите банкноти би бил необясним, ако цялата негова работа по политическа икономия не показваше еkleктизъм, който не се спира пред никакви противоречия. От една страна, той в много неща е съгласен с Тук против Овърстън, от друга страна, вярва, че стоковите цени се определят от количеството на наличните пари. Следователно той съвсем не е убеден, че вместо всяка пуснатата банкнота — при равни други условия — в запаса на банката постъпва един соверен; той се опасява, че масата на средствата за обръщение може да се увеличи и вследствие на това да се обезцени, т.е. да повдигне стоковите цени. Само това се крие зад гореприведените опасения и нищо повече. — Ф.Е. }

За разделянето на банката на две отделения и за прекомерната грижа за осигуряване на размяната на банкноти Тук се изказва по следния начин пред Комисията на Камарата на лордовете по търговската криза от 1847 г. (С. Д. от 1848/57):

По-големите колебания на лихвения процент през 1847 г. в сравнение с 1837 и 1839 г. са предизвикани само от разделянето на банката на две отделения (3010). — Осигуреността на банкнотите не бе засегната нито през 1825, нито през 1837, нито през 1839 година (3015). — Търсенето на злато през 1825 г. имаше за цел само да запълни празното място, образувало се вследствие на пълното дискредитиране на еднофунтовите банкноти на провинциалните банки; това празно място можеше да бъде запълнено само със злато, докато Английската банка не пусна на свой ред. еднофунтови банкноти (3022). — През ноември и декември 1825 г.

не се наблюдаваше ни най-малко търсене на злато за износ (3023).

«Що се отнася до дискредитиране на банката вътре в страната и в чужбина, то преустановяването на плащането на дивиденди и влогове би имало много по-тежки последици, отколкото преустановяването на обмяната на банкноти (3028).»

«3035. Не бихте ли казали, че всяко обстоятелство, което в последна сметка застрашава обменемостта на банкнотите, би могло в момент на търговска притесненост да създаде нови и сериозни затруднения? — Съвсем не.»

През 1847 г. «едно увеличено пускане на банкноти може би спомогнало за обратно запълване на златния запас на банката, както това бе през 1825 г. (3058).»

Пред комисията на камарата на общините от 1857 г. по банковото законодателство (В. А. 1857) Нюмърч казва:

«1357. Първата лоша последица... от това разделяне на двете отделения (на банката) и от неизбежно произтичащото оттук разделяне на златния запас се състоеше в това, че банковите операции на Английската банка, т.е. целият онзи отрасъл на нейните операции, който я привежда в непосредствена връзка с търговията на страната, можеха да се водят само с половината от сумата на предишния запас. Вследствие на това разделяне на запаса се получи такова положение на нещата, че и при най-малко намаление на резерва на банковия отдел банката бе принудена да повишава сконтовия процент. Такова намаление на резерва предизвика поради това редица скокообразни изменения в сконтовия процент — 1358. Такива изменения от 1844 г.» (до юни 1857) «имаше около 60, докато до 1844 г. за същия период от време те едва ли възлизаха на една дузина.»

Особено интересни са показанията пред С.Д. комисия на лордовете (1848/57) на Палмър, който от 1811 г. е бил директор и в течение на известно време управител на Английската банка:

«828. През декември 1825 г. в банката оставаше злато всичко за

1 100 000 ф.ст. Тя несъмнено би претърпяла пълен банкрут, ако този акт (от 1844 г.) съществуваше по онова време. През декември банката пусна, струва ми се, за 5 или 6 милиона банкноти в една седмица и това значително смекчи тогавашната паника.

825. Първият момент {от 1 юли 1825 г.}, когато съвременното банково законодателство щеше да претърпи крах, ако банката се опиташе да доведе докрай веднъж започнатите операции, бе на 28 февруари 1837 г.; банката тогава имаше от 3 900 000 до 4 милиона ф.ст. и тя би запазила всичко 650 000 ф.ст. в резерв. Друг такъв период бе през 1839 г. и продължи от 9 юли до 5 декември. — 826. Какви бяха размерите на резерва в този случай? На 5 септември резервът се състоеше от дефицит на сума 200 000 ф.ст. (the reserve was minus altogether 200 000 ф.ст.). На 5 януари той нарасна приблизително на 1-1½ милиона. — 830. Актът от 1844 г. би възпрепятствал банката през 1837 г. да окаже поддръжка на търговията с Америка. — 831. Три от най-главните американски фирми фалираха. Почти всички фирми, търгуващи с Америка, се лишиха от кредит и ако по онова време банката не беше им се притекла на помощ, аз не смятам, че щяха да устоят повече от една или две фирми. — 836. Притеснеността през 1837 г. не може да се сравнява с тази от 1847 г. Действието на първата се ограничаваше почти изключително с американските операции.» — 838. (В началото на юни 1837 г. в дирекцията на банката се дискутираше въпросът, с какви мерки да се облекчи притеснеността.) Някои защитаваха мнението... че най-правилен принцип би било да се повиши лихвеният процент, вследствие на което биха спаднали стоковите цени, с една дума, да се оскъпят парите и да се поевтинят стоките, което би дало възможност да се изпълнят задграничните платежи (by which the foreign payment would be accomplished). — 906. Въвеждането на изкуствено ограничение на пълномощията на банката чрез акта от 1844 г. вместо старата и естествена граница на нейните пълномощия, а именно на действителните размери на нейния металически запас, създава изкуствено затруднение в хода на работите и по този начин оказва такова, влияние върху стоковите цени, което би могло да се избегне без този акт. — 968. При действието на акта от 1844 г. не може при обикновени условия да се понижи металическият запас на банката значително под 9½

милиона. Това би оказало натиск върху цените и кредита, което би предизвикало такова изменение на задграничните валутни курсове, че вносът на злато би нараснал и би увеличил сумата на златото в емисионното отделение. — 996. При сегашното ограничение вие {банката} сте лишени от възможността да управлявате движението на среброто, която е необходима в моменти, когато среброто е нужно за въздействие върху задграничния курс. — 999. Каква е била целта на предписанието, което ограничи сребърния запас на банката на $\frac{1}{5}$ от общата сума на нейния монетен запас? — На този въпрос не мога да отговоря.»

Целта бе да се оскъпят парите; същата цел, която, независимо от теорията на „паричната школа“, се преследваше при разделянето на банката на две отделения и при принуждаването на шотландските и ирландските банки да държат в резерв злато за покритие на банкнотите, издавани свръх известна норма. По този начин възникна децентрализация на националния металически запас, която отслаби неговата способност да поправи неблагоприятния валутен курс. Към повишаване на лихвения процент са насочени всички следващи постановления: Английската банка има право да пуска банкноти на сума, по-голяма от 14 милиона ф.ст. не иначе освен при покритие на същата със златен запас; банковият отдел трябва да се управлява като обикновена банка, понижавайки лихвения процент в периоди на излишък от пари, повишавайки го в периоди на притесненост; ограничението на сребърния запас, главното средство за регулиране на валутния курс с континента и Азия; предписанията относно шотландските и ирландските банки, които никога не се нуждаят от злато (*в оригинала е казано: „пари“, поправено въз основа на ръкописа на Маркс. ред.*) за експорт и които сега трябва да го съхраняват в запас под предлог за осигуряване в действителност на съвсем илюзорна обменемост на своите банкноти. Факт е, че актът от 1844 г. за пръв път предизвика през 1857 г. масов натиск върху шотландските банки с искане на злато. Новото банково законодателство не прави също разлика между отлив на злато в чужбина и вътре в страната, макар че, от само себе си се разбира, последиците от единия и другия са съвсем различни. Оттук постоянните силни колебания на пазарната норма на лихвата. Два пъти, в отговор на въпроси 992 и 994, Палмър казва, че Английската банка мо-

же да купува срещу банкноти сребро само ако валутният курс е благоприятен за Англия и следователно среброто е излишно; защото:

«1003. Единствената цел, за която може да се държи значителна част от металическия запас в сребро, се състои в стремежа да се улеснят задграничните платежи в периоди, когато валутният курс е неблагоприятен за Англия. — 1004. Среброто е стока, която, представлявайки пари за целия останал свят, се оказва най-подходяща стока... за тази цел» {за задгранични платежи}. «Единствено Съединените щати в последно време взимаха само злато.»

Според него в периоди на притесненост Английската банка нямала нужда да повишава лихвения процент над старото равнище от 5%, докато неблагоприятен валутен курс не отвлича златото в чужбина. Ако не бе актът от 1844 г., банката би могла без всякакви затруднения да сконтира всички първокласни полици (first class bills), които са й били предложени {1018—1020}.

«Но при акта от 1844 г. и при положението, в което се намираше банката през октомври 1847 г., „нямаше лихвен процент, който банката да поиска от кредитоспособни фирми и който те не биха били готови да платят, за да не прекратяват плащанията си.» [1022].

А този висок лихвен процент съставляваше именно целта на акта.

«1029. Аз смятам за необходимо да се различава строго влиянието на лихвения процент върху задграничното търсене {на благородни метали} и повишението на лихвата с цел да се предотврати натиска върху банката в период на недостиг на кредит вътре в страната. — 1023. Преди акта от 1844 г., когато курсовете бяха благоприятни за Англия, а в страната цареше безпокойство и даже положителна паника, не бе поставена никаква граница за издаването на банкноти, което единствено можеше да облекчи това състояние на притесненост.»

Така се изказва човекът, който цели 39 години е седял в дирекцията на Английската банка. Да чуем сега частния банкер Туелс, който от 1801 г. е участвал във фирмата Спунер, Атвуд и К°. Това е единственият от всички

свидетели, разпитани от Комисията на палатата на общините от 1857 г. по банковото законодателство (В. С. 1857 г.), който дава възможност да се хвърли поглед върху действителното състояние на страната и който вижда приближаващата се криза. В останалото той представлява представител на бирмингамската школа „little shilling men“, подобно на своите съдружници, братята Атвуд, които са основатели на тази школа (виж К. Маркс. „Към критиката на политическата икономия“. Берлин (1859), стр. 5918). Той казва:

«4488. Какво влияние, според вас, е оказал актът от 1844 г. ? — Ако трябва да отговарям като banker, ще кажа, че законът оказва най-превъзходно въздействие, тъй като на bankerите и на {паричните} капиталисти от всякакъв вид той донесе богата жътва. Но той имаше много лоши резултати за честните трудолюбиви представители на деловия свят, които се нуждаят от устойчив сконтов процент, за да могат с увереност да водят своите работи... законът направи паричния заем във висша степен доходно занятие.—4489. Той {банковият акт} позволява на лондонските акционерни банки да плащат на акционерите 20—22%? — Една от тях плати неотдавна 18%, а друга, доколкото ми е известно, 20%; те имат всички основания най-решително да защитават акта. — 4490. Дребните делови хора и уважаваните търговци, които не притежават голям капитал... тях той силно притисна... Единственото средство, с помощта на което аз мога да узная това, е, че аз виждам поразителна маса техни акцепти, оставащи неплатени. Тези акцепти са винаги малки, приблизително от по 20—100 ф.ст., много от тях не се плащат и вследствие на това се връщат назад във всички части на страната, което винаги служи като признак на притеснено положение сред... дребните търговци.»

4494. Той заявява, че понастоящем търговията не донася достатъчна печалба. Следващите негови забележки са важни, защото той виждаше кризата в латентно състояние, когато никой друг още не я предчувстваше.

«4494. Цените на Минсинг-Лейн повече или по-малко още се задържат, но вече нищо не се продава, не може да се продаде на никаква цена; цепите се задържат номинални.»

4495. Той разказва един случай: един французин изпраща на един поср-

едник в Минсинг-Лейн стоки на сума 3000 ф.ст. за продаване на определена цена. Посредникът не може да получи определената цена, французинът не може да продаде по-евтино. Стоката остава без движение, но французинът има нужда от пари. Поради това посредникът му дава в заем 1000 ф.ст. по такъв начин, че французинът срещу стокова гаранция издава на името на посредника полица за 1000 ф. ст. за срок от 3 месеца. След изтичането на 3 месеца настъпва падежът за плащане, а стоките все още не могат да бъдат продадени. Посредникът трябва тогава да плати полицата и макар да е имал покритие за 3 000 ф.ст., той не е бил в състояние да го реализира и изпаднал в затруднително положение. По този начин единият повлича със себе си към дъното другия.

4496. «Що се отнася до големия износ... ако работите вътре в страната се намират в притеснено състояние, това неизбежно предизвиква засилен износ — 4497. Смятате ли вие, че потреблението вътре в страната е намаляло? — Твърде значително ... извънредно . . . дребните търговци са в това отношение най-надеждният авторитет. — 4198. И все пак вносът е доста голям; не говори ли това за силно потребление? — Разбира се, ако можете да продадете; но много стокови складове са препълнени с тия предмети; в примера, който току-що приведох, стоки за 3 000 ф.ст. са били импортирани и са непродаваеми.

4514. Ако парите са скъпи — няма ли да кажете, че тогава капиталът е евтин? — Да.»

Следователно този човек съвсем не се придържа към мнението на Овърстън, че висок лихвен процент е същото, каквото е скъп капитал. Как се водят сега сделките:

4616. «Някои силно се увличат, правят с износ и внос гигантски сделки, значително по-големи, отколкото позволява техният капитал — в това не може да има ни най-малко съмнение. Това може да се удаде: благодарение на някакъв щастлив случай те могат да спечелят голямо състояние и да се разплатят с всички. Такава е в много случаи системата, по която понастоящем се водят значителна част от сделките. Такива хора охотно губят 20, 30 и 40% при една пратка стока; следващата операция може да им върне всичко загубено. Но

ако те търпят несполука два пъти подред, тогава — край за тях; и тъкмо в последно време много често наблюдавахме такива случаи; търговски фирми фалираха, без да оставят нито един шилинг актив.

4791. Ниският лихвен процент (през последните 10 години) е във всеки случай неблагоприятен за банкерите, но без да ви представя търговските книги, би ми било много трудно да обясня доколко сегашната печалба (неговата собствена) е по-голяма в сравнение с по-преди. Когато лихвеният процент е нисък вследствие прекомерно издаване на банкноти, ние имаме значителна сума влогове; ако лихвеният процент е висок, това ни донася пряка печалба. — 4794. Ако пари могат да се получат по умерен лихвен процент, ние имаме голямо търсене на такива; ние даваме повече в заем; такъв е резултатът {за нас, банкерите} в този случай. Ако лихвеният процент се повишава, ние получаваме за заемите повече, отколкото следва по справедливост; ние получаваме повече, отколкото би трябвало.»

Ние вече видяхме, че всички компетентни хора смятат кредита на банкнотите на Английската банка за непоколебим. Въпреки това, за осигуряване на тяхната обменемост банковият акт абсолютно блокира 9 до 10 милиона в злато. Светостта и неприкосновеността на това съкровище се осъществява съвсем иначе, отколкото при събиращите на съкровища от предишно време. У. Браун (Ливърпул) дава показание пред комисията на палатата на лордовете по търговската криза от 1847 г. (С, Д. 1847/57).

«2311. Що се отнася до ползата, която тези пари {металическият запас на емисионното отделение} принасят тогава, то със същия успех те биха могли да бъдат хвърлени в морето; защото дори и най-нищожна част от тях не можеше да се пуска в работа, без да се нарушава парламентарният акт.»

Предприемачът от строителната промишленост Е. Кепе, вече цитиран от нас по-горе, същият, от чиито показания е заимствано описанието на съвременната лондонска строителна система („Капиталът“, том II, гл. XII), резюмира по следния начин своето мнение за банковия акт от 1844 г. (В. А. 1857).

«5508. Следователно вие, общо взето, сте на мнение, че съвремен-

ната система {на банковото законодателство} е много ловко приспособление, за да се прехвърлят периодично в кесията на лихварите печалбите на промишлеността ? — Да, такава е моето мнение. Аз зная, че в строителното дело влиянието бе такава.»

Както вече бе споменато, чрез банковия акт от 1845 г. шотландските банки бяха принудени да приемат система, приближаваща се до английската. Те бяха задължени да имат златно покритие за пускане на банкноти свръх сумата, установена за всяка банка. Какви последици имаше това, се вижда от полуприведените показания пред комисията на палатата на лордовете по търговската криза от 1847 г. (С. D. 1848/57).

Кенеди, управител на една шотландска банка:

«3375. Имаше ли до въвеждането на акта от 1845 г. в Шотландия нещо, заслужаващо названието златно обръщение? — Нищо подобно. — 3376. А оттогава увеличило ли се е количеството злато в обръщение? — Ни най-малко; публиката не обича златото (the people dislike gold).»

3450. Приблизително 900-те хиляди ф.ст. в злато, които шотландските банки трябва да държат в запас от 1845 г., според него, принасят само вреда, тъй като

«недоходно поглъщат съответна част от капитала на Шотландия.»

По-нататък показания на Андерсън, управител на Union Bank of Scotland:

«3558. Единственият случай на силно търсене на злато, предявено на Английската банка от страна на шотландските банки, под влиянието на чуждестранния валутен курс ли беше? — Съвсем вярно; и това търсене не се намали от обстоятелството, че държим злато в Единбург. — 3590. Докато имаме същата сума ценни книжа в Английската банка {или в частните банки в Англия}, остава ни същата както и по-рано, възможност да предизвикаме отлив на злато от Английската банка.»

В заключение още една статия (на Уилсън) от „Economist“:

«Шотландските банки държат свободна наличност у своите лондон-

ски агенти; последните я държат в Английската банка. Това дава на шотландските банки възможност в пределите на тези суми да се разпореждат с металната наличност на Английската банка и тук тя е винаги готова за услуги, когато се налага да се извършват задгранични платежи.» Тази система бе нарушена от акта от 1845 г. «В резултат на шотландския акт от 1845 г. в последно време имаше силен отлив на златна монета от Английската банка за задоволяване търсенето в Шотландия, което бе само възможно и може би никога не би настъпило в действителност... Оттогава значителна сума неизменно е блокирана в Шотландия и друга значителна сума постоянно пътешества нататък и обратно между Лондон и Шотландия. Ако настъпи време, когато шотландски банкер очаква повишено търсене на своите банкноти, то от Лондон се изпраща сандък със злато ; щом това време мине, същият сандък, обикновено даже неотворен, се препраща обратно в Лондон» („Economist“, 23 октомври 1847 г. [стр. 1214—1215]).

{А какво казва по повод на всичко това бащата на банковия акт, банкерът Самуел Джонс Лойд, *alias* (или иначе. ред) лорд Оувърстън? Още през 1848 г. той повтори пред комисията на палатата на лордовете по търговската криза от 1847 г. (С. D. 1848/57), че

«притеснеността с парите и високият лихвен процент, причинени от недостига на капитал, не могат да бъдат облекчени чрез усилено пускане на банкноти.» (1514).

макар че простото разрешение с правителствения указ от 25 октомври 1847 г. да се увеличи пускането на банкноти бе достатъчно, за да се прецупи острието на кризата.

Той си остава на своето, че

«високият лихвен процент и подавеното състояние на фабричната промишленост са неизбежният резултат на намаляването на материалния капитал, прилаган за промишлени и търговски цели.» (1604).

А между това притесненото положение на фабричната промишленост в течение на редица месеци се състоеше тъкмо в това, че материалният стоков капитал в излишък запълваше складовете, не намирайки пласме-

нт, и че именно поради това материалният производителен капитал изцяло или на половина бездействаше, за да не произвежда още повече стоков капитал, който не намира купувачи.

А пред комисията на палатата на общините по банковото дело от 1857 г. той казва следното:

«Поради строгото и бързо изпълнение на принципите на акта от 1844 г. всичко се извършваше правилно и лесно, паричната система е крепка и непоколебима, процъфтяването на страната е неоспоримо, доверието на обществото към акта от 1844 г. с всеки изминат ден се засилва. Ако комисията желае по-нататъшни практически доказателства за здравината на принципите, върху които почива този акт, и за онези благодатни последици, които той осигурява, то верният и достатъчен отговор е такъв: огледайте се около вас; вижте сегашното положение на работите в нашата страна; вижте доволството на народа ; вижте богатството и процъфтяването на всички класи на обществото — и след всичко това комисията ще бъде в състояние да реши трябва ли тя да възпрепятства по-нататъшното действие на акта, при който са постигнати такива успехи.» (В. С. 1857, № 4189).

На този дитирамб, който Овърстън изпя пред комисията на 14 юли, отговори на 12 ноември същата година писмото до дирекцията на банката, с което правителството преустановяваше действието на чудотворния закон от 1844 г., за да спаси онова, което още можете да се спаси. — Ф.Е. }

(горе)

ГЛВА ТРИДЕСЕТ И ПЕТА

БЛАГОРОДЕН МЕТАЛ И ВАЛУТЕН КУРС

I. ДВИЖЕНИЕТО НА ЗЛАТНИЯ ЗАПАС

Относно натрупването на банкноти в периоди на притесненост трябва да се отбележи, че тук се повтаря образуването на съкровища в благороден метал, което се е наблюдавало в тревожни времена в най-ранните стадии от съществуването на обществото. Влиянието на акта от 1844 г. представлява интерес, защото този акт се стреми да превърне целия намиращ се в страната благороден метал в средства за обръщение; той иска да отъждестви отлива на злато със съкращението, прилива на злато с разш-

ирението на количеството на средствата за обръщение. Приложението на акта експериментално доказва обратното. С едно единствено изключение, за което ей сега ще споменем, масата на намиращите се в обръщение банкноти на Английската банка след 1844 г. никога не е достигала максимума, който банката имаше право да пуска. И кризата от 1857 г. показва, от друга страна, че при известни условия този максимум е недостатъчен. От 13 до 30 ноември 1857 г. в обръщение имаше банкноти средно ежедневно за 488 830 ф. ст. свръх този максимум (В. А. 1858, стр. XI). Законният максимум бе тогава 14 475 000 ф.ст. плюс сумата на металния запас в банковите хранилища.

Относно прилива и отлива на благороден метал е необходимо да се отбележи следното:

Първо. Трябва да се различава, от една страна, придвижването на метала назад и напред в пределите на областта, която не произвежда злато и сребро, а, от друга страна, потокът на златото и среброто от източниците на тяхното производство през различните други страни и разпределението на този добавъчен метал между тези страни.

От началото на текущия век — до преди още да окажат своето влияние руските, калифорнийските и австралийските златни мини — вносът стигаше само за възстановяване на изхабяващите се монети, за обикновена употреба като материал за луксозни артикули и за износ на сребро за Азия.

Обаче от онова време заедно с растежа на азиатската търговия на Америка и Европа извънредно много нарасна, първо, износът на сребро за Азия. Голямата част от изнесеното от Европа сребро се заместваше от добавъчното злато. Освен това част от новоидващото злато се поглъщаше от вътрешното парично обръщение. Смята се, че до 1857 г. приблизително 30 милиона добавъчно злато е влязло във вътрешното обръщение на Англия¹⁴). После, след 1844 г. средното равнище на металните запаси във всички централни банки в Европа и в Северна Америка се повиши. Същевременно растежът на вътрешното парично обръщение доведе до това, че след преминаването на паниката, през идващия след нея период на затишие, банковият запас започна да нараства по-бързо, тъй като се увеличи масата на златната монета, изтикана от въ-

трешното обръщение и демобилизирана. Най-сетне, след като бяха открити нови златни залежи, се повиши потреблението на благороден метал за луксозни артикули вследствие на нарасналото богатство.

Второ. Между страните, които не произвеждат злато и сребро, благородният метал винаги циркулира насам-натам; една и съща страна непрекъснато внася злато и също тъй непрекъснато го изнася. И само претоварването на движението в едната или другата посока решава в края на краищата дали има прилив или отлив, тъй като само колебаещите се и често паралелни движения в по-голямата си част взаимно се неутрализират. Но именно вследствие на това, когато се обръща внимание върху крайния резултат, изпуска се предвид непрекъснатостта и, общо взето, паралелният ход на двете движения. Работата се възприема винаги по начин, като че ли излишъчният внос или излишъчният износ на благороден метал е само резултат и израз на съотношението между вноса и износа на стоки, докато той същевременно изразява съотношението между независимия от стоковата търговия внос и износ на самия благороден метал.

Трето. Преобладаването на вноса над износа, и обратно, се измерва, общо взето, с увеличението или намалението на металическия запас на централните банки. По-голямата или по-малка точност на това мерило зависи, разбира се, преди всичко от това, доколко банковото дело изобщо е централизирано. Защото от това зависи доколко благородният метал, натрупан в така наречената национална банка, представлява изобщо националния запас от благороден метал. Но дори и ако това е така, посоченото мерило все пак не е точно, тъй като при известни условия добавъчният внос се всмуква от вътрешното обръщение и от растящото използване на злато или сребро за изготвяне на луксозни артикули и тъй като освен това без добавъчен внос златото може да се изтегля чрез вътрешното обръщение и следователно металическият запас може да намалява без едновременно увеличение на износа.

Четвърто. Износът на метал взема формата на отлив (drain), ако движението в посока на намаление продължава дълго време, така че намалението става обща тенденция на движението и металическият запас на банката спада значително под средното равнище, докато не достигне

своя среден минимум. Последният е определен повече или по-малко произволно, доколкото законодателството, определящо размера на покритието за обменемостта на банкнотите и т.н., в различните случаи го определя различно. Относно количествените граници, които такъв отлив може да достигне в Англия, Нюмърч казва пред комисията на камарата на общините от 1857 г. по банковото законодателство (В. А. 1857, № 1494):

«Ако се съди въз основа на опита, изглежда във висша степен неправдоподобно отливът на метал вследствие на някакво колебание в работите с чужбина да може да превиши 3 или 4 милиона ф.ст.»

През 1847 г. най-ниското равнище на златния запас в Английската банка на 23 октомври показва в сравнение с 26 декември 1846 г. намаление с 5198156 ф.ст., а в сравнение с най-високото равнище през 1846 г. (на 29 август) — намаление с 6 453 748 ф.ст.

Пето. Металическият резерв на т. н. национална банка има трояко предназначение; при това предназначението на резерва съвсем не е единствен регулатор на неговата величина, тъй като той може да нараства вследствие на проста задръжка в работите в или извън страната. Това трояко предназначение е следното: 1) Резервен фонд за международни платежи, накратко, резервен фонд от световни пари. 2) Резервен фонд за ту разширяващото се, ту съкращаващото се вътрешнометалическо обръщение. 3) Резервен фонд за платежи по влогове и за обменемост на банкноти, което е свързано с функцията на банката и няма нищо общо с функцията на парите като такива. Поради това металическият запас може да се засяга от ония условия, които се отнасят до всяка от тези три функции; следователно той може да бъде засегнат: като международен фонд — от платежния баланс, от каквито и причини да се определя този последният и каквото и да е неговото отношение към търговския баланс; като резервен фонд на вътрешното металическо обръщение — от разширението или съкращението на последното. Третата функция, функцията на гаранционен фонд, не обуславя наистина самостоятелното движение на металическия запас, но влияе двояко. Ако се пускат банкноти, които заместват във вътрешното обръщение металическите пари (следователно също така и сребърната монета в страните, където среброто е мерило на стойността), то отпада функцията на резервен фонд,

отбелязана в пункт 2. И част от благородния метал, която е служила за тази цел, ще отива за дълго време в чужбина. В този случай металически пари не се изтеглят от банката за целите на вътрешното обръщение и заедно с това отпада необходимостта периодично да се усилва металическият запас, демобилизирайки част от превърнатия в монета и намиращ се в обръщение метал. По-нататък, ако е необходимо при всякакви обстоятелства да се задържа в запас известен минимум за изплащане по влогове и за обменемостта на банкноти — това се отразява особено върху последиците на прилива и отлива на злато; това влияе върху онази част на запаса, която банката е длъжна да задържа при всякакви обстоятелства, или върху онази негова част, от която тя в друго време би се стремяла да се освободи като от безполезна. При чисто металическо обръщение и концентрация на банковото дело банката също би трябвало да разглежда своя металически запас като гаранция за изплащане по своите влогове и при отлив на злато би могла да настъпи паника, както през 1857 г. в Хамбург.

Шесто. С изключение, може би, само на 1837 г. действителната криза винаги се е разразявала едва след обрат във валутния курс, т.е. в момента, когато вносът на благороден метал отново преобладава над износа.

През 1825 г. настъпи същинският крах, след като се прекрати отливът на злато. През 1839 г. имаше отлив на злато, без да се стигне до крах. През 1847 г. отливът на злато се прекрати през април, а крахът настъпи през октомври. През 1857 г. отливът на злато в чужбина се прекрати от началото на ноември и едва по-късно, през ноември, настъпи крах.

Особено ясно изпъква това в кризата от 1847 г., когато отливът на злато се прекрати още през април, като предизвика сравнително лека предварителна криза, а след това едва през октомври се разрази същинската промишлена криза.

Долу приведените показания бяха дадени пред Секретната комисия на камарата на лордовете по въпроса за търговската криза през 1848; показанията на свидетелите (evidence) бяха отпечатани едва през 1857 г. (ние ги цитирахме и под обозначение C. D. 1848/57).

Показания на Тук:

«През април 1847 г. възникна притесненост, която, строго казано, бе равносилна на паника, но трая сравнително кратко време и не се придружаваше от търговски фалити от някакво значение. През октомври притеснеността бе много по-интензивна, отколкото в който и да е момент през април, при което имаше почти нечуван брой фалити (2196). — През април валутният курс — особено с Америка — ни принуди да експортираме значително количество злато за заплащане на извънредно голям импорт; само чрез крайно силно напрежение банката преустанови отливи на злато и постигна повишение на курса (2197). — През октомври валутният курс бе благоприятен за Англия (2198). — Повратът на валутния курс започна през третата седмица на април (3093): — Той се колебаеше през юли и август; от началото на август той през цялото време бе благоприятен за Англия (3001). — Отливът на злато през август се дължеше на търсенето за вътрешно обръщение.»

Дж. Морис, управител на Английската банка, казва:

Макар че от август 1847 г. валутният курс стана благоприятен за Англия и вследствие на това имаше внос на злато, все пак металическият запас на банката намаля.

«2 200 000 ф.ст. в злато излязоха от банката в страната вследствие на вътрешното търсене» (137). — Това се обяснява, от една страна, с увеличението на броя на заетите работници при железопътните строежи, от друга страна, с «желанието на банкерите в период на криза да имат собствен запас от злато» (147).

Палмър, бивш управител и от 1811 г. директор на Английската банка казва:

«684. През целия период от половината на април 1847 г. до деня на преустановяването на банковия акт от 1844 г. валутните курсове бяха благоприятни за Англия.»

Следователно отливът на метал през април 1847 г., който предизвика самостоятелна парична паника, бе тук, както и навсякъде, само предвестник на кризата и успя вече да се смени с обратно движение, преди да се

разрази последната. През 1839 г. при силно притеснение в работите имаше значителен отлив на метал за плащане на зърнени храни и т.н. — обаче без криза и парична паника.

Седмо. Щом всеобщите кризи завършат, златото и среброто — като се остави настрана приливът на нов благороден метал от страните, които го произвеждат — се разпределят в онези съотношения, в които те са съществували като отделно съкровище на различните страни в състояние на тяхно равновесие. При равни други условия относителната величина на съкровището на всяка страна се определя от нейната роля на световния пазар. От страната, която е имала по-голяма от нормалната част от благородните метали, те се отливат в други страни; тези движения на прилив и отлив само възстановяват първоначалното разпределение между съкровищата на различните нации. Обаче това преразпределение се определя от влиянието на различни обстоятелства, които ще бъдат споменати при разглеждането на валутните курсове. Щом нормалното разпределение е възстановено отново, от този момент настъпва отначало нарастване, след това нов отлив. {Това последното положение, от само себе си се разбира, се отнася само до Англия като център на световния паричен пазар. — Ф.Е.}

Осмо. Отливите на метал са в повечето случаи симптоми на промяна в положението на външната търговия, а тази промяна е на свой ред предвестник, че общото положение на работите отново назрява за криза **15**).

Девето. Платежният баланс може да бъде благоприятен за Азия и неблагоприятен за Европа и Америка **16**).

Внос на благороден метал има предимно в два периода. От една страна, в първата фаза на нисък лихвен процент, която следва след кризата и е израз на съкращение на производството; и след това във втората фаза, когато лихвеният процент се повишава, но още не достига своята средна височина. Това е фазата, когато обратният приток на капитали се извършва лесно, търговският кредит е обилен и затова търсенето на заемен капитал нараства по-бавно, отколкото се разширява производството. И в двете фази при сравнително обилие на заемен капитал излишъчният

приток на капитал във форма на злато и сребро, т. е. в такава форма, в която той непосредствено може да функционира само като заеман капитал, трябва да оказва влияние върху лихвения процент, а по този начин и върху тона на целия делови живот.

От друга страна, отлив, непрекъснат силен износ на благороден метал настъпва, когато обратният приток на капитал вече е затруднен, пазарите са препълнени и мнимото процъфтяване се поддържа само чрез кредита; когато следователно вече съществува много усилено търсене на заеман капитал и поради това лихвеният процент достига поне своята средна висота. При тези условия, отразяващи се именно в отлива на благороден метал, значително се засилва влиянието на непрекъснатото оттегляне на капитал в такава форма, в каквата той непосредствено съществува като заеман паричен капитал. Това трябва да оказва пряко влияние върху лихвения процент. Но вместо да ограничава кредитните операции, повишението на лихвения процент ги разширява и довежда до свръхнапрежение на всички техни спомагателни средства. Вследствие на това такъв период предшества краха.

На Нюмън се поставя въпрос (В. А. 1857):

«1520. И така, сумата на намиращите се в обръщение полици се повишава заедно с равнището на лихвата? — Изглежда, да. 1522. В спокойни, обикновени времена главната книга е действителният инструмент на размяната; но когато настъпват затруднения, когато — например при обстоятелства, посочени от мен — се повишава нормата на банковото скonto ... тогава операциите сами по себе си се свеждат до издаване на полици; тези полици не само са по-пригодни да служат като законно доказателство за сключената сделка; те са по-удобни и за извършване на по-нататъшни покупки и преди всичко са приложими като кредитно средство за получаване на капитал.»

Към това се прибавя и обстоятелството, че щом банката при що-годе застрашаващи условия повиши нормата на своето скonto — с което същевременно става вероятно, че банката ще ограничи сроковете на подлежащите на сконтиране от нея полици, — настъпва всеобщо опасение, че това ще върви *crescendo* (все по-силно. ред.). Ето защо всеки, и преди

всичко рицарят на кредита, се стреми да сконтира бъдещето и да получи в дадения момент на свое. разположение толкова кредитни средства, колкото е възможно. По този начин от горепосочените причини произтича, че самото количество както на внесения, така и на изнесенния благороден метал влияе не като такова, но че то влияе, първо, чрез специфичния характер на благородния метал като капитал в парична форма и то влияе, второ, като перцето, което, като се прибави към тежестите на везните, се оказва достатъчно, за да наклони окончателно на едната страна колебаещите се везни; то влияе, защото настъпва при условия, когато всяко прибавяне в една или друга страна има решаващо значение. Без тези причини би било съвсем непонятно как може да окаже някакво значително влияние отливът на злато, да речем от 5-8 милиона ф.ст., а както показва опитът, тази граница досега не е прекрочвана; това малко увеличение или намаление на капитала, което изглежда незначително даже в сравнение със 70-те милиона в злато, циркулиращи средно в Англия, е действително изчезващо малка величина при размери на производството подобни на английските¹⁷). Но именно развитието на кредитната и банковата система, която, от една страна, се стреми да постави целия паричен капитал в служба на производството (или което се свежда към същото, се стреми да превърне всеки паричен доход в капитал) и, от друга страна, в известна фаза на цикъла свежда металическия запас до такъв минимум, че той вече не е в състояние да изпълнява припадащите му се функции — именно тази развита кредитна и банкова система е, която създава тази свръхчувствителност на целия организъм. При по-ниско стъпало в развитието на производството увеличението или намалението на съкровището в сравнение с неговата средна величина е сравнително безразлично нещо. Също така даже много значителен отлив на злато оказва сравнително нищожно влияние, ако не настъпи в критичния период на промишления цикъл.

При даденото по-горе обяснение се абстрахирахме от случаите, когато отливът на метал настъпва вследствие на неурожай и т.н. Тук голямото и внезапно нарушение на равновесието на производството, чийто израз е отливът на злато, не се нуждае от по-нататъшно обяснение на своите последици. Тези последици са толкова по-значителни, колкото по-непосредствено моментът на такова нарушение съвпада с период, когато производството работи под високо напрежение.

Ние се абстрахираме освен това от функцията на металическата наличност като гаранция за обменемостта на банкнотите и като ос на цялата кредитна система. Централната банка е ос на кредитната система. А металическият запас на свой ред е ос на банката**18)**. Превръщането на кредитната система в монетарна система е неизбежно, както това вече бе посочено в „Капиталът“, том I, гл. III при изследването на парите като платежно средство. И Тук, и Лойд-Овърстън еднакво признават необходимостта от най-големи жертви на реално богатство, за да може в критическия момент да се удържи металическата база. Спорът се върти само около някакъв си плюс или минус, около повече или по-малко рационалния начин на действие по отношение на тази неизбежност**19)**. Известно, в сравнение с цялото производство, незначително количество метал се признава за крайъгълен камък на цялата система. Да не говорим за ужасяващата проява през време на кризи на този негов характер на „ос“, оттук произтича много мил теоретически дуализъм. Докато просветената политическа икономия *{ex professo}* (специално. ред.) разсъждава „за капитал“, тя с най-голямо презрение гледа на златото и среброто като на фактически най-безразлична и безполезна форма на капитала. Но щом тя започне да говори за банковото дело, всичко това съвсем се изменя и златото и среброто стават капитал *par excellence*, за удържането на който трябва да се жертват всички други видове капитал и труд. Но с какво се отличават златото и среброто от другите форми на богатството? Не с величината на стойността, тъй като последната се определя от количеството на овеществения в тях труд. Те се отличават само като самостоятелно въплъщение, като израз на обществения характер на богатството. {Богатството на обществото съществува само като богатство на отделни лица, които са негови частни собственици. То се проявява като обществено богатство само с това, че тези отделни лица за задоволяване на своите лични потребности обменят помежду си качествено различни потребителни стойности. В капиталистическото производство те могат да правят това посредством парите. По този начин само посредством парите богатството на отделно лице се осъществява като обществено богатство; в парите, в тази вещ, е въплътена обществената природа на това богатство. — Ф.Е.} Следователно това негово обществено битие се проявява като нещо отвъдно, като вещ, предмет, стока, съществуваща редом с действителните елементи на общест-

веното богатство и извън тях. Докато производството протича непрекъснато, това се забравя. Кредитът също тъй е обществена форма на богатството, изтласква парите и узурпира тяхното място. Именно доверието към обществения характер на производството е причина на това, че паричната форма на продуктите изглежда като нещо мимолетно и мислено, като проста представа.

Но щом кредитът е разтърсен — а тази фаза неизбежно настъпва, в цикъла на съвременната промишленост, — цялото реално богатство трябва изведнъж да бъде действително и незабавно превърнато в пари, в злато и сребро, безумно искане, което обаче неизбежно изниква от самата система. И всичкото злато и сребро, които трябва да задоволяват тези чудовищни претенции, възлизат само на няколко милиона, пазещи се в хранилищата на банката **20**). Следователно в действието на отлива на злато с особена рязкост се проявява обстоятелството, че производството не е подчинено в действителност на обществен контрол като обществено производство — проявява се във формата, че обществената форма на богатството съществува независимо от самото него, като нещо извън него. За капиталистическата система това в действителност съставлява нещо общо с по-раншните системи на производство, доколкото последните почиваха върху стоковата търговия и частната размяна. Обаче само при капиталистическата система това се проявява най-рязко, и то в най-уродливата форма на абсурдно противоречие и безсмислица, тъй като **1**) в капиталистическата система е най-пълно премахнато производството за непосредствената потребителна стойност, производството за потреблението на самия производител и следователно богатството съществува само като обществен процес, който се изразява като сплитане на производство и обръщение; **2**) тъй като с развитието на кредитната система капиталистическото производство непрекъснато се стреми да премахне тази металическа граница — тази едновременно и веществена, и фантастична граница на богатството и на неговото движение, — но отново и отново си разбива главата в тази граница.

През време на криза възниква искането всички полици, ценни книжа, стоки да могат да бъдат превърнати наведнъж в банкови пари, а всички банкови пари, на свой ред, в злато.

(горе)

II. ВАЛУТНИЯТ КУРС

{Барометър на международното движение на паричните метали е, както се знае, валутният курс. Ако Англия трябва да заплати на Германия повече, отколкото Германия на Англия, то в Лондон се повишава цената на марката, изразена в стерлинги, а в Хамбург и Берлин се понижава цената на фунт стерлингите, изразени в марки. Ако този превес на платежните задължения на Англия спрямо Германия не се уравни отново например чрез повече закупки на Германия от Англия, то изразената в стерлинги цена на полиците, издадени в марки на името на Германия, трябва да се повишава, докато се окаже изгодно да се изпрати от Англия в Германия вместо полица метал — златни пари или кюлчета. Такъв е типичният ход на работата.

Ако този износ на благороден метал вземе по-значителни размери и продължава дълго време, това ще засегне банковия запас на Англия и английският паричен пазар, на първо място Английската банка, ще трябва да вземе защитни мерки. Последните, както вече видяхме, се състоят главно в повишаване на лихвения процент. При значителен отлив на злато на паричния пазар настъпват обикновено затруднения, т.е. търсенето на заеман капитал в парична форма значително превишава предлагането и високият лихвен процент произтича оттук от само себе си; нормата на сконтото, декретирана от Английската банка, съответства на положението на нещата и се налага на пазара. Има обаче случаи, когато отливът на метал се предизвиква от други, а не от обикновените комбинации на сделките (например от заеми на чужди държави, от влагане на капитал в чужбина и т.н.), и когато положението на лондонския паричен пазар като такъв съвсем не оправдава едно съществено повишение на нормата на лихвата; в такъв случай на Английската банка се налага отначало чрез усилен заеми на „открития пазар“ „да направи парите редки“, както е прието да се изразяваме, и по този начин изкуствено да създаде положение, при което повишението на лихвата се оправдава или става необходимо; маневра, която с всяка измината година става за нея все по-затруднителна. — Ф. Е.}

Как влияе повишението на нормата на лихвата върху валутния курс, се

вижда от следните показания пред комисията на долната камара по въпроса за банковото законодателство от 1857 г. (Цитирано като В. А. или В. С. 1857.)

Джон Стюарт Мил казва:

«2176. Когато в работите настъпват затруднения... става значително спадане на курса на ценните книжа... чужденци поръчват да се закупуват железопътни акции тук, в Англия, или английски собственици на чуждестранни железопътни акции ги продават в чужбина... в съответни размери се отстранява изпращането на злато. — 2182. Обширна и богата класа от банкери и търговци на ценни книжа, с помощта на които се постига изравняване на лихвения процент и на налягането (pressure) на търговския барометър между различните страни... винаги издебват случай да закупуват ценни книжа, обещаващи повишение на цената... Подходящо място за техните покупки ще бъде винаги страната, която изпраща злато в чужбина — 2184. Такива вложения на капитал през 1847 г. се извършваха в значителен мащаб, достатъчен да намали отлива на злато.»

Дж. Г. Хъбърд, бивш управител и от 1838 г. член на дирекцията на Английската банка, казва:

«2545. Има големи количества европейски ценни книжа... които циркулират на най-различни европейски парични пазари, и щом на един пазар стойността на тези ценни книжа спадне с 1 или 2%, те веднага се закупуват за изпращане на други пазари, където стойността им още е запазена. — 2565. Не се ли намират чужди страни в значително задължение по отношение на английските търговци? — В доста значително. — 2566. Следователно самото инкасиране на тези дългове би могло в достатъчна степен да обясни едно доста голямо натрупване на капитал в Англия? — През 1847 г. ние в края на краищата възстановихме нашето положение с това, че ликвидирахме толкова и толкова милиона от предишните задължения на Америка и Русия към нашата страна.»

Англия в онова време също дължеше на тези страни „толкова и толкова милиона“ за зърнени храни и не пропусна на свой ред да „ликвидира“ по-

голямата част от тях чрез банкрут на английските длъжници. Виж по-горе отчета от 1857 г. за банковия акт, в глава XXX.

«2572. През 1847 г. курсът между Англия и Петербург бе много висок. Когато бе издадено правителственото разпореждане, което даде на банката право да издава банкноти {без покритие със златния запас} свръх узаконения предел от 14 милиона, бе поставено като условие сконтовата лихва да бъде запазена на 8%. В такъв момент и при такава сконтова лихва бе изгодно да се поиска изпращане на злато от Петербург в Лондон и след неговото пристигане то да се дава в заем с 8% до изтичането на срока на тримесечните полици, които се издаваха срещу продаденото злато. — 2573. При всякакви операции със злато е необходимо да се вземат под внимание различни моменти. Работата зависи от валутния курс и от лихвата, с която могат да се вложат парите до изтичането на срока на полицата {издадена срещу тях}.»

(горе)

ВАЛУТНИЯТ КУРС С АЗИЯ

Следващите моменти са важни, тъй като, от една страна, те показват по какъв начин Англия при неблагоприятен валутен курс с Азия трябва да се компенсира за сметка на други страни, чийто внос от Азия се заплаща посредством Англия. От друга страна, тъй като г. Уилсън пак прави тук глупавия опит да отъждестви влиянието на износа на благороден метал върху валутния курс с влиянието, оказвано върху валутния курс от износа на капитал изобщо; при което и в двата случая се касае за износ не като платежно или покупателно средство, а за влагане на капитал. Преди всичко от само себе си се разбира, че ако в Индия — с цел за влагане в железопътно строителство — се изпращат толкова и толкова милиона фунта стерлинги било във вид на благороден метал или във вид на железни релси, едното и другото представляват само различни форми на пренасяне на една и съща сума капитал от една страна в друга; и то пренасяне, което не влиза в сметката на обикновените търговски сделки и срещу което експортиращата страна не може да очаква никаква друга компенсация освен онзи годишен доход, който впоследствие има да постъпва от печалбата на тези железници. Ако такъв експорт се извършва

във форма на благороден метал, то именно защото това е благороден метал, следователно непосредствено пригоден за даване в заем паричен капитал и база на цялата кредитна система, такъв експорт — не непременно при всякакви условия, а само при условията, посочени по-горе — ще окаже пряко действие върху паричния пазар, а значи и върху лихвения процент в страната, която експортира благородния метал. Също такава непосредствено действие ще окаже той и върху валутния курс. Благороден метал се препраща само тогава и дотолкова, когато и доколкото предлаганите на лондонския паричен пазар полици, например на името на Индия, са недостатъчни, за да се осъществят такива извънредни преводи на пари. Следователно налице е търсене на полици на името на Индия, което надминава предлагането, и по този начин в дадения момент курсът се обръща против Англия не защото тя е задлъжняла на Индия, а защото тя трябва да изпрати в Индия извънредни суми. Ако такъв износ на благороден метал за Индия продължава значително време, той довежда до увеличение на индийското търсене на английски стоки, тъй като косвено повишава способността на Индия да потребява европейски стоки. Напротив, ако капиталът се изнася във форма на релси и т.н., това съвсем не може да има влияние върху валутния курс, тъй като в този случай на Индия не се налага да прави за това никакви възвратни платежи. По същата причина това не трябва да оказва никакво влияние и върху паричния пазар. Уилсън се опитва да докаже наличието на такова влияние с това, че такива извънредни разходи трябвало да предизвикват добавъчно търсене на парични заеми и по този начин да въздействат върху лихвения процент. Това може да се случи; но да се твърди, че това трябва да става при всякакви обстоятелства, би било съвсем неправилно. Където и да бъдат изпратени релсите и където да бъдат положени — върху английска или върху индийска почва, — те във всеки случай представляват известно разширение на английското производство в известна сфера. Да се твърди, че увеличение на производството, даже в много широки предели, не може да се извърши без повишаване на лихвения процент, би било нелепо. Възможно е да нарастват паричните заеми, т.е. сумата на онези сделки, в които влизат кредитните операции; но тези операции могат да нарастват при неизменящ се даден лихвен процент. Така действително беше в Англия през 40-те години по време на железопътната мания. Лихвеният процент не се пови-

ши. И съвсем очевидно е, че доколкото става дума за действителен капитал, т.е. в дадения случай за стоки, влиянието, оказвано върху паричния пазар, ще бъде съвсем същото, безразлично дали тези стоки са предназначени за чужбина или за вътрешно потребление. Разлика би се получила само ако капиталите, влагани от Англия в чужбина, биха съкращавали нейния търговски експорт — експорт, който трябва да бъде заплатен и който следователно предизвиква обратен приток на капитал — или ако тези капиталовложения вече изобщо биха били симптом на свърхнапрежение на кредита и начало на спекулативни операции.

По-нататък въпроси задава Уилсън, отговаря Нюмърч.

«1786. Вие казахте по-рано относно търсенето на сребро за Източна Азия, че според вас валутният курс с Индия е благоприятен за Англия, въпреки че за Източна Азия непрекъснато се изпращат значителни маси металически запас; имате ли основание за това? — Разбира се ... Аз намирам, че действителната стойност на износа на Съединеното кралство за Индия през 1851 г. е достигнала 7 420 000 ф.ст. Тук трябва да се прибави сумата на полиците на Индия хауз, т.е. на ония фондове, които Остиндийската компания превежда от Индия за покриване на своите собствени разноски. Тези трати съставляваха през разглежданата година 3 200 000 ф.ст., така че в обща стойност износьт на Съединеното кралство за Индия се равняваше на 10 620 000 ф.ст. През 1855 г. ... действителната стойност на стоковия експорт нарасна на 10 350 000 ф. ст.; тратите на Индия хауз съставляваха 3 700 000 ф.ст.; следователно целият износ е 14 050 000 ф.ст. За 1851 г. ние, както ми се струва, нямаме възможност да установим действителната стойност на вноса на стоки от Индия в Англия; но ние разполагаме с такива данни за 1854 и 1855 година. През 1855 г. цялата действителна стойност на вноса на стоки от Индия в Англия се равняваше на 12 670 000 ф.ст. и тази сума в сравнение с 14 050 000 ф.ст. на износа дава в полза на Англия салдо от непосредствената търговия между двете страни 1 380 000 ф.ст.» [В. А. 1857].

Относно това Уилсън отбелязва, че валутните курсове се засягат и от пряката търговия. Така например износьт от Индия за Австралия и Севе-

рна Америка се покрива с трати на името на Лондон и влияе поради това върху валутния курс съвсем по същия начин, както ако стоките биха отивали непосредствено от Индия в Англия. Освен това, ако се вземат Индия и Китай заедно — балансът ще се окаже неблагоприятен за Англия, тъй като на Китай се налага постоянно да прави значителни платежи на Индия за опиум, а на Англия се налага да прави платежи на Китай, така че по този околен път сумите от Англия отиват в Индия (1787, 1788).

1791. Уилсън пита дали влиянието върху валутния курс не ще бъде еднакво както в случай че капиталът

«се изнася във форма на железни релси и локомотиви, така и в случай че той се изнася във форма на металически пари.»

Нюмърч отговаря на това съвсем правилно:

12 милиона ф.ст., изпратени през последните години в Индия за строеж на железопътни линии, послужиха за купуване на годишна рента, която Индия трябва да плаща в определени срокове на Англия.

«А що се отнася до непосредственото влияние върху пазара на благороден метал, то влагането на тези 12 милиона ф. ст. може да окаже такова само доколкото метал е трябвало да се изнася за действителни вложения във вид на пари.»

1797. {Уегелин пита:} «Ако за това желязо (релсите) не се получават в замяна никакви обратни постъпления, то как може да се казва, че то влияе върху валутния курс? — Аз не смятам, че онази част от разходите, която се изнася във форма на стоки, засяга състоянието на валутния курс ... валутният курс между две страни се засяга — може да се каже изключително — от количеството на облигациите или полиците, предлагани в едната страна, в сравнение с количеството, предлагано срещу това в друга страна; такава е рационалната теория на валутния курс. Що се отнася до препращането на 12-те милиона, то тези 12 милиона отначало бяха подписани тук; ако сделката беше от такъв род, че всички тези 12 милиона се вложеха в звънка монета в Калкута, Бомбай или Мадрас ... такава внезапно търсене би

оказало потресаващо действие както върху цената на среброто, така и върху валутния курс — съвсем тъй, както ако Източноиндийската компания би заявила утре, че тя увеличава своите трати от 3 на 12 милиона. Но половината от тези 12 милиона е изразходвана ... за покупка на стоки в Англия ... железни релси, строителни и други материали ... това е влагане на английски капитал в самата Англия за и вестен сорт стоки, който се изпраща в Индия, и с това работата се изчерпва. — 1798. {Уегелин} Но производството на тези необходими за железниците стоки — желязо и дърво — предизвиква силно потребление на задгранични стоки, а последното би могло да засегне валутния курс? — Разбира се.»

Уилсън изказва мнение, че желязото представлява главно труд и че работната заплата, изплатена за този труд, представлява главно импортирани стоки (1799), и след това пита:

«1801. Но казано общо: ако стоките, произведени посредством потребление на тези импортирани стоки, се изнасят по такъв начин, че ние не получаваме за тях никаква компенсация било в продукти или по друг начин — не ще ли има това за последица неблагоприятен за нас курс? — Това общо положение тъкмо съответства на онова, което бе налице в Англия през време на усиленото железопътно строителство {1845}. В течение на три, четири или пет години поред вие вложихте в железници 30 милиона ф.ст. и почти цялата тази сума отиде за работна заплата. В продължение на три години вие издържахте по строежа на железопътни линии, локомотиви, вагони и гари повече народ, отколкото във всички фабрични райони, взети заедно. Тези хора ... разходваха своята работна заплата за чай, захар, спиртни напитки и други чуждестранни стоки; налагаше се тези стоки да се внасят, и при все това, несъмнено е, че в течение на цялото време, когато се извършваха тези огромни разходи, валутният курс между Англия и другите страни не претърпя съществени изменения. Отлив на благородни метали не се наблюдаваше, напротив, имаше по-скоро прилив.»

1802. Уилсън настоява, че при равновесие на търговския баланс и при курс *al pari* (*no parитета*) между Англия и Индия извънредният износ на

желязо и локомотиви „трябва да засегне валутния курс с Индия“. Нюмърч не вижда защо това трябва да бъде така, щом изнасяните релси представляват вложение на капитал и на Индия не се налага да ги заплаща в една или друга форма; към това той добавя:

«Аз съм съгласен с положението, че нито една страна не може продължително време да има неблагоприятен валутен курс с всички страни, с които тя води търговия; неблагоприятен валутен курс с една страна неизбежно създава благоприятен курс с друга страна.»

На това Уилсън противопоставя следната тривиалност:

«1803. Но нима едно пренасяне на капитал не остава същото независимо от това, дали то се извършва в една форма, или в друга? — Да, разбира се, доколкото работата се касае до вземанията. — 1804. И така, ако вие изпращате благороден метал или стоки, влиянието на железопътното строителство в Индия върху тукашния пазар на капитали ще бъде едно и също и ще повиши стойността на капитала точно тъй, както ако пялата сума би била изнесена във вид на благороден метал?»

Ако цените на желязото не са нараснали, това доказва във всеки случай, че „стойността“ на съдържащия се в релси „капитал“ не се е увеличила. Онова, за което тук става дума, е стойността на паричния капитал, лихвеният процент. Уилсън би желал да отъждестви паричния капитал и капитала изобщо. Фактът се заключава просто в това, че в Англия бяха подписани 12 милиона за индийските железници. Това обстоятелство няма никакво пряко отношение към валутния курс и за паричния пазар предназначението на тези 12 милиона е също така безразлично. Ако паричният пазар се намира в благоприятно положение, това изобщо може да не окаже никакво влияние, също тъй, както не го засегна подписката за акции на английските железници през 1844 и 1845 година. А ако паричният пазар е вече до известна степен стеснен, това, разбира се, би могло да повлияе върху равнището на лихвата, но само в посока на повишение, а по теорията на Уилсън това би трябвало да направи курса по-благоприятен за Англия, т.е. да противодейства на тенденцията към износ на благороден метал — ако не в Индия, то в други страни. Г-н Уилсън прескача от едното към другото. Във въпрос 1802 той твърди, че трябва да

бъде засегнат валутният курс; в № 1804, че се засяга „стойността на капитала“ — две съвсем различни неща. Лихвеният процент може да влияе върху валутния курс и валутният курс върху лихвения процент, но при изменящ се курс лихвеният процент, а при изменящ се лихвен процент курсът може да остава постоянен. В главата на Уилсън не се побира мисълта, че при преpraщане на капитал в чужбина самата форма, в която той се преpraща, създава такова различие във влиянието, т.е. че такова голямо значение има различието във формите на капитала, и то тъкмо неговата парична форма, което крайно противоречи на възгледите на просветената политическа икономия. Нюмърч отговаря на Уилсън едностранчиво, доколкото съвсем не обръща вниманието на последния върху неговия внезапен и с нищо немотивиран скок от валутния курс към лихвения процент. Нюмърч дава на посочения въпрос 1804 нерешителен и колеблив отговор:

«Щом е наложително да се намерят 12 милиона, то доколкото въпросът се касае до общия лихвен процент, без съмнение несъществено е дали тези 12 милиона се преpraщат във вид на благороден метял или във вид на материали. Аз все пак мисля (добър преход е това „все пак“, за да се каже веднага тъкмо обратното), „че това не е съвсем несъществено“ {това е несъществено, но все пак не е несъществено}, „тъй като в единия случай 6 милиона ф. ст. незабавно биха се стекли обратно ; в другия случай те не биха се стекли тъй бързо. Затова ще представлява известна“ {каква определеност!} „разлика дали тези 6 милиона ще бъдат изразходвани тук в страната или пък напълно ще бъдат експортирани.»

Какво трябва да означава твърдението, че 6 милиона веднага биха се стекли обратно? Доколкото 6 милиона ф.ст. са изразходвани в Англия, те съществуват във вид на релси, локомотиви и пр., които трябва да бъдат изпратени в Индия, откъдето те не ще се върнат назад, и тяхната стойност ще се възвърне само чрез амортизация, т.е. много бавно, докато 6-те милиона благороден метал може би много по-скоро ще се върнат *in natura*. Доколкото 6-те милиона са изразходвани в работна заплата, те са изядени; но парите, във вид на които те са били авансирани, циркулират както по-преди в страната или съставляват резерв. Същото се отнася до печалбите на производителите на релси и до частта от 6 милиона, която

възстановява техния постоянен капитал. И така, двусмислената фраза за възвръщане на капитали е употребена от Нюмърч само за да избегне да каже направо: парите са останали в страната и доколкото те функционират като даван в заем паричен капитал, разликата за паричния пазар (като се остави настрана, че обръщението би могло, може би, да погълне по-голямо количество металически пари) се заключава само в това, че те се изразходват за сметка на *A*, а не на *B*. Вложение от подобен род, при което капиталът се пренася в други страни във вид на стоки, а не във вид на благороден метал, може само дотолкова да окаже влияние върху валутния курс (и при това не върху валутния курс със страната, в която се влага капитал), доколкото производството на износни стоки изисква добавъчен импорт на други чуждестранни стоки. В такъв случай това производство не е предназначено да ликвидира този добавъчен импорт. Но същото нещо е налице при всеки експорт на кредит, безразлично дали като вложение на капитал или за обикновени търговски цели. Освен това този добавъчен импорт може чрез обратно влияние да предизвика добавъчно търсене на английски стоки от страна например на колониите или на Съединените щати.

По-рано Нюмърч казваше, че вследствие на тратите на източноиндийската компания износът от Англия за Индия е по-голям от вноса. Сър Чарлз Ууд го подлага по този пункт на кръстосан разпит. Този излишък на английския износ за Индия свръх вноса от Индия в действителност се осъществява чрез такъв внос от Индия, за който Англия не заплаща никакъв еквивалент: тратите на Източноиндийската компания (понастоящем на източноиндийското правителство) се свеждат до данък, който се взема от Индия. Да вземем за пример 1855 г.: вносът от Индия за Англия е 12 670 000 ф.ст.; английският износ за Индия е 10 350 000 ф.ст. Баланс в полза на Индия — 2 250 000 ф.ст.

«Ако с това работата се изчерпваше — би се наложило тези 2 250 000 ф.ст. в една или друга форма да се изпратят в Индия. Но тук излизат на сцената исканията от страна на Индия хауз. Индия хауз обявява, че е в състояние да издаде трати на името на различните президентства в Индия в размер 3 250 000 ф.ст. {Тази сума се вземаше

за погасяване на лондонските разходи на Източноиндийската компания и за изплащане дивидентите на акционерите.} А това не само погасява баланса от 2 250 000 ф.ст., възникнал по пътя на търговията, но и дава един милион излишък» (1917). [В. А. 1857].

1922. [Ууд:] «Следователно влиянието на тези трати на Индия хаус не е да увеличава износа за Индия, а да го намалява *pro tanto* (съответно)?»

{Това трябва да означава да намалява необходимостта да се покрива вносът от Индия чрез износ за там на същата сума. Г-н Нюмърч обяснява това с обстоятелството, че за тези 3 700 000 ф.ст. англичаните импортират в Индия „добро управление“ (1925). Ууд, като министър на Индия, много добре запознат с оня сорт „добро управление“, който се внасяше от англичаните в Индия, прави следната правилна и иронична забележка (1926):

«Тогава износът, който, според вашите думи, е резултат от тратите на Индия хауз, е износ на добро управление, а не на стоки.»

Тъй като Англия много експортира „по този начин“ за „добро управление“ и за влагане на капитали в други страни — получавайки по такъв начин внос, съвсем независим от обикновения ход на работите, получавайки дан отчасти за експортирано „добро управление“, отчасти като доход от капитали, вложени в колониите и в други страни, дан, за която не се налага да плаща никакъв еквивалент. Ясно е поради това, че валутният курс не се засяга, ако Англия просто изяде тази дан без насрещен експорт; ясно е също така, че курсовете не се засягат и в случай че Англия пак влага тази дан не у себе си, а, производително или непроизводително, в чужбина: ако например тя за сметка на тази дан изпраща бойни припаси в Крим. И при това, доколкото вносът от чужбина влиза в дохода на Англия (той трябва да се плаща, разбира се, или във вид на дан, която не изисква еквивалент, или чрез обмяна срещу тази незаплатена дан, или по обикновения в търговията път), Англия може сама да го консумира, или отново да го вложи в работа като капитал. Както и да е, валутният курс във всеки случай не ще бъде засегнат, което изпуска предвид мъдрият Уилсън. Безразлично дали известна част от дохода се образува от

отечествен или чуждестранен продукт — при което последният случай предполага саморазмяна на отечествени продукти срещу чуждестранни, — потреблението на този доход, производително или непроизводително, ни най-малко не изменя валутния курс, макар и да оказва влияние върху общия мащаб на производството. Необходимо е да се има това предвид при оценяване на следващото по-долу. }

1934. Ууд пита по какъв начин изпращането на военни припаси за Крим би могло да засегне валутния курс с Турция. Нюмърч отговаря:

«Аз не виждам защо би трябвало непременно да се отрази върху валутния курс простото изпращане на военни припаси, но изпращането на благороден метал несъмнено би засегнало курса.»

Следователно тук той прави разлика между капитал в парична форма и други форми капитал. Но ето Уилсън задава следния въпрос:

«1935. Ако вие извършвате в широки размери експорт на някаква стока, без да получавате в замяна съответен внос.»

{Г-н Уилсън забравя, че що се отнася до Англия, налице е доста значителен импорт, в замяна на който никога не е имало съответен експорт, с изключение на експорт във форма на „добро управление“ или на изнесен по-рано капитал за инвестиране; във всеки случай това не е такъв импорт, който влиза в нормалното движение на търговията. Но предметите на този импорт отново се разменят например срещу американски продукти; и ако американски продукти се експортират без съответен импорт, това ни най-малко не изменя обстоятелството, че стойността на този импорт може да бъде потребена без еквивалентен износ за чужбина; той е получен, без съответен износ и следователно може да бъде потребен, без да влезе в търговския баланс},

«то вие не плащате задграничния дълг, който сте направили по причина на вашия внос.»

{Но ако сте заплатили този импорт още от по-преди, например посредством кредита, оказан в чужбина, то при това не ще бъде направен никакъв дълг, и въпросът няма нищо общо с интернационалния баланс — той

се свежда до производителен или непроизводителен разход, при което е съвсем безразлично дали потребените продукти са произведени вътре в страната или в чужбина}

«и затова с такава сделка вие ще засегнете валутния курс, тъй като задграничният дълг не се плаща вследствие на това, че вашият експорт няма съответен внос. — Това е правилно по отношение на различни страни изобщо.»

Лекцията на Уилсън се свежда до това, че всеки експорт без съответен импорт е същевременно импорт без съответен експорт, тъй като в производството на експортираните стоки влизат чуждестранни, следователно импортирани стоки. Предполага се, че всеки такъв експорт се основава върху незаплатен импорт или го създава — следователно предполага или създава задграничен дълг. Това е погрешно, даже ако се оставят настрана следните две обстоятелства: 1) Англия има гратис импорт, за който тя не заплаща никакъв еквивалент; например част от нейния индийски импорт. Тя може да разменя неговите предмети срещу предмети на американския импорт, а предметите на последния да експортира без съответен импорт; що се отнася до стойността, то Англия при това във всеки случай експортира само онова, което не ѝ е струвало нищо. И 2) Англия може би вече е заплатила внос, например американски, който образува добавъчен капитал; ако тя след това го потребява непроизводствено, например във вид на военни припаси — това не образува дълг по отношение на Америка и не засяга валутния курс с Америка. Нюмърч сам си противоречи в показанията 1934 и 1935, което му посочва Ууд във въпрос 1938:

«Ако нито една част от стоките, употребявани за изготвяне на ония предмети, които ние изнасяме без съответно възвръщане {военни разходи}, не се получава от страната, за където се експортират тези предмети, то по какъв начин може това да засегне валутния курс с тази страна? Ако приемем, че търговията с Турция се намира в обикновеното състояние на равновесие, по какъв начин валутният курс между Англия и Турция може да бъде засегнат от износа на военни припаси за Крим?»

Тук Нюмърч губи самообладание; той забравя, че в показаниято под

№1934 вече правилно е отговорил на този прост въпрос, и казва:

«Струва ми се, че ние вече изчерпахме практическия въпрос и навлизаме сега в много възвишена област на метафизическа дискусия.»

{Уилсън дава и друга постановка на своето твърдение, че валутният курс се засяга от всяко пренасяне на капитал от една страна в друга, безразлично дали то се извършва във форма на благороден метал или във форма на стоки. Уилсън знае, разбира се, че валутният курс се засяга чрез лихвения процент, а именно от отношението между нормите на лихвата на ония две страни, за взаимния валутен курс на които става дума. Ако му се удаде да покаже, че излишък от капитал изобщо, т.е. преди всичко излишък от стоки от всякакъв вид, включително и благородни метали, оказва между другите обстоятелства определящо влияние върху лихвения процент, той вече прави крачка, която го приближава до целта; наистина, щом това е така, пренасянето на значителна част от този капитал от една страна в друга трябва да измени лихвения процент в двете страни, а именно в противоположно направление, и по тоя начин на второ място трябва да въздейства върху валутния курс между двете страни. — Ф. Е.}

Той пише в редактирания тогава от него „Economist“ [122 май] (1847, стр. 574):

«Очевидно е, че такъв излишък от капитал, за който говорят големи запаси от всякакъв вид, включително и благороден метал, неизбежно трябва да доведе не само до ниски цени на стоките изобщо, но и до по-нисък лихвен процент за ползването на капитал (1). Ако имаме в наличност запас от стоки, достатъчен за страната за две следващи години, то разпореждане с тези стоки в течение на известен период може да се получи по Много по-ниска норма на лихвата, отколкото ако запасът би стигнал едва за два месеца (2). Всякакви парични заеми, в каквато и форма да се извършват, представляват само преминаване на разпореждането със стоки от едно лице към друго. Поради това, ако има стоки в излишък, паричната лихва трябва да бъде ниска, ако стоките са малко, тя трябва да бъде висока (3). Ако стоките

се стичат по-обилно, броят на продавачите в сравнение с броя на купувачите ще се увеличава и според степента, в която количеството на стоките превишава нуждите на непосредственото потребление, все по-голяма и по-голяма част от тях трябва да се съхранява за по-късно потребление (4). При такива обстоятелства един притежател на стоки ще се съгласи да ги продаде с отсрочка на платежа или на кредит при условия по-малко изгодни за него, отколкото ако би бил уверен, че целият му запас ще намери пласмент в течение на няколко седмици.»

По повод **положение 1)** е необходимо да отбележим, че силен прилив на благороден метал може да има едновременно със съкращение на производството, както това се наблюдава винаги непосредствено след криза. В следващата фаза благороден метал може да се стича от страни, които предимно произвеждат благороден метал; вносът на други стоки през този период обикновено се уравнисява с износа. В тези две фази лихвеният процент е нисък и само бавно се повишава; защо това е така — ние вече видяхме. Този нисък лихвен процент можеше винаги да бъде обяснен без влияние на каквито и да било „големи запаси от всякакъв вид“. И как е могло да има такова влияние? Ниската цена например на памука дава възможност на предачите и т.н. да получават висока печалба. А защо е нисък лихвеният процент? Сигурно не защото е висока печалбата, която може да бъде получена с взет назаем капитал. А единствено и изключително, защото при съществуващите обстоятелства търсенето на заеман капитал не расте пропорционално на тази печалба; следователно движението на заемния капитал се различава от движението на промишления капитал. А „Economist“ се стреми да докаже тъкмо обратното: че движението му било тъждествено с движението на промишления капитал.

Положение 2), ако смекчим нелепата предпоставка, че има запас за две години напред, докато придобие известен смисъл — предполага препълване на стоковия пазар. Това би предизвикало спадане на цените. За бала памук би се плащало по-малко. Но от тук по никакъв начин не следва, че парите за покупка на бала памук могат да се набавят по-евтино. Това зависи от състоянието на паричния пазар. Ако те могат да се набавят по-евтино, то е само защото търговският кредит се намира в та-

кова положение, при което той в по-малка степен е принуден да прибегва до банков кредит, отколкото в обикновено време. Стоките, препълващи пазара, представляват средства за живот или средства за производство. Ниската цена на едните и другите повишава печалбата на промишления капиталист. А защо се понижава лихвата, ако не вследствие на противоположността — а съвсем не на тъждеството — между изобилието на промишлен капитал и търсенето на парични заеми? Обстоятелствата се слагат така, че за търговеца и промишленика е по-лесно да си оказват взаимно кредит; вследствие на такова облекчение на търговския кредит и промишленикът, и търговецът по-малко се нуждаят от банков кредит; затова лихвеният процент може да бъде нисък. Този нисък лихвен процент няма нищо общо с притока на благороден метал, макар че и едното, и другото могат да стават паралелно, и същите причини, които предизвикват понижение на цените на вносните артикули, могат да създадат и излишък от вносения благороден метал. Ако импортният пазар би бил действително препълнен, това би показвало намаление на търсенето на вносни стоки, което при ниски цени би могло да бъде обяснено само като резултат от съкращение на отечественото промишлено производство; а това би било на свой ред необяснимо при излишъчен внос по ниски цени. Чисти глупости, целта на които е да се покаже, че спадането на цените = на спадане на лихвения процент. И едното, и другото могат да съществуват редом в едно и също време. Но в такъв случай това е израз на противоположност на направленията, в които се извършва движението на промишления, и движението на давания в заем паричен капитал, а не израз на тяхното тъждество.

Защо паричната лихва, както това твърди **положение 3**); да бъде ниска, ако има стоки в излишък, не може да се види и след тези по-нататъшни разсъждения. Щом стоките са евтини, то за да купя определено количество от тях, ми са нужни, да кажем, 1000 ф.ст. вместо предишните 2000. Но може би аз и сега ще изразходвам 2000 ф.ст., ще купя с тях двойно в сравнение с предишното количество стоки и ще разширя своето предприятие, като авансирам същия капитал, който може би трябва да заема. Аз купувам сега, както и по-рано, за 2000 ф.ст. Следователно моето търсене на паричния пазар остава неизменно, въпреки че с понижението на цените моето търсене на стоковия пазар се повишава. Но ако търсенето на стоковия пазар спада, т.е. ако производството — в противоречие

с всички закони на „Economist“ — не се разширява със спадането на стоковите цени, то и търсенето на даван в заем паричен капитал би трябвало да се намали, макар печалбата да нараства; обаче тази нарастваща печалба би създавала търсене на заемаен капитал. Впрочем ниското равнище на стоковите цени може да произтича от три причини. Първо, от недостатъчно търсене. Тогава лихвеният процент е нисък, защото производството е отслабнало, а не защото стоките са евтини, тъй като тази евтиния само отразява посоченото отслабване. Или защото предлагането е твърде голямо в сравнение с търсенето. Това може да се случи вследствие на препълване на пазарите и т.н., което води до криза, и по време на самата криза може да съвпада с висок лихвен процент, или пък може да се случи, защото е спаднала стойността на стоките, следователно същото търсене може да бъде задоволено по по-ниски цени. Защо в последния случай да спада лихвеният процент? Защото расте печалбата? Ако е, защото е нужен по-малко паричен капитал, за да се получи същият производителен или стоков капитал, това би доказвало само, че печалбата и лихвата са обратно пропорционални. Във всеки случай общото положение на „Economist“ е погрешно. Ниските парични цени на стоките и ниският лихвен процент не непременно съвпадат. В противен случай в най-бедните страни, където паричните цени на продуктите са най-ниски и лихвеният процент би трябвало да бъде най-нисък, а в най-богатите страни, където паричните цени на земеделските продукти са най-високи и лихвеният процент би трябвало да стои най-високо. Въобще и „Economist“ се съгласява, че ако спада стойността на парите, това не оказва никакво влияние върху лихвения процент. 100 ф.ст. ще донесат, както преди, 105 ф.ст.; ако 100 ф.ст. струват сега по-малко, то по-малко струват и 5 ф.ст. лихва. Отношението не се изменя вследствие повишаване на стойността или обезценяване на първоначалната сума. Определено количество стоки, разглеждано като стойност, е равно на известна парична сума. Ако неговата стойност се повишава, тогава то е равно на по-голяма парична сума; обратното става при понижаване на стойността. Ако стойността = на 2000, то 5% — на 100; ако тя = на 1000, то 5% = на 50. Но това ни най-малко не изменя нормата на лихвата. Правилно е само едно — че са нужни по-големи парични заеми, когато са необходими 2000 ф.ст. вместо 1000 ф.ст., за да може да бъде продадено същото количество стоки. Но това показва в дадения случай само обратна пропорционал-

ност между печалба и лихва. Защото печалбата расте с поевтиняването на елементите на постоянния и променливия капитал, а лихвата спада. Обаче и обратното може да се случи и често пъти действително се случва. Например памукът може да бъде евтин вследствие на това, че няма търсене на прежда и тъкани; той може да бъде относително скъп вследствие на това, че голяма печалба в памучната промишленост предизвиква голямо търсене на същия. От друга страна, печалбата на промишлениците може да бъде висока именно защото цената на памука е ниска. Таблицата на Хъбърд показва, че движението на лихвения процент и движението на стоковите цени протичат съвсем независимо едно от друго, докато движението на лихвения процент точно се приспособява към движението на металния запас и валутния курс.

«Следователно, ако има стоки в излишък, паричната лихва трябва да бъде писка», казва „Economist“.

Тъкмо противоположното се наблюдава по време на кризи; стоки има в излишък, не могат да бъдат превърнати в пари и затова лихвеният процент е висок; в друга фаза на цикъла господства голямо търсене на стоки, затова е облекчен обратният приток на капитал, но същевременно стоковите цени се повишават, а вследствие на леснината на обратния приток лихвеният процент е нисък. *«Ако те {стоките} са малко, той трябва да бъде висок.»*

Пак тъкмо обратното става в периоди на депресия [Abspannung] след криза. Стоките са малко — абсолютно, а не по отношение на търсенето, — а лихвеният процент е нисък.

Към **положение 4**). Достатъчно ясно е, че при препълнен пазар даден притежател на стоки ще ги отстъпи по-евтино — ако той изобщо е в състояние да ги продаде, — отколкото ако се предвижда бързо изчерпване на наличните запаси от стоки. Но по-малко ясно е защо при това трябва да се понижава лихвеният процент.

Ако пазарът е препълнен с импортирани стоки, лихвеният процент може да се повишава вследствие на нарасналото търсене на заеман капитал от страна на собствениците, които не желаят да изкарват на всяка цена стоките на пазара. Той може да се понижава вследствие на това, че лесн-

ината на търговския кредит държи на сравнително ниско равнище търсене на банков кредит.

„Economist“ споменава за бързото въздействие върху курса от 1847 г., оказано от повишението на лихвения процент и от друг вид натиск върху паричния пазар. Не бива обаче да се забравя, че въпреки изменението на курса, златото продължаваше да се отлива до края на април; обратът настъпи тук едва в началото на май.

«На 1 януари 1847 г. металическият запас на банката съставляваше 15 066 691 ф.ст.; лихвеният процент $3\frac{1}{2}$; тримесечният курс по отношение на Париж 25,75; по отношение на Хамбург 13,10; по отношение на Амстердам $12,3\frac{1}{4}$. На 5 март металическият запас спадна на 11 595 535 ф. ст.; лихвеният процент се покачи на 4; валутният курс по отношение на Париж спадна на $25,67\frac{1}{2}$, по отношение на Хамбург - на $13,9\frac{1}{4}$. по отношение на Амстердам — на $12,2\frac{1}{2}$, Отливът на злато продължаваше.» Виж следващата таблица:

1847 г.	Запас от благородни метали в Английската банка във ф. ст.	Паричен пазар	Най-висок курс на тримесечните полици:		
			Париж	Хамбург	Амстердам
20 март	16 162 000	Банково скonto 4%	25,67½	13,09¾	12,2½
3 април	13 237 000	„ „ 5%	25,80	13,10	12,3½
10 „	16 366 000	Парите много редки	25,90	13,10⅓	12,4½
17 „	9 140 000	Банково скonto 5½%	26,02½	13,10¾	12,5½
24 „	17 126 000	ДЕПРЕСИЯ	26,05	13,12	12,6
1 май	13 705 000	Ескалираща депресия	26,15	13,12¾	12,6½
8 „	21 853 000	Най-голяма депресия	26,27½	13,15½	12,7¾

През 1847 г. целият експорт на благороден метал от Англия съставляваше 8 602 597 ф.ст.

От тази сума изнесено в Съединените щати	3 226 411 ф. ст.
„ „ „ „ във Франция	2 479 892 „ „
„ „ „ „ в Ханзейските градове	958 781 „ „
„ „ „ „ в Холандия	247 743 „ „

Въпреки изменението на курса в края на март, още цял месец, продължава отливът на злато; вероятно към Съединените щати.

«Тук виждаме» {казва „Economist“, 1847, стр. 984} колко бързо и решително, повишението на лихвения процент и последвалата след него притесненост с парите изправи неблагоприятния курс и измени движението на златото, така че последното започна отново да се стича в Англия. Това действие бе предизвикано съвсем независимо от платежния баланс. Повишеният лихвен процент понижи курса на ценните книжа — английски и чуждестранни — и даде повод за големи закупувания на същите за сметка на чужбина. Това увеличи сумата на издадените от Англия полици, докато, от друга страна, при висок лихвен процент трудността да се получават пари бе толкова голяма, че търсенето на тези полици намаля, докато тяхната сума нарасна. По същата причина поръчките за чуждестранни стоки бяха анулирани, английските капитали в чуждестранни ценни книжа бяха реализирани и парите бяха насочени за влагане в Англия. Така например четем в „Rio de Janeiro Prices Current“ от 10 май: «Валутният курс {по отношение на Англия} претърпя ново понижение, предизвикано главно от натиска, оказан върху пазара от търсенето на полици за печалба от значителни продажби на държавни фондове {бразилски} за английска сметка.»

Английският капитал, който се влагаше в чужбина в различни ценни книжа, когато лихвеният процент тук бе много нисък, се върна по този начин назад, когато лихвеният процент се повиши.

(горе)

ТЪРГОВСКИЯТ БАЛАНС НА АНГЛИЯ

Само Индия трябва да плаща около 5 милиона дан за „добро управление“, лихви и дивиденди на британски капитал и т.н., при което тук още не са взети под внимание сумите, които ежегодно се изпращат в Англия — с цел да бъдат вложени там — отчасти от чиновници във вид на спестяване от своята заплата, отчасти от английски търговци като част от своята печалба. По същите причини от всяка британска колония непрекъснато трябва да постъпват значителни преводи на пари. Повечето банки в Австралия, Западна Индия, Канада са основани с британски капитал, дивидентите трябва да се изплащат в Англия. Освен това Англия притежава значително количество чуждестранни държавни ценни книжа — европей-

ски, южно- и северно-американски, — по които тя трябва да получава лихви. Към това се прибавя още и нейното участие в задгранични железници, канали, рудници и т. н. със съответни дивиденди. Платежи по всички тези пера се извършват почти изключително в продукти, свръх сумата на английския износ. Сумите, постъпващи, от друга страна, от Англия в чужбина у притежателите на английски ценни книжа, и сумите, потребявани от англичани в чужбина, съставляват в сравнение с това нищожна величина.

Този въпрос, доколкото се отнася до търговския баланс и до валутния курс, е

«във всеки даден момент въпрос на време. Обикновено... Англия дава дългосрочен кредит за своя износ, докато вноса тя заплаща в брой. известен момент тази разлика в сроковете на платежите оказва значително влияние върху курса. В периоди, когато нашият износ значително нараства, както например през 1850 г., трябва непрекъснато да се увеличават вложенията на английски капитал... по този начин доходите срещу стоки, експортирани през 1849 г., могат да постъпват едва през 1850 г. Но ако през 1850 г. износът е превишил износа от 1849 г. с 6 милиона, то практическият резултат е бил тоя, че извън пределите на страната са изпратени срещу тази сума повече пари, отколкото са върнати такива назад през тази година; и по този начин се оказва влияние върху валутния курс и върху лихвения процент. Но щом работите ни са притеснени от криза и нашият износ е силно съкратен, доходите за по-големия експорт през предшестващите години започват значително да превишават стойността на нашия импорт; курсът в съответствие с това се обръща в наша полза, капиталът бързо се натрупва вътре в страната и лихвеният процент спада» („Economist“, 11 януари 1851 г. [Стр. 30]).

Задграничният валутен курс може да се изменя

- 1) под влияние на платежния баланс на даден момент, от каквито и причини да се определя този баланс — от чисто търговски, от влагане на капитал в чужбина или пък от държавни разходи за водене на войни и т. н., доколкото при това се извършват в налични пари платежи в чужбина.
- 2) Под влияние на обезценяване на парите в дадена страна — безразли-

чно дали монетни или книжни. В този случай изменението на курса е чисто номинално. Ако 1 фунт стерлинг представлява в даден момент половината от онези пари, които той е представлявал по-рано, то, от само себе си се разбира, ще го приемат по 1272 франка вместо по 25.

3) Ако се касае за валутен курс между две страни, от които едната употребява като „пари“ сребро, другата злато, то валутният курс зависи от колебанията на относителната стойност на двата метала, тъй като тези колебания очевидно изменят паритета между двата метала. Като пример за последното могат да служат курсовете от 1850 г.; те бяха неблагоприятни за Англия, въпреки че нейният износ нарасна извънредно много; все пак не се наблюдаваше отлив на злато. Това бе резултат от внезапното повишение на стойността на среброто в сравнение със стойността на златото (Вж. „Economist“, 30 ноември 1857 г. [стр. 1319—1320]).

Паритетът на валутния курс за 1 ф. стерлинг е: по отношение на Париж 25 фр. и 20 сант.; по отношение на Хамбург 13 маркибанко $10\frac{1}{2}$ шил.; по отношение на Амстердам 11 флоринта и 97 цента. Колкото повече валутният курс по отношение на Париж надхвърля 25,20, толкова повече той става все по-благоприятен за английския длъжник на Франция или за купвача на френски стоки. И единият, и другият се нуждаят сега от по-малко фунта стерлинги, за да постигнат своята цел. — В отдалечени страни, където благороден метал не е лесно да се получи, когато полиците са редки и не са достатъчни за извършване на плащане на Англия, естествена последица е повишаването на цените на онези продукти, които обикновено се изнасят за Англия, тъй като за тези продукти възниква повишено търсене за изпращането им вместо полиците в Англия; това често става в Индия.

Неблагоприятен валутен курс и дори отлив на злато може да има, когато в Англия господства голям излишък от пари, нисък лихвен процент и високи курсове на ценните книжа.

През 1848 г. Англия получи голямо количество сребро от Индия, тъй като добрите полиците бяха редки, а посредствените се вземаха неохотно вследствие на кризата от 1847 г. и на силния упадък на кредита в операциите с Индия. Всичкото това сребро веднага след пристигането си намери път към континента, където революцията повсеместно предизвика

усилено образуване на съкровища. През 1850 г. същото това сребро извършваше в по-голямата си част обратно пътешествие към Индия, тъй като състоянието на валутния курс сега правеше това изгодно.

Монетарната система е предимно католическа, кредитната е предимно протестантска система „*The Scotch hate gold*“ („Шотландците мразят златото“. ред) Като книжни пари паричното битие на стоките има само обществено битие. Само *вярата* дава спасение. Вярата в паричната стойност като съставен дух на стоките, вярата в начина на производство и в предпоставящия го ред, вярата в отделни агенти на производството, като в прости олицетворения на самонарастващия по стойност капитал. Но кредитната система също толкова малко се е освободила от базата на монетарната система, колкото малко протестантството се е освободило от основите на католицизма.

(горе)

ГЛАВА ТРИДЕСЕТ И ШЕСТА **ДОКАПИТАЛИСТИЧЕСКИТЕ ОТНОШЕНИЯ**

Лихвоносният капитал, или — както можем да го наречем по неговата старинна форма — лихварският капитал, заедно със своя близък, търговския капитал, принадлежи към допотопните форми на капитала, които отдавна предшестват капиталистическия начин на производство и се наблюдават в различните икономически обществени формации.

За съществуването на лихварския капитал е необходимо само поне част от продуктите да се превръща в стоки и наред със стоковата търговия парите да са се развили в различните си функции.

Развитието на лихварския капитал е свързано с развитието на търговския капитал и специално на парично-търговския капитал. В древния Рим, като се почне от последните години на републиката, когато манифактурата стоеше много по-ниско от средното равнище на развитието в античния свят, търговският капитал, парично-търговският капитал и лихварският капитал достигнаха — в пределите на античните форми — най-високата точка на развитие.

Ние видяхме как парите неизбежно довеждат до образуване на съкровища. Обаче професионалният събирач на съкровища придобива значение едва когато се превърне в лихвар.

Търговецът взема пари на заем, за да получи чрез тях печалба, да ги прилага като капитал, т.е. да ги изразходва. Следователно и в предишните форми паричният кредитор му противостои точно тъй, както на съвременния капиталист. Още католическите университети чувстваха специфичния характер на това отношение.

«Университетите в Алкала, Саламанка, Инголщадт, Фрайбург в Брайсгау, Майнц, Кьолн и Трир един след друг признаха законността на лихвите по търговските заеми. Тези санкции от страна на първите пет университета бяха вписани в архивите на консулството на град Лион и напечатани в приложение към „Traite de l'usure et interests“ Lyon. Bruyset-Ponthus» (M. Augier. „Le Credit public etc.“, Paris 1842, p. 206).

Във всички форми, в които робското стопанство (не патриархалното, а както то се формира в по-късната гръцка и римска епоха), съществува като средство за обогатяване, където следователно парите служат като средство за присвояване на чужд труд посредством купуване на роби, земя и т.н., парите, именно защото могат да бъдат изразходвани по такъв начин, придобиват способност да се прилагат като капитал, започват да носят лихви.

Но характерните форми, в които лихварският капитал съществува във времената, предшестващи капиталистическия начин на производство, са двойки. Аз казвам характерни форми. Същите форми се повтарят след това и върху базата на капиталистическото производство, но само като подчинени форми. Тук те вече не са формите, определящи характера на лихвоносния капитал. Тези две форми са следните: *първо*, лихварството посредством даване парични заеми на разточителни аристократи, предимно на поземлени собственици; *второ*, лихварството посредством даване парични заеми на дребни, владеещи условията на своя труд производители, към които спада и занаятчията, но особено селянинът, тъй като при докапиталистическите отношения, доколкото те изобщо допускат съществуване на дребни самостоятелни отделни производители, огромно-

то мнозинство на последните трябва да съставлява класата на селяните.

И едното, и другото — както разорението на богатите поземлени собственици от лихварството, така и изсмукването на соковете на дребните производители — довежда до образуване и концентрация на едри парични капитали. Колко далеч отива това разложение на стария начин на производство, както това стана в съвременна Европа, и дали на негово място се установява капиталистическият начин на производство, зависи изцяло от историческото стъпало на развитие и от дадените обстоятелства.

Лихварският капитал като характерна форма на лихвоносния капитал съответства на преобладаването на дребното производство на селяните, които живеят от своя труд, и на дребните занаятчийски майстори. Там, където — както при развития капиталистически начин на производство — условията на труда и продуктът на труда противостоят на работника като капитал, работникът като производител няма нужда да взема пари в заем. А ако той взема пари в заем, то е за свои лични нужди, както например от заложената къща. Но там, където работникът е собственик — действителен или номинален — на условията на своя труд и на своя продукт, той като производител се намира в отношение към капитала на паричния кредитор, който капитал му противостои като лихварски капитал. Нюмън изразява работата в пошла форма, твърдейки, че банкерът бил уважаван, докато лихварят е ненавиждан и презиран, понеже първият дава пари в заем на богатите, вторият — на бедните (F. W. Newman. „Lectures on Political Economy“, London 1851, p. 44). Той не забелязва, че между банкера и лихваря лежи различието на двата обществени начина на производство и съответните им форми на обществения строй, така че въпросът не се изчерпва с противоположността между беден и богат. В действителност лихварството, изсмукващо дребния производител, върви обикновено ръка за ръка с лихварството, изсмукващо богатия едър земевладелец. Когато лихварството на римските патриции окончателно бе разорило римските плебеи, дребните селяни, настъпи край на тази форма на експлоатация и мястото на дребноселското стопанство бе заето от чисто робовладелското стопанство.

Под формата на лихва целият излишък свръх необходимите средства за

съществуване на производителя (свръх сумата, съставляваща впоследствие работната заплата) може да бъде тук погълнат от лихваря (което по-късно изпъква като печалба и поземлена рента и затова във висша степен нелепо е да се сравнява равнището на тази лихва, която отнема цялата принадлежна стойност, с изключение на онова, което се пада на държавата, с равнището на съвременния лихвен процент, когато лихвата — поне нормалната — образува само част от тази принадлежна стойност. При това се забравя, че наемният работник произвежда и отдава на капиталиста, за който той работи, печалба, лихва и поземлена рента, с една дума, цялата принадлежна стойност. Кери прави това безсмислено сравнение, за да покаже колко изгодно е за работника развитието на капитала и придружаващото го спадане на лихвения процент. По-нататък, ако лихварят, не задоволявайки се с изстискването на принадлежна стойност от своята жертва, малко по малко придобива титул на собственост върху самите условия на неговия труд — върху земята, къщата и т.н. — и постоянно е зает с това, да го експроприира по този начин, то не следва да се забравя, че пълното експроприране на условията на труда на работника не е резултат, към който се стреми капиталистическият начин на производство, а е готова предпоставка, от която той изхожда. Наемният роб, както и същинският роб, поради своето положение не може — поне в качеството си на производител — да стане роб, защото е длъжник; той може да стане такъв, може би само в качеството си на потребител. Лихварският капитал във формата, в която той действително си присвоява целия принадлежен труд на непосредствените производители, без да изменя самия начин на производство; в която съществена предпоставка е собствеността, съответно владението на производителите върху условията на своя труд и съответното на това дребно раздробено производство; в която капиталът следователно не си подчинява труда непосредствено и затова не му противостои като промишлен капитал, този лихварски капитал докарва този начин на производство в бедствено състояние, парализира производителните сили, вместо да ги развива, и същевременно увековечава това злополучно състояние, при което обществената производителност на труда не се развива, както в капиталистическото производство, за сметка на самия труд.

И така, от една страна, лихварството подрива и разрушава античното и феодалното богатство и античната и феодалната собственост. От друга

страна, то подрива и разорява дребноселското и дребнобуржоазното производство, кратко казано, всички форми, при които производителят още се явява като собственик на своите средства за производство. При развит капиталистически начин на производство работникът не е собственик на условията на производството — на нивата, която той обработва, на суровия материал, който той преработва, и т.н. Но на това отчуждаване на условията на производството от производителя отговаря в дадения случай действителен преврат в самия начин на производство. Разединените работници се обединяват в голяма работилница за изпълнение на отделни, тясно свързани помежду си функции; работният инструмент се превръща в машина. Самият начин на производство не допуска вече това свързано с дребната собственост раздробяване на оръдията за производство, както и изолираността на самите работници. В капиталистическото производство лихварството вече не може да отделя условията на производството от производителя, тъй като те вече са разединени.

Лихварството централизира паричното имущество там, където средствата за производство са раздробени. Лихварството не изменя начина на производство, но се впира в него като паразит и го привежда в жалко състояние. То изсмуква соковете му, изтощава го и заставя възпроизводството да се извършва при все по-жалки условия. Оттук народната ненавист към лихварството, особено силна в античния свят, където собствеността на производителя върху условията на неговото производство бе същевременно база на политическите отношения, на самостоятелността на гражданите.

Докато господства робството или докато принадлежният продукт се изяжда от феодала и неговата свита и във властта на лихваря попада робовладелецът или феодалът, начинът на производство си остава все същият; той само започва по-тежко да души работника. Обремененият с дългове робовладелец или феодален сеньор изсмуква повече, тъй като и от самия него изсмукват повече. Или пък той в края на краищата отстъпва своето място на лихваря, който самият става земевладелец или робовладелец, както конниците в древния Рим. На мястото на стария експлоататор, чиято експлоатация е била повече или по-малко патриархална, тъй като е била предимно инструмент за политическа власт, се явява жесток, жаден за пари парвеню. Но самият начин на производство не се изменя.

При всички докапиталистически начини на производство лихварството оказва революционизиращо действие само с това, че разрушава и унищожават формите на собствеността, върху чиято здрава база и непрекъснато възпроизводство в една и съща форма почива политическият строй. При азиатски форми лихварството може да съществува много дълго, без да предизвиква нищо друго освен икономически упадък и политическа корупция. Само там и тогава, където и когато са налице останалите условия на капиталистическия начин на производство, лихварството се явява като едно от средствата, които създават новия начин на производство, разорявайки, от една страна, феодалите и дребните производители, централизирайки, от друга страна, условията на труда и превръщайки ги в капитал.

«В средните векове нито в една страна не се е налагал общ лихвен процент. Църквата е забранявала изобщо всякакви лихвоносни сделки. Законите и съдилищата недостатъчно са осигурявали дълговете. Толкова по-висока е била нормата на лихвата в отделни случаи. Нищожното парично обръщение, необходимостта повече плащежи да се извършват в пари са принуждавали към парични заеми; и то толкова повече, колкото по-слабо е било развито паричното дело. Господствало голямо различие както в лихвения процент, така и в самото понятие лихварство. През времето на Карл Велики се е смятало за прекомерно, ако някой е вземал 100%. В Линдау на Боденското езеро местните граждани вземали през 1348 г. 216 $\frac{2}{3}$ %. В Цюрих Съветът установил 43 $\frac{1}{3}$ % като законна лихва. В Италия се е налагало понякога да се плащат 40%, макар че през XII—XIV век обикновената норма не превишавала 20%. Верона налага 12 $\frac{1}{2}$ % като законна лихва. Император Фридрих II налага 10%, но само за евреите. За християните не искал да говори. 10% са нещо обикновено още през XIII век в немските земи по Рейн» (Hillmann — „*Stadtenwesen des Mittelalters*“. Zweiter Theil, Bonn, 1827, S. 55—57).

Лихварският капитал обладава начина на експлоатация, характерен за капитала, без характерния за него начин на производство. Това отношение се повтаря и в пределите на буржоазната икономика в изостаналите отрасли на промишлеността или такива, които се съпротивяват на прехода към съвременния начин на производство. Ако искаме например да

сравним английския лихвен процес с индийския, би трябвало да вземем за целта не лихвения процент на Английската банка, а напр. оня, който вземат от дребните производители на домашната промишленост онези, които им дават на кредит дребни машини.

В противоположност на потребяващото богатство лихварството е исторически важно поради обстоятелството, че то самото е процес на възникване на капитал. Лихварският капитал и търговското богатство служат за образуване на едно независимо от поземлената собственост парично богатство. Колкото по-малко е развит характерът на продукта като стока, колкото по-малко разменната стойност е подчинила на себе си производството в цялата му ширина и дълбочина, толкова повече парите се явяват като същинското богатство като такова, като всеобщото богатство в противоположност на неговия ограничен начин на представяне в потребителни стойности.

На това се основава образуването на съкровища. Като се оставят настрана парите като световни пари и като съкровище, парите именно във форма на платежно средство се явяват като абсолютна форма на стоката. И именно тяхната функция като платежно средство е онази, която развива лихвата, а заедно с нея и паричния капитал. Онова, което разточителното и развращаващо богатство иска, е парите като пари, парите като средство, с което може да се купи всичко. (Както и да се плащат дългове.) А на дребния производител са нужни парите преди всичко за плащане. (Превръщането на натуралните повинности и данъци, отиващи в полза на земевладелеца и държавата, в парична рента и парични данъци играе тук голяма роля.) И в двата случая парите са нужни като пари. От друга страна — образуването на съкровища става реално, осъществява своята мечта само в лихварството. От собственика на съкровище искат не капитал, а пари като пари; обаче чрез лихвата той превръща за себе си това парично съкровище в капитал — в средство, с което той овладява напълно или отчасти принадлежния труд, както и част от самите условия на производството; макар и номинално, последните да продължават да му противостоят като чужда собственост.

Лихварството живее привидно в порите на производството, както боговете на Епикур живели в междусветовното пространство. Пари се получа-

ват толкова по-трудно, колкото по-малко стоковата форма е всеобща форма на продукта. Затова лихварят не знае никакви други граници освен дееспособността или способността за съпротива на лицата, които се нуждаят от пари. В дребноселското и дребнобуржоазното производство парите са нужни като покупателно средство предимно когато вследствие на случайност или на някакви извънредни сътресения условията на производството се загубват от работника (който при тези начини на производство обикновено е още техен собственик) или най-малкото не могат да бъдат възстановени чрез обикновения ход на възпроизводството. Средствата за живот и суровите материали образуват главната част на тези условия на производството. Тяхното поскъпване може да доведе до невъзможност да бъдат възстановени чрез полученото за продукта, както обикновен неурожай може да попречи на селянина да възстанови семената *in natura*. Същите войни, с които римските патриции разоряваха плебеите, принуждавайки последните да носят военни повинности, които им пречеха да възпроизвеждат условията на своя труд и поради това ги превръщаха в бедняци (обедняването, изтощаването или загубването на условията на възпроизводството са тук преобладаващата форма), напълваха хамбарите и складовете на патрициите с плячкосана мед — тогавашните пари.

Вместо да дават пряко на плебеите необходимите за тях стоки — зърнени храни, коне, рогат добитък, — те им даваха в заем тази за тях самите безполезна мед и използваха това положение, за да изстискват прекомерни лихви, посредством които те заробваха плебеите за неизплатени дългове. При Карл Велики селяни франки също бяха разорени от войните, така че не им оставаше нищо друго, освен от длъжници да се превърнат в крепостни. В римската империя, както се знае, често пъти се случваше гладът да застава свободни хора да продават своите деца и самите себе си като роби на богатите. Толкова за общи повратни пунктове.

Що се отнася до отделни случаи, за дребните производители запазването или загубването на условията на производството зависи от хиляди случайности; и всяка такава случайност или загуба означава обедняване и представлява момент, когато може да се впие паразитът лихвар. Достатъчно е на дребен селянин да умре крава и той вече не е в състояние отн-

ово да започне своето възпроизводство в стария мащаб. Следователно той попада в ръцете на лихваря и щом веднъж това стане, никога вече не може да се освободи.

Обаче същинската, широка и своеобразна арена на лихварството е функцията на парите като платежно средство. Всяко свързано с определен падеж парично задължение, аренда, данък и т.н. води до необходимостта от парични платежи. Затова лихварството още от времето на древния Рим и до наши дни в широк мащаб се прибавя към функцията на откупвачите, *fermiers genereaux, receveurs genereaux* (генерални откупчици, главни бирници. ред). След това с развитието на търговията и на всеобщия характер на стоковото производство се развива разделянето по време на покупките и платежите. Парите трябва да се представят на определен падеж. Съвременните парични кризи доказват, че това може да създаде условия, при които и днес паричният капиталист и лихварят се сливат в едно. Но същото лихварство става главно средство за по-нататъшно развитие на потребността от пари като платежно средство, като увеличава все повече и повече задлъжнялостта на производителя и го лишава от обикновените платежни средства, тъй като поради самата тежест на лихвите прави невъзможно редовното възпроизводство. Тук лихварството израства из парите като платежно средство и разширява тази функция като негова присъща арена.

Развитието на кредитното дело се извършва като реакция против лихварството. Обаче това съвсем не трябва да се разбира погрешно в смисъла, който влагаха тук античните автори, църковните отци, Лутър и ранните социалисти. Това ни повече, ни по-малко означава подчинение на лихвоносния капитал на условията и потребностите на капиталистическия начин на производство.

Общо взето, лихвоносният капитал при съвременната кредитна система се приспособява към условията на капиталистическото производство. Лихварството като такова не само продължава да съществува, но у народи с развито капиталистическо производство се освобождава от границите, които винаги му е поставяло предишното законодателство. Лихвоносният капитал съхранява формата на лихварски капитал по отношение на лица, класи или отношения, когато не се дава или не може да се даде

на заем в смисъла на капиталистическия начин на производство; когато се взема заем поради лична нужда, както от заложената къща; когато потребяващите богаташи получават заеми за разточителство; или когато производителят е некапиталистически производител, дребен селянин, занаятчия и т.н., следователно още като непосредствен производител е притежател на своите собствени условия на производство; най-сетне, когато самият капиталистически производител оперира в толкова малък мащаб, че се приближава към посочените по-горе производители, които работят сами.

Различието на лихвоносния капитал, доколкото той образува съществен елемент на капиталистическия начин на производство, от лихварския капитал съвсем не лежи в природата или в характера на самия този капитал. Това различие се създава само от изменилите се условия на неговото функциониране и от обусловения от тях съвсем нов облик на заемателя, който противостои на паричния кредитор. Даже когато човек без състояние получава кредит като промишленник или търговец, това се извършва само с надежда, че той ще функционира като капиталист, ще присвоява с помощта на заетия от него капитал незаплатен труд. Кредитът му се дава като на потенциален капиталист. И това тъй много възхищаващо икономистите-апологети обстоятелство, че човек без състояние, но с енергия, солидна репутация, способности и познаване на работата може по този начин да се превърне в капиталист — защото при капиталистическия начин на производство търговската оценка на всекиго се извършва повече или по-малко правилно, — колкото и много да спомага за появяване на все нови и нови авантюристи, твърде нежелателни за наличните отделни капиталисти, укрепва господството на самия капитал, разширява неговата база и му дава възможност да рекрутира все нови и нови сили от обществените низини. Точно както през средните векове фактът, че католическата църква избираше своята йерархия измежду най-добрите умове сред народа, без да обръща внимание на съсловие, произход и състоятелност, бе главно средство за укрепване господството на поповете и за потискане на миряните. Колкото по-способна е господстващата класа да приема в своята среда най-значителните хора от потиснатите класи, толкова по-солидно и по-опасно е нейното господство.

Вместо да анатемосват лихвоносния капитал изобщо, инициаторите на

съвременната кредитна система изхождат, напротив, от решителното му признаване.

Ние не говорим тук за реакцията против лихварството, която се стремеше да защити от него бедняците, както това правеха например *Monts-de-piete* (през 1350 г. в Сарлен във Франш конте, по-късно, през 1400 и 1479 година, в Перуджия и Савона в Италия). Тези учреждения са забележителни само защото в тях изпъкна иронията на историята, която превръща добрите намерения при тяхното реализиране в пряката им противоположност. Английската работническа класа заплаща по умерена оценка 100% на заложените къщи, тези потомци на *Monts-de-piete*.²¹) Ние не говорим и за кредитните фантазии например на някой си доктор Хю Чембърлейн или Джон Бриско, които в последните десетилетия на **XVII** век искаха да избавят английската аристокрация от лихварството посредством земеделска банка с книжни пари, осигурени с поземлена собственост²²).

Кредитните асоциации, образували се през **XII** и **XIV** век във Венеция и в Генуа, бяха породени от потребността на морската търговия и на основаната върху тази последната търговия на едро да се еманципира от господството на старомодните лихвари и монополизатори на търговията с пари. Ако същинските банки, основани в тези градове-републики, представляваха същевременно учреждения за публичен кредит, от които държавата получаваше заеми срещу подлежащите да постъпят данъци, то не трябва да се забравя, че търговците, образували тези асоциации, сами бяха първите хора в тези държави и бяха също толкова заинтересовани от това, да освободят от лихварите своето правителство, както и себе си²³), както и още по-силно и по-здраво да си подчинят държавата. И затова, когато се проектираше основаването на Английската банка, хората възразяваха:

«Банките са републикански институции. Процъфтяващи банки са съществували във Венеция, Генуа, Амстердам и Хамбург. Но кой е чувал някога за френска или испанска банка?»

Амстердамската банка, основана през 1609 г., също тъй малко, както и Хамбургската (1619 г.), знаменува епоха в развитието на съвременното кредитно дело. Тя бе чисто депозитна банка. Боновете, които банката из-

даваше, бяха в действителност само разписки за получаване на вложения в банката благороден метал, в монети или в кюлчета, и циркулираха само с индосамента на техния притежател. Обаче в Холандия заедно с търговията и манифактурата се бяха развили търговският кредит и търговията с пари и от самия ход на развитието лихвоносният капитал бе подчинен на промишления и търговския капитал. Това се проявяваше вече в ниския лихвен процент. Но Холандия през XVII век се смяташе, подобно на днешна Англия, за най-напреднала страна в икономическото развитие. Монополът на старомодното лихварство, което се базираше върху бедността, бе изчезнало там от само себе си.

През целия XVIII век гръмка се разнасят гласове — и законодателството действа в същото направление, — които изискват, позовавайки се на примера на Холандия, насилствено понижаване лихвения процент с цел лихвоносният капитал да бъде подчинен на търговския и промишления капитал, а не обратно. Главният запевач бе сър Джозая Чайлд, бащата на нормалното частно банкерско дело в Англия. Той избухва с тиради против монопола на лихварите също както крупната конфекционна фирма Мозес и син се саморекламира като борец против монопола на „частните шивачи“. Същият този Джозая Чайлд е същевременно бащата на английските *stockjobber* (*търговци на ценни книжа. ред*). Така например той, самодържецът на Източноиндийската компания, защитава нейния монопол в името на свободата на търговията. Против Томас Манли („Interest of money mistaken“) той пише:

«Като преден борец за интересите на страхливата и трепереща банда на лихварите той разполага своята главна батарея тъкмо в оня пункт, който аз обявих за най-слаб... той направо отрича, че ниският лихвен процент е причина за богатството, и уверява, че то е само следствие от последното“. („Traites sur le Commerce etc.“ 1669. Trad. Amsterdam et Berlin 1754). „Ако търговията е средството, което обогатява една страна, и ако понижението на лихвата увеличава търговията, то понижението на лихвата или ограничението на лихварството е без съмнение главна плодотворна причина за богатството на нацията. Няма изобщо нищо нелепо в твърдението, че в едно и също време едно и също нещо може при известни условия да бъде причина, при други условия — следствие“ (пак там, стр. 155). „Яйцето е

причина за кокошката и кокошката е причина за яйцето. Намаляването на лихвата може да предизвика увеличение за богатството, а увеличението на богатството може да се яви като причина за още по-голямо намаляване на лихвата“ (пак там, стр. 156). „Аз съм защитник на трудолюбието, а моят противник защитава леността и безделието“» (пак там, стр. 179).

Тази яростна борба с лихварството, тези искания да се подчини лихвоносният капитал на промишления капитал са само предвестници на органическите образувания, които осъществиха тези условия на капиталистическото производство във формата на съвременното банково дело, което, от една страна, лишава лихварския капитал от неговия монопол, концентрирайки и хвърляйки на паричния пазар всички бездействащи парични резерви, от друга страна, ограничава самия монопол на благородните метали чрез създаване на кредитни пари.

В последната третина на XVII и в началото на XVIII век във всички английски съчинения за банковото дело ще намерим също такива, както и у Чайлд, нападки срещу лихварството, искане търговията, промишлеността и държавата да се освободят от зависимостта на лихварството. Наред с това — колосални илюзии относно чудотворното влияние на кредита, демонополизирането на благородните метали, замяната им с книжни пари и т.н. Шотландецът Уилям Патерсън, основател на Английската банка и на Шотландската банка, има несъмненото право на титлата Ло Първи.

«Против Английската банка всички златари и заемодавци срещу залог нададоха яростен вой» (Macaulay: „Historie of England“, vol. IV, 1855, p. 499).

«През първите десет години банката имаше да се бори с големи затруднения; силна вражда отвън; нейните банкноти се приемаха значително под номиналната стойност... златарите (в ръцете на които търговията с благородни метали служеше като база на едно примитивно банково дело) силно интригуваха против банката, тъй като поради последната техните операции се съкратиха, тяхната сконтова лихва се понижи, а техните операции с правителството преминаха в

ръцете на този техен противник» (J. Francis, цит. съч., стр. 73).

Още преди учредяването на Английската банка през 1683 г. възникна планът за национална кредитна банка, чиято цел между другото беше:

«деловите хора, ако имат значителна маса стоки, да могат при поддръжката на тази банка да дават своите стоки на съхранение и да получават кредит срещу своите лежащи без движение запаси, да могат да дават заем на своите служещи и да разширяват своите предприятия, докато намерят изходен пазар, вместо да продават със загуба».

След дълги усилия тази Кредитна банка бе най-сетне открита в Девоншир хаус на Бишопсгейт-стрийт. Тя даваше на промишлениците и търговците заеми в полици под гаранцията на заложили стоки до $3/4$ от стойността на последните. За да се осигури на такива полици обръщение, във всеки отрасъл известен брой лица се обединяваха в дружество, от което всеки притежател на полици можеше да получава в замяна на тях стоки също тъй лесно, както ако би плащал в брой. Работите на банката не вървяха блестящо. Механизмът бе твърде сложен, рискът при обезценяване на стоките бе твърде голям.

Ако се вгледаме в действителното съдържание на онези съчинения, които теоретически съпровождаха и поощряваха формирането на съвременното кредитно дело в Англия, не ще намерим там нищо освен искането лихвоносният капитал и всякакви давани в заем средства за производство изобщо да се подчини на капиталистическия начин на производство като едно от неговите условия. А ако се обърне внимание само на външната фраза, то сходството дори до отделни изрази, с банковите и кредитните илюзии на сенсимонистите често пъти е поразително.

Точно както у физиократите cultivateur означава не действителен земеделец, а едър арендатор, тъй и у Сен-Симон, а в някои случаи и у неговите ученици travailleur означава не работник, а промишлен и търговски капиталист.

«Всеки travailleur се нуждае от помощници, от сътрудници, от работници той търси разумни, искусни, предани помощници; той ги назна-

чава на работа и техният труд е производствен» („Religion saint-simonienne. Economie politique et Politique“, Paris 1831, p. 104).

Не трябва изобщо да се забравя, че едва в последното свое съчинение „Nouveau Christantisme“ Сен-Симон открито излезе от името на работническата класа и обяви нейната еманципация като крайна цел на своите стремежи. Всички негови по-ранни произведения фактически представляват само прослава на съвременното буржоазно общество в противоположност на феодалното и прослава на промишлениците и bankerите в противоположност на маршалите и на юристите, които фабрикуваха законите в Наполеоновата епоха. Каква разлика в сравнение с отнасящите се към същото време съчинения на Оуен!²⁴) И при последователите на Сен-Симон, както показва току-що цитираното място, промишленият капиталист си остава *travailleur par excellence* (*предимно работник. ред.*). Ако прочетем критически техните съчинения, няма да се учудваме, че реализация на техните кредитни и банкови мечти бе основаният от екс-сенсимониста Емил Перейра *Credit mobilier* — форма, която впрочем можеше да бъде господстваща само в такава страна като Франция, където нито кредитната система, нито едрата промишленост бяха се развили още до съвременното равнище. В Англия или Америка нищо подобно не би било възможно. — В следващите места на „*Doctrine de St.-Simon. Exposition. Premiere annee 1828—1829*“. 3-me ed., Paris 1831 се намира вече зародишът на *Credit mobilier*. Очевидно е, че bankerът може да дава по-евтин кредит, отколкото капиталистът или частният лихвар. Следователно тези bankerи

«могат да доставят оръдия за производство на промишлениците значително по-евтино, т.е. с *по-ниски лихви*, отколкото това биха могли да направят поземлените собственици и капиталисти, които по-лесно могат да сгрешат в избора на заемателя» (стр. 202).

Но самите автори добавят в забележка:

«Изгодата, която трябва да се получи вследствие посредничеството на bankerа между незаетите и *travailleurs*, често пъти се уравновесява и дори се унищожавя поради това, че нашето дезорганизирано общество доставя на егоизма такава маса удобни случаи да се про

яви в различните форми на измамата и шарлатанството; bankerите се вмъкват често пъти между незаетите и *travailleurs*, за да експлоатират и едните, и другите във вреда на обществото.»

„Travailleur“ стои тук вместо „промишлен капиталист“. Съвсем неправилно е впрочем да се разглеждат средствата, с които разполагат съвременните банки, изключително като средства на незаетите хора. Първо, тук се отнася онази част от капитала, която в даден момент е свободна и се намира в ръцете на промишлениците и търговците в парична форма, като паричен резерв или капитал, който предстои да бъде вложен, следователно не зает капитал, но не капитал на незаети хора. Второ, пак тук се отнася онази част от всякакви доходи и спестявания изобщо, която окончателно или временно е предназначена за натрупване. И двете тези части са съществени за определяне характера на банковата система.

Обаче никак не трябва да се забравя, **първо**, че парите — във формата на благородни метали — си остават основата, от която кредитното дело по самата своя природа никога не може да се освободи. И, **второ**, че кредитната система предполага монопол на частни лица върху обществените средства за производство (във формата на капитал и поземлена собственост), че самата кредитна система, от една страна, е иманентна форма на капиталистическия начин на производство, от друга страна — движеща сила на неговото развитие в най-високата и последната от възможните за него форми.

Банковата система по своята формална организация и централизация, както е отбелязано още в 1697 г. в съчинението „Some Thoughts of the Interests of England“, представлява най-изкусното и съвършено произведение, към което изобщо довежда капиталистическият начин на производство. Оттук огромната власт на такъв институт като Английската банка над търговията и промишлеността, макар че действителното движение на последните лежи съвсем извън кръга на нейните действия и тя се отнася към това движение пасивно. Наистина в банковата система е дадена формата на обществено счетоводство и на разпределение на средствата за производство в обществен мащаб, но само формата. Както видяхме, средната печалба на всеки отделен капиталист или на всеки отделен капитал се определя не от принадлежния труд, който този капитал

непосредствено присвоява, а от количеството на целия принадлеен труд, присвояван от целия капитал, откъдето всеки отделен капитал получава своя дивидент само като пропорционална част от целия капитал. Този обществен характер на капитала се определя и се осъществява напълно само чрез пълно развитие на кредитната и банковата система. От друга страна, последната отива по-нататък.

Тя предоставя на разположение на промишлените и търговските капиталисти целия свободен и дори още само потенциален, нефункциониращ още активно капитал на обществото, така че нито който го дава назаем, нито който употребява този капитал в работа не са негови собственици или производители. Тя премахва по този начин частния характер на капитала и съдържа в себе си, но именно само в себе си, премахването на самия капитал. Банковото дело изземва от ръцете на частните капиталисти и лихварите разпределението на капитала като отделно предприятие, като обществена функция. Но с това банката и кредитът стават същевременно и най-могъщото средство, което извежда капиталистическото производство отвъд собствените му предели, и един от най-мощните лостове за кризите и мошеничеството.

По-нататък, банковата система, замествайки парите с различни форми на кредитното обръщение, показва; че парите в действителност не са нищо друго освен особен израз на обществения характер на труда и на неговите продукти, обаче този характер, тъй като се намира в противоречие с базата на частното производство, трябва в края на краищата винаги да се изразява като вещ, като особена стока наред с другите стоки.

Не подлежи, най-сетне, на никакво съмнение, че кредитната система ще послужи като мощен лост през време на прехода от капиталистическия начин на производство към начина на производство на асоциирания труд — обаче само като елемент във връзка с други велики, систематични преврати в самия начин на производство. Напротив, илюзиите относно чудодейната сила на кредитното и банковото дело в социалистически смисъл произтичат от пълното неразбиране на капиталистическия начин на производство и на кредитното дело като една от неговите форми. Щом средствата за производство престанат да се превръщат в капитал (което означава и ликвидирание на частната поземлена собственост), кредитът

като такъв няма вече никакъв смисъл, което разбираха впрочем дори сенсимонистите. От друга страна, докато продължава да съществува капиталистическият начин на производство, продължава да съществува като една от неговите форми и лихвоносният капитал, образувайки в действителност базата на неговата кредитна система. Само такъв сензационен автор като Прудон, който искаше да запази стоковото производство, като премахне парите²⁵), бе способен да създаде абсурдната фантазия за „безплатен кредит“, тази мнима реализация на дребнобуржоазните благопожелания.

«В Religion saint-simonienne, „Economie et Politique“, Paris, 1831., на стр. 45 четем:

«В общество, където едни притежават оръдия на промишлеността, без да имат нито способностите, нито желанието да ги прилагат в работа, а други, трудолюбиви хора, не притежават оръдия на труда, кредитът има за цел да пренесе по колкото може по-лесен начин тези оръдия от ръцете на първите, техните притежатели, в ръцете на вторите, които умеят да ги приложат в работа. Ще отбележим, че съгласно това определение кредитът е следствие на начина, по който е конституирана собствеността.»

Следователно кредитът отпада заедно с това конституиране на собствеността. По-нататък, стр. 98 казва:

сегашните банки «смятат за свое предназначение да следват движението, което се създава от предприятията, функциониращи независимо от тях, а съвсем не се стремят сами да дават импулс на това движение; с други думи, банките играят ролята на капиталисти по отношение на ония travailleurs, на които те дават в заем капитали.»

Мисълта, че банките трябва да поемат ръководството на предприятията и трябва да се отличават

«с броя и полезността на управляваните от тях предприятия и на извършваните по тяхна инициатива работи» (стр. 101).

включва вече латентно Credit mobilier. Шарл Пекьор също иска банките

(онова, което сенсимонистите наричат *Systeme general des banques* (обща система на банките. ред.) да управляват производството". Изобщо Пекьор е по същество сенсимонист, макар и много по-радикален. Той иска

«кредитното учреждение... да управлява цялото движение на националното производство. — Опитайте се да създадете национално кредитно учреждение, което да отпуска средства на бедни хора, притежаващи таланти и заслуги, без обаче да свързвате принудително тези заематели със строга солидарност в производството и потреблението, а, напротив, предоставяйки им сами да определят своите размени и своите производства. По този път вие ще постигнете само това, което вече е постигнато от частните банки: анархия, диспропорция между производство и потребление, внезапно разорение на едни и внезапно обогатяване на други: по този начин вашето учреждение никога не ще отиде по-далеч от това, да създаде за едни сума на благосъстояние, равна на сумата на понесеното от други нещастие ... вие само ще дадете на наемните работници, поддържани от вашите заеми, възможността да конкурират помежду си, както това вършат сега техните капиталистически господари» (Ch. Pécqueur: „*Theorie nouvelle d'Economie social et Politique*“, Paris, 1842, p. 433—434).

Ние видяхме, че търговският капитал и лихвоносният капитал са най-старите форми на капитала. От самата природа на работата произтича обаче, че в народната представа лихвоносният капитал изпъква като форма на капитал *par excellence*. При търговския капитал има една посредническа дейност, макар и да се тълкува като измамничество, като труд или както и да било иначе.

Напротив, в лихвоносния капитал е представен в чист вид самовъзпроизвеждащият характер на капитала, самонарастващата стойност, производството на принадлежната стойност като мистично качество. От това произтича, че дори част от икономистите, особено в страни, където, както във Франция, промишленият капитал не е достигнал още пълно развитие, смятат лихвоносния капитал за основна форма на капитала, разглеждат например поземлената рента само като негово видоизменение, тъй като

и тук преобладава формата на заемане. Вследствие на това вътрешната структура на капиталистическия начин на производство се разбира съвсем неправилно и съвсем се изпуска предвид, че земята, както и капиталът, се дава в заем само на капиталисти. Вместо пари могат, разбира се, да бъдат дадени в заем средства за производство *in natura* (в натура, ред.) например машини, промишлени здания и т.н. Но те представляват тогава определена парична сума, а че освен лихвата се заплаща известна сума за компенсация на изхабяването, това произлиза от потребителната стойност, от специфичната натурална форма на тези елементи на капитала. Решаващото тук е пак дали те се дават в заем на непосредствения производител, което предполага несъществуване на капиталистическия начин на производство, поне в сферата, където това става; или пък се дават в заем на промишления капиталист, което именно се предполага върху базата на капиталистическия начин на производство. Още по-неуместно и по-безсмислено е да се привлече тук даването в заем на къщи и пр. за индивидуално потребление. Че работническата класа бива измамвана и в тази форма, и то в колосални размери, е общоизвестен факт, но същото извършва и дребният търговец, който снабдява работника със средства за живот. Това е вторична експлоатация, съпровождаща първоначалната, която се осъществява непосредствено, в самия производствен процес. Разликата между продажбата и даването в заем безусловно няма тук значение и е чисто формална и, както вече изтъкнахме, изглежда съществена само при пълно неразбиране действителната връзка на явленията.

Лихварството, както и търговията, експлоатира даден начин на производство, не го създава, отнася се към него външно. Лихварството се стреми пряко да го съхранява, за да има възможност да го експлоатира отново и отново; то е консервативно и само го довежда до по-жалко състояние. Колкото по-малко елементи на производството влизат в производствения процес като стоки и излизат от него като стоки, толкова повече техният произход от парите изглежда като обособен акт. Колкото по-незначителна е ролята, която обръщението играе в общественото възпроизводство, толкова по-пищно разцъфтява лихварството.

Фактът, че паричното имущество се развива в особен вид имущество, оз-

начава — що се отнася до лихварския капитал, — че последният притежава всички свои иски в във формата на парични иски. Лихварският капитал се развива в дадена страна толкова по-силно, колкото повече производството в своята маса остава натурално, следователно се ограничава с потребителна стойност.

Доколкото лихварството изпълнява двойка роля: *първо*, изобщо създава — наред с търговския капитал — самостоятелно парично имущество, *второ*, си присвоява условията на труда, т. е. разорява притежателите на старите условия на труда, дотолкова то е мощен лост за образуване предпоставките на промишления капитал.

(горе)

ЛИХВАТА В СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

«В средните векове населението бе чисто земеделско. При такива условия, както при феодалния режим, оборотът може да бъде само незначителен, а следователно само незначителна може да бъде и печалбата. Затова в средните векове законите за лихварството намираха оправдание. При това в земеделска страна рядко на някого се налага да взема пари в заем, освен ако някой е изпаднал в бедност и нужда... Хенрих VIII ограничава лихвата на 10%, Джейкъб I — на 8%, Чарлз II — на 6%, Ана — на 5%. . . В онези времена заемодавците — ако не юридически, то фактически — бяха монополисти и затова бе необходимо да се ограничат те, както и другите монополисти... В наше време нормата на печалбата регулира нормата на лихвата; тогава нормата на лихвата регулираше нормата на печалбата. Ако кредиторът обременяваше търговеца с висока норма на лихвата, търговецът трябваше да сложи върху своите стоки по-висока норма на печалбата. По този начин от джобовете на купувачите се измъкнаха много пари, за да преминат те в джобовете на заемодавците» (Gilbart. „History and Principles of Banking“, London, 1834, p. 163, 164, 165).

«Казват ми, че сега ежегодно на всеки лайпцигски панаир се вземат 10 гулдена, което 30%; някои прибавят тук и Нойенбургския панаир, така че се получава 40 на сто; аз не зная дали това е така. Зас-

рамете се — та до къде по дяволите ще доведе това в края на краищата? ... Който има сега в Лайпциг 100 флоринта, той ежегодно получава 40 — това значи за една година да глътне един селянин или гражданин. Ако той има 1 000 флоринта, то получава ежегодно 400 — това значи за една година да изяде един рицар или богат дворянин. Ако той има 10 000, то получава ежегодно 4 000 — това значи за една година да изяде един богат граф. Ако той има 100 000, както това се случва при богатите търговци, той взема ежегодно 40 000 — това значи за една година да изяде един крупен богат княз. Ако той има 1 000 000, то получава ежегодно 400 000 — това значи за една година да изяде един крупен крал. И не го застрашава за това никаква опасност — не са застрашени нито животът, нито имотът му; нищо не върши, седи си при печката и пече ябълки: и този смирен разбойник, тъй както си седи в къщи, може за десет години да изяде цял свят.» (С „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen“, 1540. In: Der sechste Theil der Bücher des ehrnwürdigen Herrn Doctoris Martini Lutheri. Wittenbergk, 1589 [S. 312].)

«Преди 15 години аз писах против лихварството, тъй като още тогава то бе набрало такава сила, че не виждах надежда за подобрене. Оттогава то се възвиси до такава степен, че не иска вече никъде да се счита за порок, грях и позор, а се величае като чиста добродетел и чест, сякаш то оказва на хората велика любов и християнска услуга. Къде тогава да се търси избавление, щом позорът е станал чест и порокът — добродетел» („An die Pfaiherrn wider den Wucher zu predigen» Vermanung Wittenberg 1540).

«Евреи, ломбардци, лихвари и кръвопийци бяха наши първи банкери, наши първоначални банкови посредници, техният занаят трябва да се заклейми с печата на позора... Към тях се присъединиха след това лондонските златари. Изобщо... нашите първоначални банкери представляваха... много лоша компания, те бяха алчни лихвари, безсърдечни кръвопийци» (D. Hardcastle: „Banks and Bankers“, 2nd ed., London, 1843, p. 19, 20).

«Показаният от Венеция пример (на образуване на банка) бързо на-

мери по този начин подражатели; всички крайморски градове и изобщо всички градове, които са си създали име със своята независимост и със своята търговия, основаха своите първи банки. Тъй като завръщането на техните кораби често трябваше да се чака доста дълго, това по необходимост доведе до обичая на кредитирането, а откриването на Америка и търговията с нея още повече засилиха този обичай.» (Това е главен пункт). Изпращането на кораби със стоки принуждаваше да се правят големи заеми, което бе налице още в древността в Атина и изобщо в Гърция. В 1380 г. в ханзейския град Брюге вече имаше застрахователна камара (M. Augier, „Du Credit publique etc.“ Paris, 1842, p. 202—203).

Доколко силно през последната третина на XVII век, когато още не бе развита съвременната кредитна система, дори в Англия преобладаваха заемите, отпускани на поземлените собственици, следователно изобщо на представителите на потребяващото богатство, се вижда между другото от работата на сър Дъдли Норт, който бе не само един от първите английски търговци, но и един от най-значителните теоретици-икономисти на своето време:

«В нашия народ парите, давани под лихва, много по-малко от една десета част отиват в ръцете на делови хора, които биха могли с тяхна помощ да водят своите операции: те се дават в заем главно за купуване на луксозни артикули, дават се за разходи на хора, които, макар и да са едри земевладелци, разходват пари по-бързо, отколкото им ги донася тяхното земевладение; а тъй като избягват да продават своите имения, те предпочитат да ги обременяват с ипотечни дългове» („Discourses upon Trade“, London, 1691, p. 6, 7).

В XVIII век в Полша:

«Варшава извършваше крупни операции с полици, което обаче имаше главно за основа и задача да служи на лихварските интереси на варшавските банкери. За да си доставят пари, които те биха могли да дават в заем на разточителните аристократи с 8 и повече процента, те търсеха и намираха в чужбина поличен кредит in Blanco, т. е. кредит, в основата на който не лежеше никаква стокова търговия; все пак задграничните трасати търпеливо акцептираха тези пол-

ици, докато още постъпваха платежите, създадени от тези полични машинации. Те заплатиха скъпо за това, когато банкрутира такъв банкер като Тепер и други варшавски банкери, които се ползваха с голямо доверие.» (J. G. Btisch. „Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung etc.“, 3. Aufl., Band II, Hamburg, 1808, S. 233).

(горе)

ИЗГОДИТЕ ЗА ЦЪРКВАТА ОТ ЗАБРАНА НА ЛИХВАТА

«Църквата забрани да се взема лихва; но тя не забраняваше да продава човек имуществото си, за да си помогне в нужда; не забраняваше дори да се отдава на заемодавеца това имущество за определен срок до изплащането на дълга, за да може последният да има в него своята гаранция, както и ползвайки се от него, да може, докато то е в ръцете му, да получава възнаграждение за дадените в заем пари... Самата църква или принадлежащите към нея комуни и *ria corpora* (благочестиви кооперации) извличаха оттук голяма изгода, особено по време на кръстоносните походи. Така толкова голяма част от националното богатство попадна във владение на така наречената «мъртва ръка», още повече, че евреите не можеха да водят лихварство по този начин, тъй като притежанието на такъв солиден залог не можеше да се запази в тайна... Без забраната на лихвата църквите и манастирите никога не биха могли да станат толкова богати.» (пак там, стр. 55).

(горе)

Назад към съдържанието с всички части

* **ПРЕПРАТКИ (БЕЛЕЖКИ)** „под линия“

1) «Работникът има капиталова стойност, величината на която се определя, ако разглеждаме паричната стойност на ежегодната му заплата, като лихвен доход... Ако... се капитализира с 4 % средната дневна заплата, то ще се получи средна стойност на един селскостопански работник от мъжки пол: за немска Австрия 1 500 талера, за Прусия — 1 500, за

Англия — 3 750, за Франция — 2 000, за вътрешна Русия — 750 талера.» (Von Reden. „Vergleichende Kultur-Statistik etc.“, Berlin, 1848, S. 434).

2) {Непосредствено след февруарската революция, когато в Париж стоките и ценните книжа бяха крайно обезценени и съвсем непродаваеми, един швейцарски търговец в Ливърпул, г. Р. Цвилхенбарт (който разказал това на баща ми), превърнал в пари всичко, което било възможно, отишъл с тази наличност в Париж и се обърнал към Ротшилд с предложение да направят съвместна сделка. Ротшилд го погледнал втренчено и като се спуснал към него, го хванал за двете рамена: „Avez-vous de l'argent sur vous?“ — „Oui. M. le baron!“ — „Alors vous etes mon homme!“ [„А имате ли у вас пари?“ — „Да, г. Барон!“ — „Е, вие сте човекът, който ми трябва!“] — И двамата направили блестяща сделка. (Ф.Е.)}

3) {Това удвояване и утрояване на капитала през последните години се разви значително по-широко например от финансовите тръстове, заемачи вече специална рубрика в лондонските борсови отчети. Образува се дружество за закупуване на известен вид лихвоносни ценни книжа, да речем, чуждестранни държавни ценни книжа, английски градски или американски държавни облигации, железопътни акции и т.н. Капиталът, да речем, от 2 милиона ф.ст., се събира посредством подписка за акции; дирекцията купува съответните ценности или пък повече или по-малко енергично спекулира с тях и след приспадане на разносните разпределя годишните лихви между акционерите като дивидент. Освен това у някои акционерни дружества е станало обичай да разделят обикновените акции на две групи: *preferred & deferred* (*привилегировани и второстепенни*). Акции *preferred* донасят фиксирана лихва, да речем, 5%, разбира се, ако общата печалба на предприятието допуска това; ако свръх това остава някакъв излишък, той се разпределя между акциите *deferred*. По този начин „солидните“ вложения на капитал в *preferred* повече или по-малко се изолират от спекулата в същинския смисъл на думата, която (спекула) оперира с *deferred*. Но тъй като отделни крупни предприятия не желаят да се подчиняват на тази нова мода — започнали са да се образуват дружества, които, след като са вложили един или няколко милиона ф.ст. в акции на тия предприятия, издават след това за номиналната стойност на тия акции нови акции, но вече наполовина *preferred*, наполов-

ина *deferred*. В такива случаи първоначално издадените акции се удвояват, тъй като те служат като основа за ново издаване на акции. – Ф.Е.}

4) Колко широко развитие е добила тази практика оттогава, доказват следните заимствани от „Daily News“ от 15 декември 1892 г. официални данни относно резервите в петнадесет от най-големите лондонски банки през ноември 1892 г.

Название на банката	Пасив ф. ст.	Налични резерви	В про- центи
City	9 317 629	746 551	8,01
Capital and Counties	11 392 744	1 307 483	11,47
Imperial	3 987 400	447 151	11,22
Loyds	23 800 937	2 966 806	12,46
London and Westminster	24 671 559	2 818 885	15,50
London and S. Western	5 570 268	812 353	14,58
London Joint Stock	12 127 933	1 288 977	10,62
London and Midland	8 814 499	1 127 280	12,79
London and County	37 111 035	3 600 374	9,70
National	11 163 829	1 426 225	12,79
National Provincial	41 907 384	4 614 780	11,01
Parssand the Alliance	12 794 489	1 532 707	11,98
Prescott and C°	4 041 058	538 517	13,07
Union of London	15 502 618	2 300 084	14,84
Williams, Deacon, and Manchester, and C°...	10 452 381	1 317 628	12,60

От тези почти 28 милиона резерв най-малко 25 милиона са дадени като депозит в Английската банка и най-много 3 милиона има в налични пари в касите на самите 15 банки. Между това наличният запасен фонд на банковото отделение на Английската банка през същия месец ноември 1892 г. нито веднъж не е достигал пълни 16 милиона! (Ф.Е.)

5) Преустановяването на банковия акт от 1844 г. позволява на Банката да издава каквото и да е количество банкноти, без да се грижи за тяхното покритие чрез намиращия се в ръцете на банката златен запас, следователно позволява да се създават всякакви количества книжен фиктивен паричен капитал и с помощта на последния да се дават заеми на банките

и на поличните посредници, а чрез тях и на търговията. (Ф.Е.)

6) Държавните ценни книжа не са нищо друго освен въображаем капитал, който представлява част от ежегодния доход, предназначен за изплащане на дългове. Еднакво голям капитал е бил праросан; той е определил сумата на заема, но държавните ценни книжа представляват не него, тъй като този капитал вече съвсем не съществува. Междувременно от промишления труд трябва да бъдат създадени нови богатства; всяка година част от тези богатства предварително се предназначава за онези, които са дали в заем праросаните богатства; тази част с помощта на данъка се отнема от производителите на богатството, за да бъде дадена на кредиторите на държавата, като при това съобразно с обикновеното за дадена страна отношение между капитала и лихвата се предполага въображаем капитал, равен по големина на онзи, който би могъл да поражда ежегодната рента, припадаща се на кредиторите [Sismondi. „Nouveaux principes“. [Seconde Edition, Paris, 1827] II, p. 229—230).

7) Част от натрупания паричен капитал, който служи за заеми, в действителност е само израз на промишлен капитал. Така например, когато Англия през 1857 г. вложи в американските железници и други предприятия 80 милиона ф.ст., това се извърши почти изключително посредством износ на английски стоки, които американците съвсем не стана нужда да заплашат, Английските износители теглеха в замяна на тия стоки полици срещу Америка, които се купуваха от английските участници в подписката за акции и се изпращаха обратно в Америка като плащане за стойността на акциите.

8) Както вече споменах на друго място [вж. настоящото издание, т. 23, стр. 37-38], от времето на последната голяма всеобща криза тук е настъпил известен обрат. Острата форма на периодичния процес с нейния досега десетгодишен цикъл е отстъпила, както изглежда, място на по-хроническа, по-дълготрайна, засягаща различните промишлени страни в различно време смяна на сравнително кратко, вяло подобрене на работите и сравнително дълга, неразрешаваща се депресия. Възможно е обаче да имаме пред себе си само увеличение на продължителността на цикъла. През детството на световната търговия, 1815—1847 г., интервал-

ът между последователните кризи е приблизително пет години ; за времето от 1847 до 1867 г. цикълът е решително десетгодишен. Не се ли намираме в период на подготовка на нов световен крах с нечувана сила? За това, изглежда, говорят много неща. От времето на последната всеобща криза от 1867 г. са настъпили големи изменения. Колосалното разширение на съобщителните средства — океански параходи, железници, електрически телеграфи, Суецкия канал — за пръв път създадоха действително световния пазар. Наред с Англия, която по-рано бе монополизирала промишлеността, се появиха редица конкуриращи промишлени страни; за влагане на излишния европейски капитал във всички страни на света се отвориха безкрайно по-обширни и по-разнообразни области, така че капиталът се разпределя далеч повече и местната прекомерна спекула се преодолява по-лесно. Поради всичко това повечето от старите огнища на криза или поводи за криза са премахнати или са силно отслабени. Наред с това конкуренцията на вътрешния пазар отстъпва пред картелите и тръстовете, докато на външния пазар тя се ограничава от покровителствени мита, с които са се оградени всички големи промишлени страни с изключение на Англия. Но самите тези покровителствени мита не са нищо друго освен въоръжение за заключителната всеобща промишлена война, която ще трябва да реши въпроса за господството на световния пазар. По този начин всеки от елементите, които противодействат на повтарянето на кризите от стария тип, носи в себе си зародиша на много по-грандиозна бъдеща криза. (Ф. Е.)

9) В. А. 1857. Показание на банкера Туелс: „4516. Като банкер с капитал или с пари правите сделки? — Ние търгуваме с пари. — 4517. Как се внасят влоговете във вашата банка? — В пари. — 4518. Как се изплащат те? — В пари. — Следователно, може ли да се каже, че те са нещо друго освен пари? — Не.“

Овърстън (вж. гл. XXVI) постоянно бърка „капитал“ и „пари“. Стойност на парите означава у него и лихва, но само доколкото последната се определя от масата на парите, „стойност на капитала“ трябва да означава лихвата, доколкото тя се определя от търсенето на производителен капитал и от донасяната от него печалба. Той казва: „4140. Употребата на думата „капитал“ е много рисковано“. — 4148. Износът на злато от Англия означава намаляване количеството на парите в страната, което трябва,

естествено, да предизвиква изобщо увеличено търсене на паричния пазар“ (следователно, според него, не на капиталовия пазар). — „4112. Колкото повече парите излизат от страната, толкова повече количеството им в страната се намалява. Това намаление на количеството на парите, които остават в страната, предизвиква повишаване стойността на тези пари“ (първоначално според неговата теория това означавало повишение на стойността на парите като пари в сравнение със стойността на стоките, предизвикано от съкращението на обръщението, при което това повишение на стойността на парите се равнява следователно на понижението на стойността на стоките. Но тъй като междувременно дори и за него станало несъмнено, че масата на парите в обръщение не определя цените, то сега намалението на количеството на парите като средства за обръщение е за него причина за повишаване на тяхната стойност като лихвоносен капитал и следователно повишение на самия лихвен процент). „И това нарастване на стойността на още оставащите пари задържа по-нататъшния им отлив и продължава, докато то не привлече обратно толкова пари, колкото са необходими, за да се възстанови равновесието.“ — Продължението за противоречията, в които изпада Овърстън — по-надолу.

10) Тук именно изпъква бърканицата, която се състои в това, че „пари“ са и едното, и другото: и влогът като искане на платеж от страна на банкера, и депозираните пари в ръцете на банкера. Банкерът Туелс, давайки показания пред банковата комисия през 1857 г., привежда следния пример : „Аз започвам своята работа с 10 000 ф.ст. С 5000 ф.ст. купувам стоки и ги слагам в своя склад. Останалите 5000 ф.ст. депозирам у някой банкер като влог, за да се ползвам от тях при нужда. Но все пак аз разглеждам цялата сума като мой капитал, макар че от нея 5000 ф.ст. се намират във форма на влог или пари (4528).“ Оттук възникват следните забавни дебати: „4531. Следователно вие сте предали вашите 5000 ф.ст. в банкноти на някого другиго? — Да. — 4532. Тогава този друг има влог от 5000 ф.ст. — Да, разбира се. — 4533. Но и вие имате влог от 5000 ф.ст. ? — Съвършено вярно. — 4534. Той има 5 000 ф.ст. в пари и вие имате 5 000 ф.ст. в пари? — Разбира се. — 4535. Но това в края на краищата са само пари ? — Не.“ — Бърканицата произлиза тук отчасти поради следната причина: А, който е направил влог от 5000 ф.ст., може да прави въз

основа на тях искания, да се разпорежда с тях съвсем тъй, както ако тези пари биха се намирили още у него. В този смисъл те функционират за него като потенциални пари. Но всеки път, когато той се ползува от тях, той *pro tanto* [съответно] унищожавя своя влог. Ако той изтегля от банката действителни пари, при което неговите пари вече са дадени в нов заем — плаща му се не със собствените му пари, а с пари, вложени в банката от някой друг. Ако той плаща на **B** дълг с чек на името на своя банкер, при което **B** влага този чек у своя банкер и банкерът на вложителя **A** също така има чек на името на банкера на вложителя **B**, така че двамата банкери само си обменят чековете, то парите, вложени от **A**, са изпълнили два пъти парична функция : първо, в ръцете на оня, който е получил парите, вложени от **A**, и, второ, в ръцете на самия **A**. Другата функция се е състояла в погашение на вземания (вземането на **A** на името на своя банкер и вземането на последния на името на банкера на **B**) без посредничеството на пари. Тук влогът два пъти функционира като пари : един път като действителни пари и друг път — като право за получаване на пари. Простото право за получаване на пари може да замества пари само чрез уравниване на вземанията.

11) Среден брой дни, в течение на които се е намирала в обръщение една банкнота:

ТАБЛИЦА 2, стр.561

(Съставено от касиера на Английската банка Маршал в „Report on Bank Acts“, 1857, Part II, Appendix, p. 300—301.)

12) На общото събрание на акционерите на Union Bank of London на 17 януари 1894 г. председателят г. Ричи съобщи, че Английската банка е повишила през 1893 г. сконтовия процент от $2\frac{1}{2}\%$ (през юли) на 3 и 4 (през август) и след това, тъй като тя въпреки това загуби в течение на 4 седмици цели $4\frac{1}{2}$ милиона ф.ст. в злато, повиши на 5%. след което златото започна да се стича обратно и банковата норма през септември бе понижена на 4, през октомври на 3%. Но тази банкова норма не бе призната на пазара. „Когато банковата норма бе 5%, сконтовият процент бе $1\frac{3}{2}\%$, а нормата за парите $2\frac{1}{2}\%$; когато банковата норма спадна на 4%, сконтовият процент бе $2\frac{3}{8}\%$ и паричната норма $1\frac{3}{4}\%$; когато банковата норма стана 3%, сконтовият процент бе $1\frac{1}{2}\%$, паричната норма малко пониска“ („Daily News“, 18 януари 1894). — Ф.Е.

13) К. Маркс. „Към критиката на политическата икономия“, Берлин, 1859, стр. 150 и сл. (виж настоящото издание, т. 13, стр. 157—167).

14) Как е подействало това върху паричния пазар, се вижда от следното показание на Нюмърч: «1509. Към края на 1853 г. публиката бе обхваната от сериозни опасения; през септември Английската банка три пъти подред повишаваше сконтовата лихва... в първите дни на октомври... се забелязаха значително безпокойство и паника сред публиката. Тези опасения и това безпокойство в по-голямата си част бяха отстранени към края на ноември и почти съвсем изчезнаха с пристигането на 5 милиона благороден метал от Австралия. Същото се повтори през есента на 1854 г., когато — през октомври и ноември — пристигнаха почти 6 милиона благороден метал. Същото се повтори през есента на 1855 г. — както се знае, период на възбуждение и безпокойство — посредством пристигането през септември, октомври и ноември на около 8 милиона благороден метал. В края на 1856 г. виждаме пак същото. С една дума, аз напълно бих могъл да се позова на опита почти на всеки член на комисията за потвърждение на това, че ние сме свикнали при всяко финансово затруднение да виждаме естествено и решително спасение в пристигането на кораб със злато.»

15) Според Нюмърч, отливът на злато в чужбина може да се предизвиква от три вида обстоятелства, а именно: **1)** от причини от чисто търговски характер, т.е. вследствие превишение на вноса над износа, както това бе между 1836 и 1844 г. и след това отново през 1847 г. главно вследствие на големия внос на зърнени храни; **2)** от необходимостта да се създадат средства за влагане на английски капитал в чужбина, както например през 1857 г. за железопътни линии в Индия; и **3)** от окончателно изразходване на капитал в чужбина, както например през 1853 и 1854 г. за военни цели в източните страни.

16) 1918 Нюмърч. «Ако вземете Индия и Китай заедно, ако вземете под внимание оборотите между Индия и Австралия и още по-важните обороти между Китай и Съединените щати — а в тия случаи търговските сделки са тристранни и окончателното уреждане на сметките се извършва при нашето посредничество... — тогава ще се окаже правилно, че

търговският баланс е бил не само против Англия, но и против Франция и Съединените щати.» (В. А. 1857.)

17) Вж. например комичния отговор на Уегелин [В. А. 1857], който казва, че отливът на 5 милиона в злато означава намаление на капитала със същата сума, и се старее да обясни с това такива явления, които не настъпват при безкрайно по-голямо повишение на цените или обезценяване, разширение или съкращение на действителния промишлен капитал. Не по-малко комичен е, от друга страна, опитът да се обяснят тези явления като непосредствени симптоми на разширение или съкращение на масата на реалния капитал (разглеждан откъм неговите веществени елементи).

18) Нюмърч (В. А. 1857): «1364. Металическият запас на Английската банка е в действителност... централният запас... или централното металическо съкровище върху основата на което се водят всички предприятия в страната. Това е, така да се каже, оста, около която се върти целият делови живот на страната; всички други банки в страната разглеждат Английската банка като централно съкровище или резервоар, от който те трябва да черпят своите запаси от звънка монета, и влиянието на задграничния валутен курс се отразява винаги тъкмо върху това съкровище и този резервоар.»

19) «По този начин практически двамата те — и Тук, и Лойд, — за да отстранят едно прекомерно търсене на злато, биха прибегнали до своевременно ограничение на кредита посредством повишаване на лихвения процент и намаляване на капиталовите заеми. Само Лойд създава със своите илюзии тежки и дори опасни {законодателни} ограничения и предписания» („Economist" [11 декември], 1847, стр. 1418).

20) «Вие напълно ли сте съгласни с това, че за изменение в търсенето на злато няма друг път освен повишаването на лихвения процент? — Чапмън {участник в голямата билброкерска фирма Оверенд, Гарней и КО}: Да, такъв е моят възглед. Ако запасът на нашето злато спадне до известен пункт, ще направим най-добре, ако веднага бием тревога и заявим: ние отиваме надолу и ако някой праща злато в чужбина, нека прави

това на свой собствен риск.» (В. А. 1857, №5057.)

21) «Лихвата, вземана от заложените къщи, става такава прекомерна вследствие на чести залагания и откупвания в течение на един и същ месец или на залагания на един предмет с цел да се откупи друг, като се получи при това малка разлика в пари. В Лондон има 240 разрешени заложни къщи и в провинцията приблизително 1450. Вложеният от тях в работа капитал се изчислява приблизително на 1 милион. Той се обръща най-малко три пъти в годината, като донася средно всеки път по $33\frac{1}{2}\%$; по този начин низшите класи в Англия ежегодно заплащат 100% за временен заем от 1 милион, без да се смятат загубите на вещи, неоткупени в срок» (/ J. D. Tuckett: „A History of the Past and Present State of the Labouring Population“, London 1846,1, p. 114)

22) Даже в заглавията на своите трудове те сочеха като главна своя цел «общото благосъстояние на земевладелците, голямото повишение на стойността на земевладението, освобождаването на благородниците, дребното дворянство и т.н. от данъци, увеличаването на техния годишен доход» и т.н. Биха пострадали, според техните думи, само лихварите, тези най-лоши врагове на нацията, причинили на дворянството и на йомените-б повече щети, отколкото би могло да причини едно нашествие на френската армия.

23) «Така например още Карл II Английски трябваше да плаща на „златарите“ (на предшествениците на банкерите) прекомерни лихви и ажио, 20—30%. Тази толкова изгодна работа подбуждаше „златарите“ да дават на краля все нови и нови заеми, да антиципират всички постъпления от данъци, да вземат като гаранция всеки разрешен от парламента паричен кредит, щом той бъде направен, както и да съперничат помежду си в закупуване и вземане в залог полици, чекове и данъчни документи, така че фактически всички държавни приходи минаваха през техни ръце» (John Francis. „History of the Bank of England“, Third edition, vol I, London (1848, p. 31)). «Учредяването на банка е било предлагано и по-рано на няколко пъти. Най-сетне то стана необходимо» (пак там, стр. 38). «Банката бе нужна вече единствено за да даде възможност на експлоатираното от ли-

хварите правителство да получава пари по сносни лихви под гаранцията на парламентарни кредити» (пак там, стр. 59, 60).

24) При преработка на ръкописа Маркс несъмнено силно би изменил това място. То е навеяно от ролята на экс-сенсимонистите при Втората империя във Франция, където — тъкмо по времето, когато Маркс писа тия редове — кредитните фантазии на тази школа, които трябваше да спасят света, се реализираха по силата на историческата ирония във вид на спекула с нечуван дотогава размах. Впоследствие Маркс говореше само с възхищение за гения и енциклопедическата глава на Сен-Симон. Ако последният в своите ранни произведения игнорираше противоположността между буржоазията и едва зараждащия се тогава във Франция пролетариат, ако той причисляваше част от буржоазията, заета в производството, към *travailleurs*, това съответства на възгледа на Фурие, който се стремеше да примири капитала; и труда, и се обяснява с икономическото и политическото положение на тогавашна Франция. Ако Оуен в този пункт виждаше по-надалеч — то е само защото той живееше в друга обстановка, сред промишлената революция и вече силно изострилите се класови противоречия. — Ф.Е.

25) Карл Маркс. „Нищета на философията“. Брюксел и Париж, 1847 [виж настоящото издание, том 4, стр. 72]. 67—184—Карл Маркс. „Към критиката на политическата икономия“, стр. 64 [виж настоящото издание, том 13. стр. 72].

(горе)

Назад към съдържанието с всички части

АБОНИРАЙ СЕ ЗА САЙТА

когато публикуваме нещо ново,
веднага и автоматично на пощата ви ще дойде съобщение.